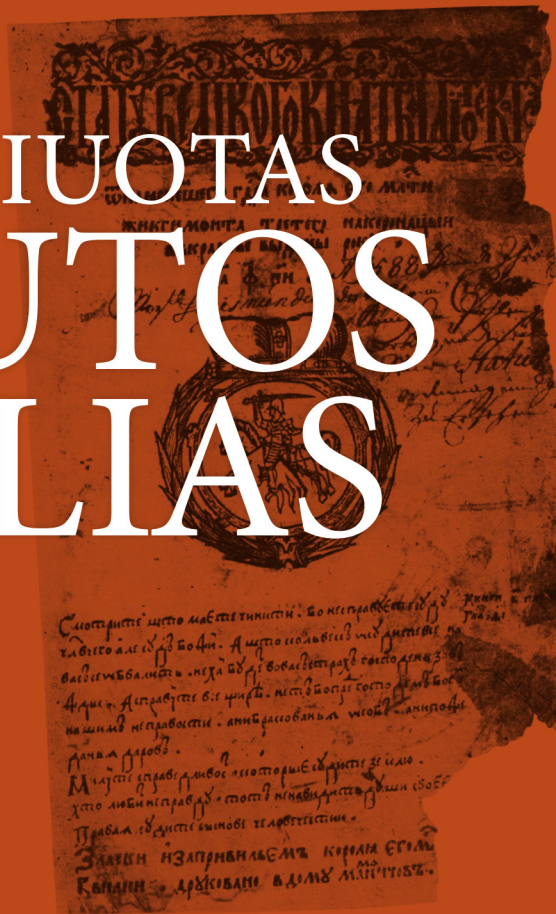

ГОВОРЯТЬ
ПО ЛИТОВСКИ
СТРОГО
ВОСПРЕЩАЕТСЯ

VINGIŪOTAS TAUTOS KELIAS

Bronislovas Kuzmickas

ilico suas copias colligens aduenit. Zetho palatio obedit, xvi. hebdomadas ibi habens caeli falso dexteras dedere regem, et suos in sua perfidia nihilominus permansit. Cui successit Havelbrigenis episcopus: Cui successit

Janodala.

Subita ex nostris opibus insolita aquarum. Id. Ianuarij, feria secunda, Luna x. inferens, vii. diebus in sua rabe persistit. Pasterbrunensis episcopus Cui successit Brunus qui cognominatur Confuarius monachus xi. sua conversionis anno in et Zetho à paganis capite plexus cum vii. Id. Martij, petijt coelos. Obijt Vaugitius episcopus: Cui successit Thiatmanus. Tales minas ostendens, tertio die uix peruestitur. Pestilentia et mortalitas grauis

Bronislovas Kuzmickas

VINGIUOTAS
TAUTOS
KELIAS

Bronislovas Kuzmickas

VINGIUOTAS
TAUTOS
KELIAS

KALBA, RAŠTAS, VALSTYBĖ

Versmė

VILNIUS | 2021

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

Knygą elektroniniu formatu išleido „Versmės“ leidyklos
Elektroninių knygų rengimo centras. Vilnius, 2022-01-13
ISBN 978-609-486-018-8 (popierinė kn.)
ISBN 978-609-486-024-9 (elektroninė kn.)

© Bronislovas Kuzmickas, 2021

© Ona Liugailienė, 2021

© VšĮ „Versmės“ leidykla, 2021

RAŠTAS. MAŽOJI LIETUVA	9
Aisčiai arba baltai	9
Vokiečių ordinas baltų žemėse	14
Pirmoji lietuviška knyga	20
Prūsų Lietuva	26
Vokietinimas, vokiečiųėjimas	30
Apie jotvingius	33
VALSTYBĖ IR RAŠTAS. DIDŽIOJI LIETUVA	37
Krikštas. Lietuva – karalystė	40
Rašto kalbos	45
Lotynų kalba	47
Slavų kanceliarinė (rusėnų) kalba	50
Krikštas antrą kartą	55
Dvilypė valstybė	62
Aukštuomenės lenkėjimas	67
Lietuviškas raštas	69
NELAISVĖS ŠIMTMETIS	79
Lietuvos vardo nebeliko	82
Sukilimų nesėkmė	85
„Anei rašto, anei druko...“	89
Paslaugos lenkų kalbai	90
ATGIMIMAS	97
Dviprasmiškai apie praeitį	97
Žemaičių kultūrinis sąjūdis	99

Knygnešių laikai		105
Spauda leista		108
PRISIKĖLUSI LIETUVA		115
Reikia apsiginti		115
Grėsmės dar nepraėjo		124
Darbas darbą veja		129
Ultimatumai – Lenkijos, Vokietijos		134
Atgaunamas Vilnius ir dalis krašto		139
Ultimatumas ir iš rytų		141
Okupacijos dešimtmečiai		143
VĖL NEPRIKLAUSOMA VALSTYBĖ		149
Reikia sąjungininkų		152
Atrama – pilietiškumas		154
Nesusipratimai		156
Pabaigai		163
LITERATŪRA		167
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ		177

PRATARMĖ

Kai galvoju apie tautos istorinę raišką, mintys sukasi apie kultūrą ir politiką, tiksliau pasakius, apie kalbą, raštą ir valstybę. Kurdama raštą, tauta tvarko ir tobulina savo kalbą, ugdo skaitytojų mąstyseną, turtina rašytinę žmonijos kultūrą. Kurdama valstybę – tampa savarankišku istorijos objektu.

Pagal šias prielaidas normaliu tautos istoriniu keliu laikytinas toks, kai savo istorinėse žemėse tauta kuria savo valstybę, joje savo kalba kuria ir plėtoja raštiją, vartoja ją valstybės viešojoje erdvėje. To reikia tautos visavertiškumui, istorinei sėkmei.

Šitaip žvelgiant, lietuvių tautos keliui tokia sėkmė nebuvo būdinga – rašto ir valstybės pradmenys buvo kuriami atskirai, gerokai atitolę vienas nuo kito, ilgai negalėdami susilieti į vieną tėkmę. Iki to laiko bandyta lietuvius pavergti tiek puolant ir griauinant Lietuvos valstybę, tiek ir draudžiant lietuvišką raštą, o kartais ir kalbą.

Lietuviška raštija, kaip žinome nuo mokyklos suolo, prasidėjo ne Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, bet kaimyninėje Prūsijos Kunigaikštystėje, įsikūrusioje prūsų ir lietuvių žemėse, kurias kadaise užkariavo Vokiečių (Kryžiuočių) ordinas. Nors Lietuvos valstybė susikūrė anksčiau, bet lietuviškas raštas joje dienos šviesą išvydo keliais dešimtmečiais vėliau.

Knygoje siekiama atskleisti, dėl kokių išorinių ir vidinių aplinkybių mūsų tautai, kuriant savą kultūrinę ir politinę erdvę, teko nueiti gan vingiuotą kelią. Remiamasi atskiroms sritims skirtais mokslininkų humanitarų darbais, manant, kad siekiant įvairiapusiškai pažinti tautos istoriją, reikalingi ir platesni apibūdinimai bei vertinimai.

Aisčiai arba baltai		9
Vokiečių ordinas baltų žemėse		14
Pirmoji lietuviška knyga		20
Prūsų Lietuva		26
Vokietinimas, vokiečiųėjimas		30
Apie jotvingius		33

RAŠTAS. MAŽOJI LIETUVA

Apžvelgiant lietuvių tautos istorinį kelią, iš pradžių reikia prisiminti I amžiaus romėnų istoriko Kornelijaus Tacito pasakojimą iš jo veikalo „Germania“ apie Baltijos (Svebų) jūros pakrančių gyventojus, lotyniškai vadinamus *Aestii*, *Aestiorum gentes*.

Kaip tie gyventojai save vadino ir kaip buvo vadinami kaimynų, mes nežinome, – pastebi kalbos istorikas Zigmas Zinkevičius (Zinkevičius 1984: 140). Iškilieji lietuvių kalbininkai Kazimieras Jaunius (1853–1908) ir Kazimieras Būga (1879–1924) juos vadino *aisčiais*.

Aisčiai arba baltai

Dėl aisčių etninės kilmės esama skirtingų nuomonių. Vieni mėgino aiškinti, kad tos gentys buvo germanai, kiti tvirtino juos buvus finais ar keltais (Sabaliauskas 1979: 5). Turi svarių argumentų ir lietuviškas požiūris. Tacito veikalė rašoma, kad tie gyventojai jūros pakrantėse ir seklumose rankioja ir parduoda gintarą. Bet gintaro, tuomet ir dabar, daugiausia randama kaip tik ten, kur gyveno vakariniai aisčiai – prūsai ir kuršiai. Jie ir buvo Tacito aprašytieji *Aestiorum gentes*.

Vokiečių kalbininkas Georgas Neselmannas (1811–1881) aisčių genčių arba kilčių ir kalbų šeimai įvardinti pradėjo vartoti bendrinį *baltų* terminą, vartojamą ir dabar.

Dar senesniais laikais baltų gentys buvo įsikūrusios gerokai didesniuose, negu čia parodyta (žr. 11 psl.), platuose – vakaruose peržengė

Vyslos upę ir siekė šiaurines germanų žemes, o rytuose ir pietuose siejosi su plačiu slavų pasauliu. Vėliau baltų gyvenama teritorija siaurėjo, baltų gentys dėl įvairių priežasčių tirpo ir nyko. Bet neišnyko, kaip yra nutikę ne vienai senajai etninei bendruomenei.

Išnykusieji baltai yra palikę nesunkiai atpažįstamų savo buvimo ir kultūros pėdsakų. Tuos, kurie giliai žemėje, atkasa ir tyrinėja archeologai, bandydami nustatyti, kokios kultūros senieji gyventojai juos paliko.

Daug ką pasako kalbininkus dominantys vietovardžiai, ypač vandenvardžiai. Randami ne vienoje vietoje už šiandieninės Lietuvos ribų, jie aiškiai liudija apie savo baltiškąją kilmę. Pavyzdžiui, šiaurinėje Vokietijoje, keliaujant iš Berlyno į Liubeką, tenka pravažiuoti tiltu nedidelę upę, pažymėtą užrašu *Fluss Schwentine*. Taigi – Šventinės, o gal – Šventoji upė. Lietuvoje vietovių panašiais pavadinimais yra ne viena.

Randame baltiškų vandenvardžių ir Rusijoje. Per šalies sostinę tekanti Maskvos upė turi nedidelį intaką, vardu *Upa*. Yra ir lentelė su užrašu (rus.) *peka Yna*. Pavadinimo kilmė vargu ar gali kelti neaiškumų. Rusų kalbininkai V. Toporovas ir O. Trubačiovas pateikia apie aštuonis šimtus, jų nuomone, baltiškos kilmės vandenvardžių Maskvos, Okos, Volgos upių aukštupiuose (Sabaliauskas 1986: 7).

Lenkijoje, kelyje iš Augustavo į Varšuvą, tenka pravažiuoti miškingas vietas tokiais pavadinimais, kaip *Raista*, *Malkynia*, *Pagiry* ir pan. Tai, reikia manyti, jotvingių palikimas. Tokie ir panašūs vietovių pavadinimai liudija apie miglotą baltų priešistoriją. Bet eikime prie istorinių laikų.

Į lietuvių ir kitus baltų kraštus raštas atėjo su krikščionybe. Nėra duomenų, rodančių, kad raštą čia turėta anksčiau. Panašiai buvo ir daug kur kitur: rašto buvo mokomasi, krikštijantis pagoniško tikėjimo tautoms.

Baltų gentys XIII a. pradžioje

(Lietuvos istorija. Red. A. Šapoka. 1936, p. 22)

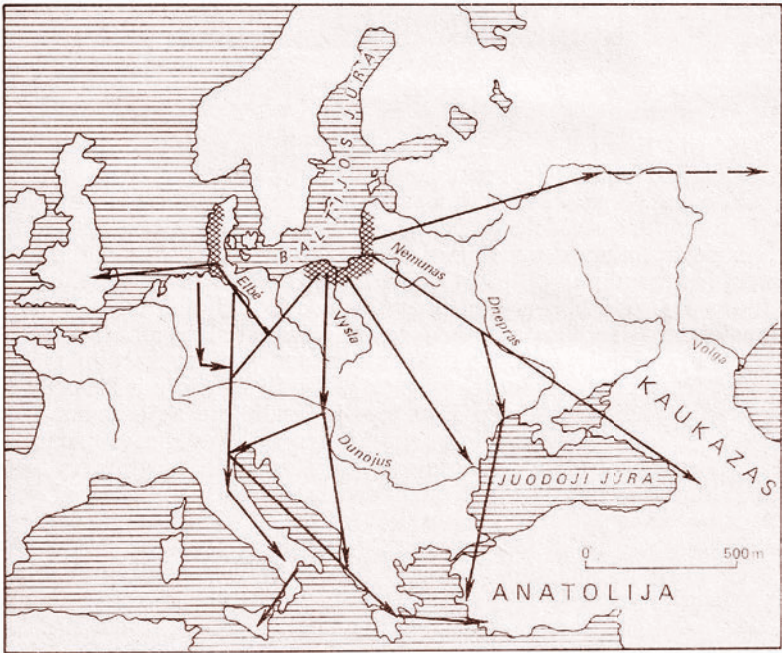

Baltų tautos ir šalys – Prūsija, Lietuva, Latvija

(A. Gustaitis. Tikroji Lietuva. 1983, p. 102)

Su krikščionybe pirmieji susidūrė vakariniai baltai – prūsai ir kuršiai, jau garsėję jūreivyste, gintaro gavyba, artimais ir tolimais prekybiniais ryšiais.

Vokiečių kronikininkas Adomas Brėmenietis savo *Hamburgo vyskupų istorijoje* rašo, kad Sembos (Semland) gyventojai sembai

Gintaro prekybos kelias žalvario amžiuje (XVIII–XIII a. pr. Kr.)

(M. Gimbutienė. Baltai priešistoriniais laikais. Vilnius, „Mokslas“, 1985, p. 58)

(arba prūsai) yra „žmoniškiausi žmonės“ („homines humanissimi“), jie visada skuba į pagalbą tiems, kurie žūsta jūroje arba kuriuos užpuola jūros plėšikai. Jų mėlynos akys, rusvi veidai ir ilgi plaukai (Sabaliauskas 1986: 75).

Vadinamasis gintaro kelias baltų šalis siejo su pietinės Europos, Romos imperijos provincijų gyventojais, siekdavo net Bizantiją. Tai patvirtina baltų žemėse randamos romėniškos ir bizantiškos monetos, kitokie gaminiai. Senovės romėnus gintaras domino ne vien papuošalams gaminti, bet ir kitokioms reikmėms. Prekiaudami gintaro ir amatų dirbiniais, vakariniai baltai III ir IV amžiais išgyveno kultūrinį pakilimą, pasak archeologės Marijos Gimbutienės, – „aukso amžių“ (Gimbutienė 1985: 86).

Gintaras ir jo poreikis Romos imperijos provincijose lėmė, kad baltai buvo vieni turtingiausių visame Europos „barbarų“ pasaulyje (Jovaiša 2010: 251).

Tai traukė ir gundė kaimynus. IX–XI a. iš Švedijos ir Danijos baltus puldinėjo normanai (vikingai), gerokai anksčiau apsikrikštiję. Iš pradžių jie atvykdavo prekiauti, netrukus – ir ginklu priversti vietos gyventojus mokėti duokles. Paskui pirkliai ir kariūs pasirodė ir krikščionių misionieriai. Šiems rūpėjo platinti krikščionybę, aniams – grobti ir naikinti. Vieni kitiems, matyt, nelabai trukdė.

Į šiauriečių puolimus kuršiai dažnai atsakydavo tuo pačiu, buvo geri jūrininkai ir narsūs kariai. Apie tai rašoma senuose Skandinavijos šalių dokumentuose.

Kuršių kalba išnyko maždaug XVI amžiuje. Nors jie, kaip ir prūsai, buvo pavergti vokiečių, tačiau ne tiek suvokietėjo, kiek sulatvėjo, sužemaitėjo. Jokių rašytinių kuršių kalbos paminklų nėra išlikę (Kabelka 1982: 68). Iš kalbinio palikimo pažymėtini vietovardžiai – Kuršių marios, Kuršių nerija, Kuršėnai, Kuršiai (Sabaliauskas 1986: 91).

Šiauriau, kur Dauguvos upė įteka į Baltijos jūrą, lyvių, latvių, iš dalies ir kuršių žemėse XIII a. pradžioje įsikūrė karinis vokiečių vienuolių Kalavijuočių ordinas. Įsisteigė vokiečių kolonijinė valstybė, pavadinta lyvių genties vardu – Livonija. Žemaičiams ir lietuviams daug metų teko gintis nuo kalavijuočių veržimosi.

Vokiečių ordinas baltų žemėse

Ne geriau buvo ir iš pietų pusės. Kaimynai lenkai, anksčiau apsikrikštiję ir sukūrę valstybę, rėmė Romos popiežiaus raginimus krikštyti pagonis baltus. Dar prieš atsikraustant Vokiečių ordinui, jie ne tiek krikštijo, kiek niokojo ir kolonizavo nemažas, vaizdingas ir ežeringas prūsų ir jotvingių žemes.

Prūsai.
Sena graviūra
(A. Gustaitis.
 Tikroji Lietuva.
1983, p. 129)

Nuo XIII a. pradžios vyko tikras karas tarp vakarinių baltų ir Mazovijos lenkų. Nepajėgdamas įveikti prūsų ir jotvingių, į kryžiaus žygius prieš juos Mazovijos kunigaikštis Konradas I Mazovietis ne kartą (1225–1235 m.) kvietėsi į pagalbą Kryžiuočių ordiną, dar vadinamą Vokiečių ordinu, jau pagarsėjusį žygiais prieš pagonis misijų karuose Artimuosiuose Rytuose. Jis perleido kryžiuočiams lenkų ir prūsų žemių pasienyje esančią sritį – Kulmo žemę. Prasidėjo daug metų trukęs kryžiuočių karas prieš prūsus, jotvingius ir lietuvius.

Kovojama buvo ne tik mūšių laukuose – Ordino ir lenkų kronikininkai kūrė ir platino neigiamus prūsų ir lietuvių įvaizdžius, jiems nukariauti verbavo talkininkus to meto krikščioniškoje Europoje. Tai daryti sekėsi neblogai, nes Ordino riteriai, nedaug ką laimėję Palestinoje, be to, išvaryti iš Vengrijos, buvo tapę ginkluotais

**Prūsijos lietuvaitės.
Eduardo Gizevijaus
piešinys. 1839 m.**

*(A. Gustaitis.
Tikroji Lietuva.
1983, p. 153)*

„bedarbiais“. Dirbti įprastine prasme kryžiaus riterių luomui buvo nepriimtina, gėdinga. Tad Mazovijos kunigaikščio kvietimas į kovą prieš pagonis baltus pasirodė tinkamu laiku. Ilgai trukęs karas atvedė prie kuršių, prūsų, dalies lietuvių ir jotvingių nukariavimo ir pavergimo (*Lietuvių karas su kryžiuočiais*. 1964: 69, 71). Nukariautieji baltai buvo ne tik krikštijami, bet ir nutautinami – vokietinami vienur, lenkinami kitur.

Verždamiesi į prūsų žemes, kryžiuočiai taikė įtvirtintų pilių strategiją – užimtose srityse statė mūrines pilis su riterių įgulomis. Iš pilių buvo nuolatos puldinėjami ir plėšiami apylinkių gyventojai, niokojami jų laukai. Šalia pilių buvo statomos bažnyčios, kūrėsi vokiškos gyvenvietės, išaugusios į miestelius.

Taip buvo užimtose, kolonizuotose prūsų žemės. Kaip ir Livonijoje, čia įsikūrė karinė vokiečių vienuolių Ordino valstybė, valdoma didžiojo magistro. Iš pat pradžių imtasi įgyvendinti atneštą vokišką tvarką, diskriminuojant prūsus ir lietuvius, naikinant, kaip pagonišką, baltiškąjį kultūrinį palikimą. Paskui riterius ir vienuolius plūdo laisvi vokiečių valstiečiai, avantiūristai ir šiaip marga publika, kuriai rūpėjo grobimas, o ne krikščioniškoji misija (*Šneidereitas* 1989: 71–72).

Prūsija Didžiojo sukilimo metu (M. Jučas. Žalgirio mūšis. 2009, p. 14)

Kryžiuočių agresija sutrikdė bendruomeninį prūsų vystymąsi, genčių vienijimąsi ir bendros prūsų tautinės savimonės kūrimąsi. Su kryžiuočiais prūsų gentys kovojo daugiausia pavienės, mažai viena kitai padėdamos. Tai lengvino kryžiuočių skverbimąsi.

Vienytis imta tik prasidėjus Didžiajam prūsų sukilimui 1260–1274 m., kai kelios gentys susitelkė į konfederaciją, vadovaujamą notangų genties vado Herkaus Manto.

Sukilėliai degino vokiečių kolonistų sodybas ir bažnyčias, užiminėjo mažesnes kryžiuočių pilies, buvo apgulę net Karaliaučiaus pilį. Po keleto didesnių pergalių sukilėliams buvo pavykę laikinai išvaduoti iš Ordino valdžios didžiąją Prūsos krašto dalį. Jėgos vis dėlto buvo nelygios, kryžiuočiai turėjo talkininkų iš kitų krikščioniškų šalių, sukilimas buvo nuslopintas, jo vadas Herkus Mantas žuvo.

Herkaus Manto paminklas

Klaipėdoje

(skulpt. V. Mačiuika. 1986)

(Savaitė. Nr. 40. 2020 m. spalio 1 d.)

Prūsų išsivadavimo kovai labai trūko didesnės pagalbos iš Lietuvos. Tiesa, Mindaugas buvo nusiuntęs kariuomenę sukiliams paremti, bet to buvo per maža. Lietuvoje tuo pat metu prasidėjo kunigaikščių tarpusavio nesutarimai, pagalba prūsams nutrūko.

To meto Lietuvos vadovai, kaip pastebi istorikas Edvardas Gudavičius, neturėjo savo baltiškosios politikos. Vietoje to, kad kreiptų savo pajėgas Prūsijos ir Baltijos jūros link, jie stengėsi užvaldyti rusų žemes, nesutikdami jose pasipriešinti. Rimčiau nepagelbėjus sukiliams prūsams, buvo praleista Prūsijos išsivadavimo, prūsų ir

lietuvių genčių glaudesnio suartėjimo, su perspektyva peraugti į vienijimąsi, proga. Sukilę prūsai netiesiogiai padėjo lietuviams – savo kova gerokai pristabdė Ordino žygį į Lietuvą (Gudavičius 2001: 66).

Prūsų sukilimui pralaimėjus, padidėjo jų socialinė ir tautinė priespauda. Dalis prūsų diduomenės krikštijosi ir perėjo į Ordino pusę, už tai gavo privilegijų. Kiti pasitraukė į LDK, buvo jos didžiojo kunigaikščio Traidenio priglauti, įkurdinti Gardino apylinkėse. Prūsai ir vėliau nenurimo, dar bandė priešintis, kovoti, bet nesėkmingai.

Karaliaučiaus katedra. XVII amžiuje ir 1956 metais

(S. Žukas. Pirmoji lietuviška knyga ir jos kultūrinis kontekstas.

Martyno Mažvydo katekizmas. 1995, p. 19 ir 1956 m. nuotrauka)

Kryžiuočiai visame krašte įtvirtino savo valdžią ir tvarką. Prie Priegliaus upės žiočių į Aistmares nuo seno stovėjo prūsų sembų pilis ir gyvenvietė Tvankstė (vok. Twangste). Mokslinėje literatūroje galima perskaityti, kad dar pirmajame amžiuje ši vietovė paminėta romėnų istoriko Tacito. Kryžiuočiai 1255 m. prūsų pilį sudegino ir pastatė savo mūrinę, pavadinę ją Kionigsbergu („karaliaus kalnu“), Bohemijos karaliaus Otokaro II, padėjusio užkariauti šį kraštą, garbei. Aplink pilį kūrėsi miestas, lietuviškoje raštijoje nuo XVI a. vadinamas Karaliaučiumi.

Įsikūręs geografiškai patogioje vietoje, miestas augo, jame telkėsi krašto ekonominis, kultūrinis, religinis gyvenimas. Miesto centrą ženklino ir puošė 1330–1380 m. pastatyta gotinio ir romaninio stiliaus bruožų turinti katedra. Joje buvo laidojami Ordino vadai, bažnyčiai ir valstybei nusipelnę asmenys. Vėliau ten amžinojo poilsio atgulė lietuvių raštijos darbuotojas, universiteto profesorius Stanislovas Rapolionis, LDK didikas Boguslavas Radvila.

Pirmoji lietuviška knyga

Laikai keitėsi. XVI a. Vakarų krikščionybėje kilo Reformacija, kurios banga atsirito ir į Prūsiją, sukeldama reikšmingų politinių pokyčių. Paskutinysis Ordino magistras Albrechtas Brandenburgietis (tolimais giminytės ryšiais susijęs su Jogailaičiais) stojo Reformacijos pusėn, 1525 m. pertvarkė Ordino valstybę į pasaulietišką Prūsijos kunigaikštystę (hercogystę), pasiskelbė jos kunigaikščiu. Protestantizmą paskelbė oficialia valstybės religija. Pastarosios reikalavimas bažnyčiose Dievo žodį skelbti žmonių gimtąja kalba gerai derėjo su kunigaikščio renesansiškos dvasios humanistiniais įsitikinimais. Jo pastangomis imta rūpintis religinės literatūros prūsų ir lietuvių kalbomis kūrimu (Mažiulis 1966: 23; Brakas 1995: 59).

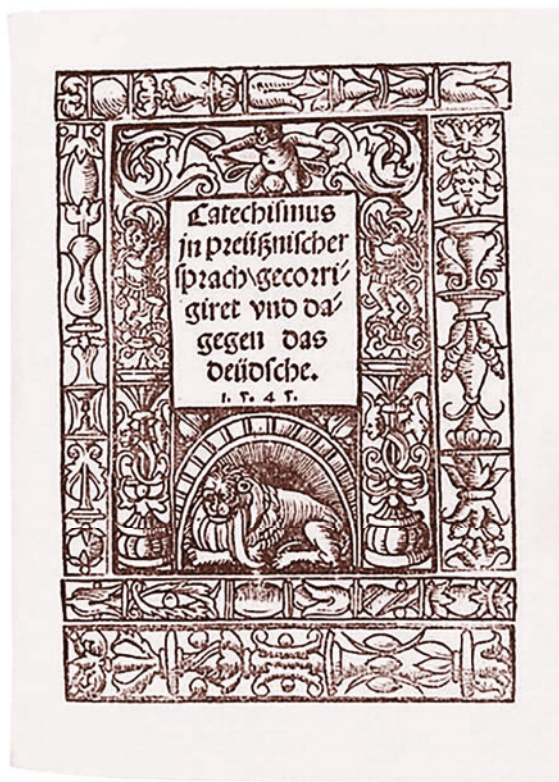
Kunigaikštis Albrechtas 1544 m. įkūrė Karaliaučiaus universitetą, ieškojo jam mokytų žmonių Lietuvoje, kvietė juos atvykti, dėl to lankėsi Vilniuje. Skyrė stipendijų studentams iš Lietuvos.

Paieškos buvo sėkmingos. Lietuvoje jau buvo išsilavinusių žmonių, kilusių iš vidutinių bajorų ir miestiečių, ėjusių mokslus namie ir užsienyje. Jie laikėsi protestantiško tikėjimo, buvo paveikti to meto humanistinių idėjų, nepritarė katalikų bažnyčios poveikiui kultūriniam gyvenimui, neigiamam jos vadovų požiūriui į lietuvių kalbą. Tokie buvo pasitraukę į Karaliaučių šviesuoliai, lietuviško rašto darbuotojai Abraomas Kulvietis ir Stanislovas Rapolionis, taip pat kunigaikščio Albrechto pakviestas Karaliaučiuje studijuoti Martynas Mažvydas. Manoma, kad išvykti juos vertė ir Katalikų bažnyčios persekiojimo grėsmė dėl dalyvavimo reformatų veikloje. Pasak Vytauto Kavolio, tai sukėlė pirmąją Lietuvos istorijoje egzilų intelektualų bangą (Kavolis 1991: 44).

Tai, kad šie žmonės negalėjo dirbti lietuviškos raštijos labui Lietuvos valstybėje, neabejotinai buvo nemenka prarastis kultūros ir tautiškumo ugdymo požiūriu. Prūsijoje, globojami kunigaikščio Albrechto, jie turėjo sąlygas studijuoti ir dėstyti, kurti lietuvišką raštiją. Su Karaliaučiumi, kaip ir su Reformacija, reikia sieti lietuviškos raštijos pradžių. Nors, kada pradėta lietuviškai rašyti, tiksliai nežinoma (Zinkevičius 1988: 15–16).

Kunigaikščio rūpesčiu ir lėšomis Karaliaučiuje išleisti trys liuteronų katekizmai prūsų kalba (1545–1561 m.). Paskata ėjo „iš viršaus“, valstybės valdžia rūpinosi tikėjimo sklaida, liaudies raštingumu. Žinomi dar du prūsų kalbos žodynėliai. Tai vieninteliai šios kalbos paminklai. Jų buvo per maža, kad kurtųsi bendrinė prūsų kalba, juo labiau – raštija šia kalba.

Daugiau raštų prūsų kalba jau nebesisirodė. Gal neatsirado kam jų parengti, o greičiausiai, nebuvo ir poreikio, nes mažėjo tik

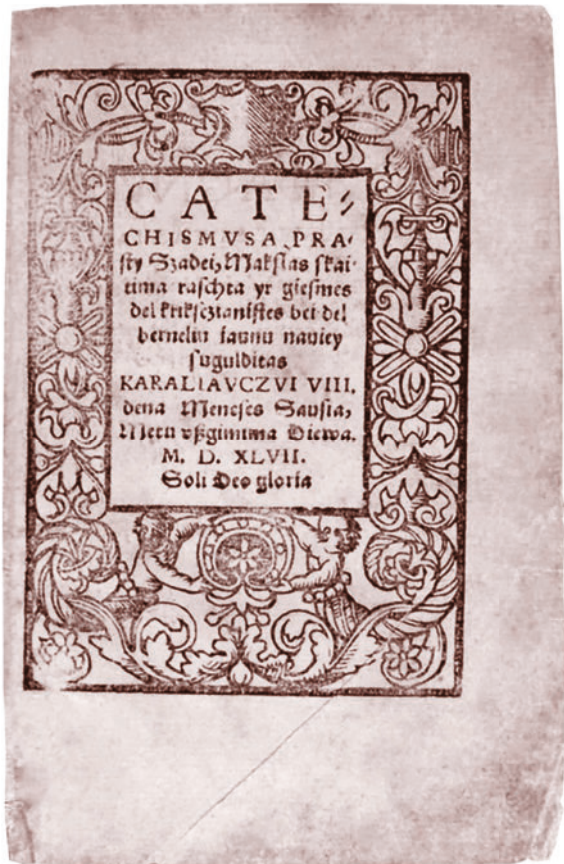
**Pirmasis
prūsų Katekizmas
(1545 m.)**
*(L. Vladimirovas.
Knygos istorija,
1979, p. 344)*

gimtąja kalba kalbančių, vokiškai nemokančių, prūsų. Prūsijos kunigaikščio gerų norų ir lėšų nepakako prūsų kalbos būklei pakeisti.

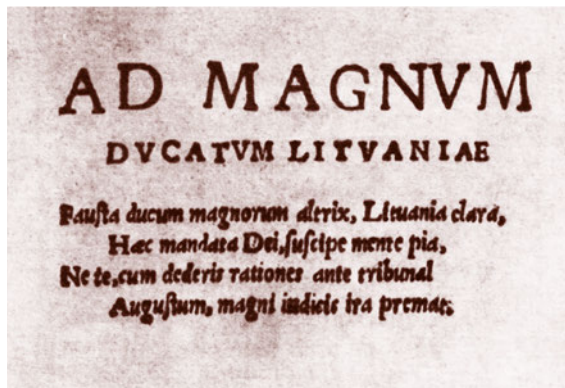
Esama raštiškų tvirtinimų, kad 1677 metais vienintelis šia kalba kalbėjęs senelis mirė Kuršių nerijoje. Nors tiksliai nustatyti galutinio prūsų ir jų kalbos išnykimo datą nėra galimybių (Mažiulis 1966: 25).

Netrukus išleidžiama ir pirmoji žinoma lietuviška knyga – Martyno Mažvydo parengtas „Katekizmas“ (1547 m.). Leidinio paskirtis – skleisti protestantizmą, kreipiantis į liaudį jos kalba. Galvojama ne tik apie Prūsijos, bet ir apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lietuvius. Tai rodo eiliuota knygos prakalba: „Knygelės pačios byla lietuvininkump ir žemaičiump“. Taip pradėta kloti peržengiantį

Pirmoji
lietuviška knyga –
M. Mažvydo
Katekizmas.
1547 m.
(L. Vladimirovas.
Knygos istorija.
Senovė.
Viduramžiai.
Renesansas.
XVI–XVII amžius.)

Lotyniška
epigrama, skirta
Didžiajai Lietuvos
Kunigaikštystei
(S. Žukas. Pirmoji
lietuviška knyga
ir jos kultūrinis
kontekstas.
1995, p. 29)

J. Rėzos parengtas
Dovydo psalmynas
vokiškai bei
lietuviškai. 1625 m.
(L. Vladimirovas.
Knygos istorija.
Senovė. Viduramžiai.
Renesansas.
XVI-XVII amžius.
1979, p. 355)

valstybių sienas kultūros kelią tarp Mažosios ir Didžiosios Lietuvių, megzti ryšius tarp vienos ir kitos pusės lietuvių šviesuolių. Esminė kultūrinė prielaida lietuviškai knygai atsirasti buvo tai, kad Didžiojoje Lietuvoje jau buvo susidariusi bendrinė lietuvių kalba, tinkama vartoti raštui (Jablonskis 1973: 36).

Prūsijoje ir toliau tęsėsi lietuviškumui palanki kultūrinė aplinka, buvo leidžiamos lietuvių kalbai ir raštijai reikšmingos knygos. Danielius Kleinas lotyniškai parengė ir išleido pirmąją lietuvių kalbos gramatiką *Grammatica Litvanica* (1653 m.). Jonas Bretkūnas į lietuvių kalbą išvertė *Bibliją* (1590 m.), nors vertimas nebuvo

I. Kanto antkapis Karaliaučiaus katedros pasienyje

(D. Albrecht. *Wege nach Sarmatien*. 1995, S. 58)

išspausdintas. Pirmą kartą visos Biblijos vertimas, atliktas grupės lietuviškai mokančių šviesuolių, buvo išleistas tik 1735 m. Rūpin-tasi ir dvikalbių – vokiškų ir lietuviškų – konfesinio turinio lei-dinių rengimu.

Kūrėsi ir pasaulietinė literatūra, kuri rėmėsi tautosaka ir gyvąja liaudies kalba. 1700 m. Karaliaučiuje išėjo J. Šulco išverstos „Ezopo pasakos“ – pirmoji pasaulietinio turinio lietuviška knyga. Rengiant šiuos leidinius, teko nuveikti ir didesnės reikšmės darbą – kurti ir norminti lietuvių literatūrinę kalbą. Buvo sudarinėjamos net speciali-os komisijos atskirų lietuviškų raštų kalbai peržiūrėti ir redaguoti (Palionis 1978: 13).

Lietuvių raštijai daug nusipelnė teologiją studijavęs, bet kunigu netapęs, Kristijonas Milkus (Mielcke), parengęs *Lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbos žodyną* (1800 m.), *Lietuvių kalbos gramatiką* ir kitus leidinius.

Norėdamas išpopuliarinti savo parengtą žodyną, K. Milkus jo pradžioje, po savo pratarmės, įdėjo tris pagarsėjusių žmonių prakalbas, tarp jų – iškiliojo filosofo Imanuelio Kanto „Bičiulio prierašą“. Tose prakalbose rašoma apie lietuvių kalbos tyrimo svarbą kalbos mokslui, apie Rytų Prūsijoje jai gresiantį išnykimą. Pabrėžiamas lietuvių kalbos grožis ir žodingumas, jos panašumas į graikų ir lotynų kalbas, jos gramatinės struktūros senumas ir grynumas. Iš Mažosios Lietuvos kilęs autorius Otas Šneidereitas mano, kad I. Kantas mokėjo lietuviškai, yra dirbęs namų mokytoju prūsų ir lietuvių kalbos rajone (Šneidereitas 1969: 214).

Pagal literatūrinę veiklą ir lietuviškų raštų leidybą Mažoji Lietuva lenkė ir mokė Didžiąją Lietuvą. Čia buvo klojami lietuviškos raštijos pamatai, kas neabejotinai rodė lietuviškos tautinės savivokos budimą. „Čia, o ne Didžiojoje Lietuvoje, pirmiausia ėmė bręsti lietuvių nacionalinė sąmonė“, – pažymi akademikas Zigmas Zinkevičius (Zinkevičius 1988: 9).

Belieka priminti, kad Prūsuoje gyveno ir kūrė iškilusis poetas, davęs pradžią lietuvių grožinei literatūrai, Kristijonas Donelaitis.

Prūsijai stiprėjant ir plečiantis, keitėsi jos valstybingumo statusas. 1701 m. sausio 18 d. Prūsų hercogas Frydrichas pilies bažnyčioje Karaliaučiuje užsidėjo karališkąjį vainiką, tapo Frydrichu I, o Prūsija virto karalyste. Tai ugdė valstybinę savivoką, kilo reikalas apibrėžti jos istorinį savitumą, lyginant su kitomis Vokietijos žemėmis (Skrupskelis 1967: 3).

Prūsų Lietuva

Valstybės istorijai aprašyti, parodyti jos savitumą, reikėjo jos kūrėjos – tautos istorijos. Todėl buvo gręžiamasi į prūsiškąją krašto praeitį, ieškoma jos sąsajų su dabartimi, tyrinėjamas senosios prūsų

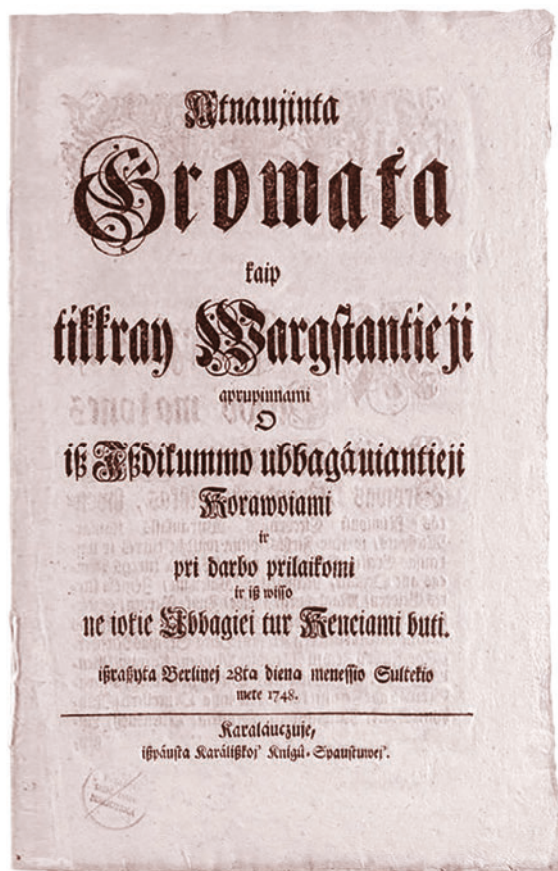
kultūros palikimas, kiek jo dar buvo išlikę. Įdomu, kad savo laiku kryžiuočiai, krikščionybės vardan naikinę visa, kas prūsiška ir pagoniška, vis tik neatmetė tokios pat kilmės krašto pavadinimo – Prūsija. Krašto gyventojai, tiek suvokietėję bei dar nesuvokietėję prūsai ir lietuviai, tiek lenkai, tiek ir atvykėliai vokiečiai – visi buvo vadinami prūsais. Politiškai tai buvo vokiška valstybė, sutartimi įsipareigojusi Vokietijos kaizeriui.

Lietuva joje buvo matoma ne kaip atskira šalis ar valstybė (tokia buvo LDK), bet kaip viena iš Prūsijos provincijų – Lietuvos provincija (*Provinz Litauen*), Prūsų Lietuva (*Preussisch Litauen*). Atsiranda ir Mažosios Lietuvos (*Klein Litauen*) pavadinimas, žiūrint į ją ne kitaip, kaip į vokiškos valstybės administruojamą lietuvių, save vadinančių lietuvininkais, gyvenamą kraštą.

Šis kraštas dar buvo vadinamas Rytprūsiais. Pastarieji du pavadinimai įsitvirtino lietuviškoje raštijoje. Lietuviškumą valdžia suvokė kaip savitą krašto reiškinį, sudėtinę valstybinio prūsiškumo, prūsiškojo patriotizmo dalį.

Svarbiausia tai, kad lietuviškas žodis ir raštas teisiškai įsiliejo į viešąjį gyvenimą. Reikalaujama, kad bažnyčiose pamokslai lietuviams būtų sakomi lietuviškai, net vokiečiai kunigai turi mokytis lietuvių kalbos. Nuo XVI a. pabaigos ne tik vokiškai, bet ir lietuviškai rašomi kai kurie valstybės įsakai ir potvarkiai teisės, socialiniais, ūkio ir kitais klausimais. Tai „gromatos“, „apsakymai“, „paliepimai“, skirti ne tik lietuviams valstiečiams, bet ir valstybės pareigūnais tapusiems lietuvininkams, kurių ne visi, matyt, mokėjo vokiškai.

Kunigaikščio Albrechto kanceliarijoje buvo keli lietuviškai mokantys raštininkai. Iš XVIII a. užsilikusių lietuviškų tekstų yra žinoma dvidešimt (Vileišis 1935: 137). Tie Prūsijoje išleisti lietuviški potvarkiai gali būti laikomi pirmaisiais valstybiniais, nors ir ne savos valstybės, teisinio turinio teksta lietuvių kalba. Formavosi

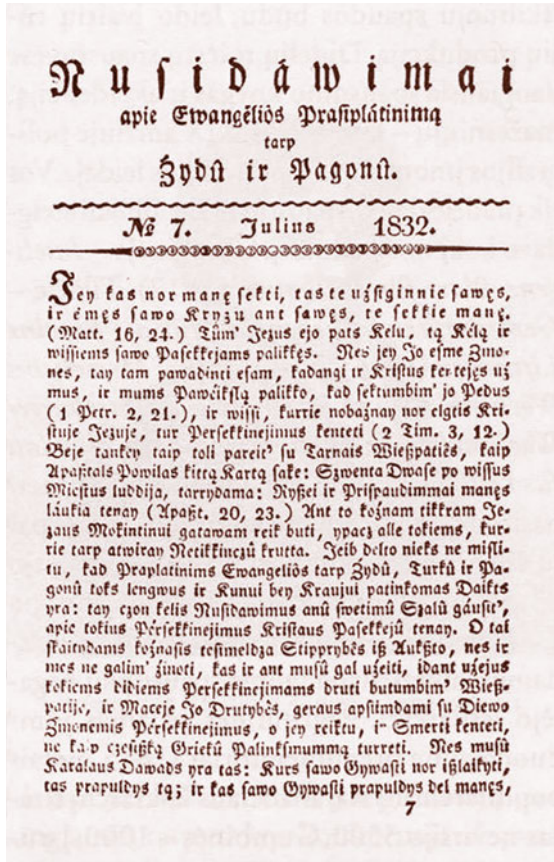
**Atnaujinta gromata
kaip tikrai
vargstantieji
aprūpinami...
1748 m.**
(Lietuvos TSR
bibliografija.
Serija A. 1969, p. 36)

kanceliarinis lietuvių kalbos stilius. Nieko panašaus tuo pačiu metu nebuvo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

Prūsijoje pasirodė pirmasis lietuviškas laikraštis. 1832 m. Tilžėje pradėjo eiti grynai tikybinio pobūdžio *Nusidavimai apie Evangelijos prasiptinimus tarp žydų ir pagonių*, turėjęs paklausą ir ėjęs iki pat Pirmojo pasaulinio karo.

Karaliaučiaus universitete nuo 1723 m. veikė Lietuvių kalbos seminaras, rengęs lietuviškai mokančius dvasininkus ir mokytojus. Kitas toks seminaras 1727–1765 m. veikė Halės universitete.

Pirmasis laikraštis
lietuvių kalba
Nusidavimai
apie Evangelijos
praplatinimą tarp
žydų ir pagonių.
1832 m.
*(V. Daugirdaitė-
 Sruogienė.*
 Lietuvos istorija.
 Lietuva amžių sukury.
 1956, p. 870)

Kyla klausimas – ar buvo kas nors panašaus Vilniaus universitete? Turimos žinios neleidžia teigti, kad Vilniaus akademijoje būtų buvusi tokia katedra ar seminaras, kurioje lietuvių kalba būtų buvusi vienas iš dėstomų dalykų, – teigia senosios lietuvių literatūros istorikas Jurgis Lebedys (Lebedys 1972: 210).

Lietuvių kalbos viešumas ir pripažinimas džiugino Prūsijos lietuvius, kėlė jų tautinę savivertę, šiek tiek stabdė vokietėjimą. Bet to buvo per maža, kad lietuviškoji savivoka išsilaikytų ilgiau, kultų iki kultūrinio, gal ir teritorinio atskirumo siekio.

Lietuviškai rašomi potvarkiai per ilgesnį laiką ėmė veikti priešingai – skiepijo lietuvininkų lojalumą Prūsijos valstybei, ištikimybę kaizeriui. Netiesiogiai pasitarnavo ir tautinei asimiliacijai. Prie to prisidėjo ir lietuvių tarnavimas kariuomenėje, kurioje buvo leidžiama lietuviškai kalbėti, melstis, puoselėti tautines tradicijas. Visa tai derinosi su lojalumu Prūsijos valstybei, į ją lietuvininkų žiūrėta kaip į savą. Kariuomenėje suformuotas ne vienas lietuviškas ir prūsiškas raitelių – lietuvių dragūnų – pulkas (*Litauisches Dragoner Regiment*), kuriuose komandos buvo duodamos lietuviškai (Gustaitis 1983: 156).

Tai nesulaikė lietuvių vokiečių, kurių spartino ir demografinis veiksnys – į šį kraštą plūstantys valdžios proteguojami vokiečių kolonistai (Brakas 1995: 71).

Vokietinimas, vokiečių

XVIII a. valdžios potvarkiais buvo nustatyta skirtinga nei vokiečių lietuvių valstiečių socialinė padėtis, slegiant ir skurdinant juos ekonomiškai, stumiant į žemiausius visuomenės sluoksnius. Po pergalingo karo su Prancūzija 1871 m. vokiečių žemės susivienijo, susikūrė Vokietijos imperija (*Deutsches Reich*). Valdžia siekė valstybę kultūriškai suvienodinti, sustiprėjo vokietinimas. 1872–1876 m. laikotarpiu lietuvių kalba pašalinta iš Mažosios Lietuvos viešojo gyvenimo. Į lietuvių atstovų skundus dėl lietuvių kalbos šalinimo iš mokyklų Švietimo ministras tiesiai atsakė, kad valdžia iš tikro yra nusistačiusi išnaikinti lietuvių kalbą (Vitkus 1998: 11).

Rytų Prūsijoje šimtmečiais vyko prievartinis ir savaiminis lietuvių vokiečių, bet kartu ir jų patriotinis kultūrinis priešinimasis. Pastarasis buvo vaisingas lietuvių literatūrai, bet ne daugiau ir ne ilgam. Viską slopino nuoseklus krašto vokietinimas (Gineitis 1995: 203). Augti čia lietuviškai, ne tik konfesinei, bet ir pasaulietiška

inteligentijai, ne tik išlaikančiai tautiškumą, bet ir galvojančiai apie modernios nacijos kūrimąsi, trūko tiek politinių, tiek ir kultūrinių sąlygų. Į asimiliaciją ir nutautimą stumiančios bei traukiančios jėgos buvo kur kas stipresnės.

Tikrą likimo smūgį lietuviniškams sudavė 1709–1711 metais Mažojoje Lietuvoje siautėjusi maro epidemija. Labguvos, Įsruties, Tilžės, Ragainės apskrityse išmirė apie pusė gyventojų, daugiausia lietuviniškų. Liko tūkstančiai tuščių sodybų, į kurias buvo atkeliami gyventojai iš vokiškai kalbančių kraštų. Tai dar paspartino krašto vokietinimą. Šie įvykiai vaizduojami Ievos Simonaitytės romane *Aukštųjų Šimonių likimas*.

Prūsų tautos istorija skaudi ir tragiška. Praeityje juos puldinėjo skandinavai, ginklu prijungti prie savo žemių bandė lenkų kunigaikščiai, kryžiaus žygius prieš juos skelbė Romos popiežiai (Sabaliauskas 1986: 75).

Naikinamos ir slopinamos prūsų gentys – skalviai, nadruviai, notangai, sembai, bartai, galindai – XVI–XVII a. nesulaikomai po vieną nyko, nepradėjusios vienytis į bendrą prūsų tautą. Paliko tik negausius savo kalbos paminklus, įvairios etnografinės medžiagos tyrėjams, paliko šaliai Prūsijos vardą, kurį užkariautojai priėmė. Tos šalies šiandien jau nebėra, jos vardas išliko tik istoriniuose pasakojimuose. Išliko gausybė istorinių dokumentų apie Prūsiją ir prūsus, iš dalies ir apie Lietuvą ir lietuvius nuo pat Vokiečių ordino atsikraustymo. Jie saugomi Prūsijos slaptajame valstybiniame archyve Vokietijoje. Iš lietuvių istorikų mažai kas naudojasi šio archyvo fondais.

Iškilusis Mažosios Lietuvos, ir ne tik jos, šviesuolis, filosofas, rašytojas ir visuomenės veikėjas Vydūnas (Vilhelmas Storosta, 1868–1953), be kitų darbų, nemažai rašė apie gimtojo krašto istoriją. Tai daryti laikė savo moraline pareiga, tikėjo, kad šalies istorijos pažinimas stiprina lietuvių tautinę savimonę ir savigarbą.

Vydūnas, 1868–1953 m.
(Atvirukas)

Vydūno veikalas
*Vokiečių ir lietuvių santykiai
per septynis šimtmečius. 1932 m.*
(Z. Zinkevičius. Lietuviai.
Praeities didybė ir sunykinimas.
2013, p. 345)

Vokiškai parašytame, 1932 m. Tilžėje išleistame, labiau vokiečių, negu lietuvių skaitytojui skirtame veikle *Vokiečių ir lietuvių santykiai per septynis šimtmečius* (Sieben Hundert Jahre deutsch-litauischer Beziehungen) pasakojama Mažosios Lietuvos istorija nuo pat Kryžiuočių ekspansijos laikų, aprašoma prūsų ir lietuvių priešpauža, jų kultūros naikinimas, vokietinimas.

Rašyti šį veikalą paskatino 1930 m. vasarą Tilžėje pompastiškai paminėta kryžiuočių ekspansijos į prūsų ir lietuvių žemes 700 metų sukaktis. Taip Vydūnas atsiliepė į vokiečių propagandos teiginius apie krašto praeitį.

Remdamasis daugybe dalykų, Vydūnas parodo, kad kryžiuočiams išties rūpėjo ne pagonių krikštas, o jų žemių užgrobimas ir žmonių pavergimas. Teigia, kad lietuviai yra senieji šio krašto gyventojai, o ne ateiviai iš Didžiosios Lietuvos, kaip skelbė vokiečių propaganda. Aiškina, jog į Baltijos kraštus jokios kultūros nešti nereikėjo, čia ji jau buvusi pakankamai aukšta, sena ir savita, harmoninga su gamtine aplinka.

Veikale dėstomos mintys vokiečių valdžiai labai nepatiko, beveik visas jo tiražas buvo konfiskuotas, autorius dėl jo turėjo nemalonių.

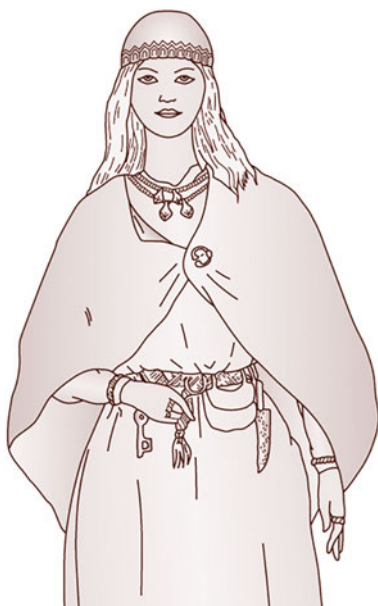
Apie jotvingius

Prūsų ir lietuvių giminaičiai jotvingiai, kryžiuočių ir mozūrų (lenkų) kunigaikščių naikinami ir pavergiami, pasitraukė iš istorijos, nepalikę rašto paminklų, tik kai kurių vietovių pavadinimus. Jų kalba veikiausiai išnyko XVI a. pabaigoje ir XVII a. pradžioje (Sabaliauskas 1986: 83, 84).

Senieji istorikai kaip vieną iš jotvingių išnykimo priežasčių nurodo jų kovingumą ir drąsą, šlovės, nors ir pomirtinės, troškimą. Dešimtis jų karių nebijodavę stoti prieš šimtą priešų. Būdami palyginti nedidelio skaičiaus, dažnai pralaimėdavo ir taip palaipsniui nyko. Išgyvenusieji maišėsi su užkariautojais, asimiliavosi (Jonynas 1984: 31).

Didžiąją jotvingių gyventą teritoriją – nuo Bugo iki Nemuno – pasidalijo lenkai, rusai ir Vokiečių ordinas. Lietuvai teko tik nedidelė dalis – Dainava ir Sūduva (Jučas 2013: 37).

Neišsaugoję savo kalbos, jotvingiai šiek tiek išlaikė savo etninio savitumo savivoką. 1857 m. Rusijos valdžios vykdyto gyventojų surašymo duomenimis, Gardino gubernijos pietinėje dalyje apie

Jotvingiai.

**XII–XIII a. moters kostiumas
(rekonstruota pagal Kuklių kapinyno**

prie Lydos radinius

(Visuotinė lietuvių enciklopedija.

VIII. 2005, p. 739)

30 tūkstančių gyventojų užsirašė jotvingiais. Pasak surašinėtojo, jie kalba baltarusiškai su lietuvišku akcentu, yra stačiatikiai, nuo kitų to krašto gyventojų skiriasi papročiais ir išvaizda (Sabaliauskas 1986: 83).

Išliko materialinės kultūros palikimo nuotrupų, rastų archeologams tyrinėjant buvusias jotvingių gyvenvietes, gynybinius ir religinius centrus – Šiurpilių piliakalnį ir pilkapyną prie Šveicarijos kaimo Suvalkų vaivadijoje (Lenkijoje), datuojamus II–V a. po Kristaus.

Ypač vertingi Šveicarijos pilkapių radiniai – dviašmeniai plieniniai kalavijai, sidabruotos ietys, paausuoti diržai, darbo įrankiai, raitelio ir žirgo apran-

gos dalys, papuošalai. Tai rodo gana aukštą jotvingių materialinės kultūros lygį. Radiniai saugomi Varšuvos muziejuose, Suvalkų regiono muziejuje.

Kalbininkų susidomėjimą buvo sukėlęs tikras ar tariamas jotvingių žodynelis. Jaunas baltarusių kraštotyrininkas iš seno Belovežo girių gyventojų išgijo lotynišką knygą, kurios pabaigoje buvo įrištas kelių lapų rankraštis. Tai buvo lenkų ir kažkokios kitos kalbos žodynelis su lenkišku užrašu *Pagonių šnektos iš Narevo*. Akademiko Z. Zinkevičiaus nuomone, žodynelyje gali būti užfiksuota

senųjų jotvingių kalbos, ilgai išlikusios Belovežo girių glūdumoje, žodžių (Zinkevičius 1985: 192).

Prūsų žemei priklauso lietuviškos raštijos giminės vardas, įvairių lietuviškos raštijos žanrų pirmenybė, veikusi lietuvių kalbos ir raštijos plėtrą ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Išliko tik prūsų atminimas. Jį palaiko klubo „Prūsa“ veikla, prūsais save laikančių žmonių organizacija „Prūsų bendruomenė“ Lietuvoje.

Krikštas. Lietuva – karalystė		40
Rašto kalbos		45
Lotynų kalba		47
Slavų kanceliarinė (rusėnų) kalba		50
Krikštas antrą kartą		55
Dvilypė valstybė		62
Aukštuomenės lenkėjimas		67
Lietuviškas raštas		69

Kernavės piliakalniai – pagoniškosios Lietuvos paminklai

(Žmonijos istorija. Nr. 22, p. 52)

VALŠTYBĖ IR RAŠTAS. DIDŽIOJI LIETUVA

Iš žilos senovės glūdumų išnirusi, mūsų šalis istoriniuose raštuose žinoma nuo 1009 m., kai buvo paminėta (*Litua*) Kvedlinburgo vienuolyno Vokietijoje analuose. Juose aprašoma saksų grafo sūnaus vienuolio šv. Brunono krikščioniškoji misija ir nužudymas Lietuvos ir Rusios pasienyje, pagonių (prūsų, jotvingių?) žemėje. Apie tikslesnę įvykio vietą galima tik spėlioti. Minimas tos pagonių žemės vadas – Netimeras, jo brolis Zebedenas. Kalbininko Zigmo Zinkevičiaus nuomone, tai jotvingiški vardai.

Šv. Brunono misija ir jos baigtis iki šiol vertinama prieštaringai. Jeigu būtų pavykę apkrikštyti Lietuvą, vakarietiškoji kultūra germanišku pavidalu būtų mus pasiekusi anksčiau negu slaviškos – rusiška, lenkiška – kultūros.

Šitaip galvojant, šv. Brunono misijos nesėkmė galėtų būti vertinama ne tik kaip vakarų krikščionybės, bet ir kaip lietuvių tautos nesėkmė, nepasinaudojus istorijos suteikta galimybe anksčiau suartėti su Vakarų civilizacija. Kitaip mano lietuvių senjojo pagoniško tikėjimo gerbėjai – bandymo krikštyti nesėkmingą baigtį jie vertina kaip pirmąjį tautos pasipriešinimą atėjūnams, senjojo tikėjimo gynimą (Stakutis 2009: 15).

Kad ir kaip tą įvykį vertintume, Lietuvos paminėjimas gali būti laikomas mūsų šalies rašytinės istorijos pradžia, išėjimu į pasaulio istorijos šviesą, tuo pačiu ir miglotosios priešistorės pabaiga.

Apie priešistorinius laikus, be archeologinių duomenų, kalba tautų epai – pasakojimai apie mitinius įvykius, didvyrius, milžinus, dievus ir pusdievius. Tačiau senovės lietuviai savo epo, kaip vientiso pasakojimo apie gilią praeitį, nesukūrė arba toks pasakojimas neišliko. Padavimuose, tautosakoje galima rasti tik atskirų epo elementų.

Lietuvių kalbos išsiskyrimas iš indoeuropiečių prokalbės, lietuvių tautybės susidarymas iki šiol yra lyginamosios istorinės kalbotyros ir archeologų tyrinėjimų dalykas. Tokių tyrimų apibendrinamieji teiginiai pasirodo greit.

Nuo seniausių laikų lietuvių, kaip ir kitose baltų žemėse, buvo įrengiami gynybiniai įtvirtinimai – piliakalniai, skirti slėptis ir gintis nuo užpuolimų. Ant jų daug kur stovėjo medinės pilys, o šalimais kūrėsi gyvenvietės. Dauguma piliakalnių sunyko, kai kurie, nors pakitę, išliko. Juos kasinėja archeologai ir randa vertingų duomenų apie senosios Lietuvos kultūrą. Kaip vieni garsiausių yra žinomi Kernavės – svarbaus senosios Lietuvos centro – piliakalniai.

ilico suas copias colligens aduenit. Lutharios sibi resistentes
palatio obsedit, xvi. hebdomadas ibi habens. Illi tamen fame
coacti falso dextras dedere regem, et suos remeare. ferre,
in sua perfidia nihilominus permanentes. Obijt Hilderi-
cus Hauelbrigensis episcopus: Cui successit Ericus.

Lutheri.

Hilderi-
cus Ep.

MIX.

Inuolutis.

Subita ex nostris operibus insolita aquarum refluxio facta est.
111. Id. Ianuarij, feria secunda, Luna x. multis damnum
inferens, vii. diebus in sua rabie persistit. Obijt Reobarius
Patherbrunensis episcopus Cui successit Metimverch. Sanc-
tus Bruno qui cognominatur Bonifacius archiepiscopus et
monachus xi. suae conuersionis anno in confinio Rusciae
et Lituae a paganis capite plexus cum suis xviii.

Reobari Ep. p.
Metimverch
Bruno Arch. p.Rusciae.
Lituae.

vii. Id. Martij petijt coelos. Obijt Vuigbertus Merseburgen-
sis episcopus: Cui successit Thiatmarus. Sed et domi-
nica die palmarum gutta sanguinis in quibusdam locis
uestimentis hominum instillabant. Sol nebula horribili
ex colore stupendo mutatus, mirantibus intuitionum
oculis, uelut sanguineus ac minor se uirus terrorem in-
cussit 111. Calend. Maij, Fern, luna 1. duobus diebus
tales minas ostendens, tertio die uix proprio lumine
uestitur. Pestilentia et mortalitas grauiter secuta sunt.

Vuigbert Ep. p.
Thiatmar Ep.peruigila.

Rex iterum magno dolore simul et ira commotus in Fran-
ciam reuertitur, et in pluribus locis multa damna perpe-
trata sunt, ibique peracta aestate redijt in Hispaniam sine
pace. Dediti comes iter agens de Neorinzone et Friderico
patrueli eius de improviso cum dolo interfecit est. Incon-

Dediti C. p.
Neorinzone
Friderico.Inconcordia.

dia plurima facta sunt perloca, ita ut in homines in
quodam uico exusti, interfecit Fridericum comes.

Friderico.

Machtildis regie sororis filia obdormiuit in domino. Megun-
tia quoque basilica noua cum omnibus aedificijs coherentibus

Machtildis p.

Kvedlinburgo analai. Apie 1009 m.

(A. Bumblauskas. Senosios Lietuvos istorija. 1009–1795. 2005, p. 17)

Žinių apie Lietuvą, lietuvius ir žemaičius atsiranda vokiečių kronikose, rusiškuose, lenkiškuose metraščiuose. Lietuvos vardas įeina į Vidurio ir Rytų Europos tautų istoriją.

Lietuvių kalba minima XV a. dokumentuose. Vytauto ir Jogailos raštuose imperatoriui Zigmantui ir popiežiaus įgaliotiniui rašoma, jog Žemaičių ir Sūduvos žmonės kalbėjo ir dabar kalba lietuvių kalba (Sabaliauskas 1979: 6).

Krikštas. Lietuva – karalystė

Europos tautos XIII a. jau buvo apsikrikštijusios, tik lietuviai vis dar laikėsi savo senojo, vadinamo pagonišku, tikėjimo. Tai sunkino bendravimą su apsikrikštijusiais kaimynais, stūmė šalį į politinę ir kultūrinę izoliaciją. Lietuva garsėjo gera karine ir administracine tvarka, sutvirtintais piliakalniais ir pilimis, turtinga senovine dvasine kultūra, pakanta kitokiems tikėjimams. Tačiau viso to jau nepakako, keičiantis aplinkiniam pasauliui, reikėjo esminių permainų.

Atėjo laikas krikštytis. Senoji kultūra stokojo to, ką teikė krikščionybė – rašto, mokyklų ir mokslo, vienuolynų, bažnyčių pastatų, o juose kitokių, nei liaudiškoji, meninės raiškos formų. Stokojo gebėjimo kurti į ateitį kreipiamą kultūrinį gyvenimą. Krikščioniškos kultūros šalyse minėtieji dalykai buvo kuriami ir tobulinami nuo ankstyvųjų Viduramžių ir pasiekę aukštą lygį. Lietuvai, neišgyvenusiai krikščioniškų Viduramžių, visa tai buvo mažai pažįstama ir nauja. Europoje tuo metu Viduramžiai jau ėjo prie pabaigos, brėško Renesansas.

Kad krikštytis būtinai reikia, suprato ir tam ryžosi kunigaikštis Mindaugas, apie 1240 m. iškilęs kaip pirmasis šalies valdovas (Gudavičius 2001: 46). Tai daryti vertė ir kovos su Livonijos ordinu, vidaus varžovais dėl valdžios. Kūrėsi Lietuvos valstybė, jos branduoliu tapo

„Mindaugo Lietuva“, jungusi Aukštaitijos, Žemaitijos, dalies Jotvingių ir Žiemgalos žemes (Pašuta 1971: 4). Šioje valstybėje susikristalizavo lietuvių tautybė, kurios ištakos siekia V–VIII amžių (Lietuvių etnogenezė, 1987: 205).

Nebuvo paprasta apsispręsti, kurią iš besivaržančių krikščionybės atmainų – lotyniškąją Vakarų ar bizantiškąją Rytų – rinktis. Pasirinkta vakarietiškoji – katalikybė. Sudaręs taiką su Livonijos ordinu, iš jo 1251 m. Mindaugas ir priėmė krikštą kartu su šeimos nariais ir artimaisiais. Įkurta Lietuvos bažnytinė provincija, ruošiamasi visų šalies gyventojų krikštui.

Tuoju po krikšto Mindaugas pasiuntė pasiuntinius (vadovas – Parbus) į Romą pareikšti ištikimybės popiežiui Inocentui IV ir paprašyti jo globos. Kartu buvo prašoma suteikti Mindaugui karališkąją karūną.

Popiežius su džiaugsmu davė sutikimą. Po dvejų metų – 1253 m. Mindaugas buvo vainikuotas karaliumi, tapo suvereniu savo šalies valdovu. Lietuvos valstybė prisidėjo prie Europos katalikiškų šalių bendruomenės kaip lygi greta kitų karalysčių. Tai įvyko praėjus maždaug pustrėčio šimto metų nuo Lietuvos vardo paminėjimo Kvedlinburgo analuose. Kas Lietuvoje vyko laikotarpiu nuo Netimero iki Mindaugo – žinoma nedaug.

Krikštą nepalankiai sutiko dauguma pagoniško tikėjimo lietuvių, ypač žemaičiai, labiausiai kentėję nuo kryžiaus ženklą nešiojusių riterių. Stačiatikiai, sudarydami Lietuvos gyventojų daugumą, taip pat nenorėjo, kad pagoniškoji Lietuva taptų katalikiška. Visa tai sunkino Mindaugui įgyti stipraus valdovo autoritetą.

Krikštu siekta ir politinio tikslo – tikėtasi taip atimti iš Vokiečių ordinų religinį pagrindą rengti kryžiaus žygius į Lietuvą. Politiniai motyvai pasiteisino neilgam, kryžiaus žygiai nesiliovė tiek iš vieno, tiek ir kito Vokiečių ordino pusės. Tai buvo viena iš priežasčių, kad

Mindaugas –

pirmasis Lietuvos karalius.

Dailininkės J. Malinauskaitės

sukurtas portretas

(Nuo Brunono iki Baltijos kelio.

Veidas. 2009, p. 8, 16)

Karalienė Morta.

Dailininkės J. Malinauskaitės

sukurtas portretas

(Nuo Brunono iki Baltijos kelio.

Veidas. 2009, p. 8, 16)

krikščionybė Lietuvoje tąsyk neprigijo. Turėjo reikšmės ir tai, kad Lietuvos krikščionėjimu buvo nepatenkinti, jam netgi slapta trukdė ne tik Vokiečių ordinais, bet ir Lenkijos valdovai. Lietuvos krikštas sudarė aplinkybę, neparankią visų jų grobuoniškiems tikslams (Jakštas 1969: 184).

Po pergalės Durbės mūšyje (1260 m.) prieš ordinus Mindaugas, kaip teigia istorikai, nuo krikščionybės atsimetė (1261–1262 m.).

Mindaugo laikų Lietuva

(Z. Zinkevičius. *Lietuviai. Praeities didybė ir sunykimas*. 2013, p. 112)

Valstybėje aštrėjo vidiniai nesutarimai. Išbuvęs valdžioje apie dešimt metų, Mindaugas 1263 m. buvo sąmokslininkų nužudytas.

Bet svarbiausias pasiekimas – jo sukurtoji Lietuvos valstybė išliko, nebuvo išdraskyta, išlaikė ir karalystės rangą, nors ir netekusi karaliaus. Deja, neilgai – 1236–1385 metais (Butkus 2018: 1, 17).

Mindaugo vainikavimas tarsi užbaigia Lietuvos valstybės susikūrimą. Lietuvą pripažino to meto pasaulis, Lietuva buvo įtraukta į Vakarų civilizacijos orbitą (Bumblauskas, 2005: 38).

Valdoma kunigaikščių, tiek dar nekrikščionių, tiek ir jau krikščionių, valstybė su sostine Vilniumi augo ir stiprėjo, keitėsi ir kultūriškai – medines piliakalnių pilis keitė mūrinės pilys ir įtvirtinimai, aplink jas kūrėsi gyvenvietės.

Žemutinė ir Aukštutinė Vilniaus pilys.

Dailininko J. Kamarausko rekonstrukcija. 1894 m.

(Valdovų rūmų paramos fondas. Vilnius)

Valstybė iš pat pradžių plėtėsi į slaviškus stačiatikių tikėjimo kraštus, dabartinių baltarusių ir ukrainiečių žemes. Po kiek laiko tie slaviški stačiatikiški plotai sudarė jau didesnę už etniškai lietuvišką, ilgai dar nekrikščionišką valstybės dalį.

Kyla klausimas, ar vertėjo eiti taip toli į rytus, kai vakaruose teko sunkiai kovoti su Vokiečių ordinu? Atsakymas, pasak istoriko Alfredo Bumblausko, būtų toks – vargu ar Lietuva būtų sugebėjusi atsilaikyti vakaruose, jei nebūtų sutelkusi pajėgų iš didžiulio regiono rytuose (Bumblauskas 2005: 106).

Profesorius Algirdo Greimo nuomone, Lietuvos valstybės susidarymas, jos XIII ir XIV a. ekspansija į rytus pasireiškęs lietuviškasis imperializmas sunkiai paaiškinami demografinė ar ekonomine persvara – turėjo būti ir atitinkamas ideologinis pagrindas. Lietuvių religija ir veikė kaip ano meto ideologija figuryvine išraiška (Greimas 1979: 17).

Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino įžengimas į Kijevą 1321 m.

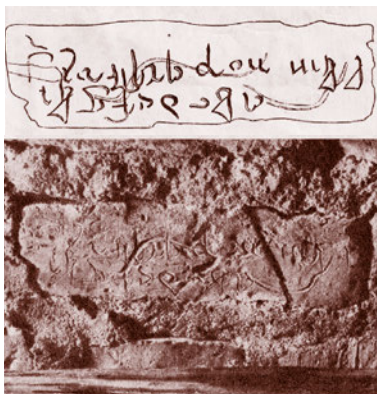
(M. Jučas. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Istorijos bruožai. 2013, p. 47)

Įstatymai, kaip svarbiausias valstybingumo ramstis, telkė lietuvius ir kitų tautybių žmones į bendrą politinę tautą. Trūksta duomenų, galinčių parodyti, kaip valstybės patriotinėje sąmonėje pasireiškė ir ar iš viso ką nors reiškė lietuvių etninė ir kalbinė savivoka. Tautiškumas kaip patriotinės sąmonės aspektas ėmė reikštis vėliau.

Rašto kalbos

Ar senovės lietuviai turėjo savo raštą – klausimas be atsakymo. Kai kurių kronikininkų ir istorikų (S. Grunau, T. Narbuto ir kt.) pateikiami tariamo senovinio lietuvių rašto pavyzdžiai, akademiko Z. Zinkevičiaus nuomone, greičiausiai yra falsifikatai (Zinkevičius 1980: 80).

Klausimą be atsakymo užduoda ir plyta su įrašu, aptikta sienoje, restauruojant Šv. Mikalojaus bažnyčią Vilniuje, statytą XV a.

Plyta su įrašu Vilniaus

šv. Mikalojaus bažnyčios mūre

(A. Raulinaitis. *Ką mena įrašai.*

Mokslas ir gyvenimas. 1971, nr. 9)

viduryje. Manoma, kad tai seniausias įrašas, rastas Lietuvoje. Kas jį rašė ir kaip jį perskaityti – lig šiol yra mįslė.

Kad Lietuvos valstybė, išaugusi iki daugiatautės didvalstybės, įvardijamos kaip dinastinė, karinė ar kitokios rūšies monarchija, negalėjo išsiversti be rašto, savaime aišku. Daiktų priklausomybę, laiko skirtumus, kaip ir seniau, buvo galima žymėti su tartais ženklais. Bet tai jau netiko išsiplėtusios valstybės reika-

lams. Valdovai negalėjo jų tvarkyti vien potvarkiais žodžiu, reikėjo daug ką išdėstyti ir patvirtinti raštais. Nepakako tradicinės paprotinės teisės, reikėjo rašytinės. Bet augančių valstybės reikmių negalėjo patenkinti tuomet dar tik šnekamoji lietuvių kalba.

Kalbos istorijos tyrinėtojai teigia, kad XVI a. viduryje lietuvių kalba buvo vartojama įvairių visuomenės sluoksnių, neišskiriant nė Vilniaus ir Kauno miestiečių. Ir vėliau, XVII a. pradžioje, aukštuomenė, valdžios pareigūnai, tvarkydami viešuosius reikalus, pavyzdžiui, teismuose, kalbėjo lietuviškai. Kalbėjo, bet dar ne rašė (Lebedys 1963: 18)

Tam, kad nuo kalbėjimo būtų pereita prie rašymo, juo labiau, kad rašto kalba tiek išlavėtų, jog būtų tinkama valstybės dokumentams, reikėjo daug ko – supratimo, kultūrinio pasirėngimo, nusi-teikimo. Šių bruožų labai trūko valdančiajai luominio mentaliteto diduomenei. Jai buvo patogiau oficialiesiems reikalams „skolintis“ kitur jau naudojamas rašto kalbas, negu stengtis kelti į rašto lygmenį savąją kalbą. Tokios rašto kalbos buvo lotynų ir slavų kanceliarinė

(raštinių) kalba. Vėliau su jomis ėmė varžytis ir pamažu jas išstūmė lenkų kalba. Tokia daugiakalbystė, Vytauto Kavolio nuomone, „labai savitas šio laikotarpio Lietuvos kultūros modernizacijos bruožas“ (Kavolis 1991: 44). Bet tokia kultūros modernizacija nieko gero nedavė lietuvių kalbai, tik stelbė jos vartojimą ir modernėjimą.

Tų kalbų, skirtingiems reikalams vartotų vienu ir tuo pačiu metu, pakako tvarkyti valstybės reikalus. Jos ilgam įsitvirtino politiniame ir kultūriniame gyvenime, palikdamos savitus pėdsakus. Rašto dar neturinčios lietuvių kalbos valstybės reikalams vis mažiau teprireikė, ji vis rečiau skambėjo valdančiųjų aplinkoje.

Daugelio autorių teigimu, paskutinis Lietuvos valdovas, mokėjęs lietuvių kalbą, buvo didysis kunigaikštis Aleksandras (1460–1506), Kazimiero Jogailaičio sūnus, 1501 m. tapęs ir Lenkijos karaliumi.

Reikia pastebėti, kad skirtumas tarp oficialios rašto kalbos ir šnekamosios liaudies kalbos buvo būdingas ir kitoms to meto Europos šalims. Asmens tapatumą, jo orumą ir savigarbą lemdavo luomas, padėtis visuomenėje, išpažįstama religija. Tautos etnine prasme, kar tu ir liaudies kalbos vertės pripažinimui dar nebuvo atėjęs laikas. Kaip ir siekiamas kurti etnine kultūra grindžiamas tautines valstybes.

Lotynų kalba

Lotynų kalba Lietuvoje žinoma nuo XIII a., Mindaugo laikų. Vakarų Europos šalyse ji buvo jau nuo seniau vartojama ne tik kaip bažnytinė, bet ir kaip valstybinė kalba. Lietuvos valdovai iš pradžių ją vartojo diplomatiniam susirašinėjimui su Vakarų šalimis ir Romos popiežiumi. Didysis kunigaikštis Gediminas (1323 m. ir vėliau) lotyniškai rašė laiškus Hanzos miestams, popiežiui, vienuolių ordinams. Kai kas iš aukštuomenės jaunimo važiuodavo studijuoti į Vakarų kraštus, kur aukštosiose mokyklose buvo dėstoma lotyniškai.

Po Lietuvos krikšto lotynų kalba buvo gausiai steigiamų katalikų bažnyčių kalba. Jos pramokti buvo galima prie bažnyčių veikiančiose mokyklose. Ilgainiui ji tapo ir mokyklų, mokslo, publicistikos, oficialiųjų raštų, grožinės literatūros kalba. Tam turėjo reikšmės Renesanso kultūros, humanistinio judėjimo poveikis, XVI a. sustiprėjęs Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Bet tai buvo tik rašto kalba, suprantama išsimokslinusiems kultūros žmonėms. Ją mokėjo tik menka bajorijos dalis. Paprastiems žmonėms ji buvo nesuprantama, jai stigo paprasto šnekamojo lygmens.

Lotynų kalba ne tik siejo Lietuvą su Vakarų Europos mokslo ir kultūros pasauliu. Kūrėsi lotyniška Lietuvos raštija, veikusi lietuvių tautinę ir valstybinę savivoką. Viename Lietuvos metraštyje (Bychovco kronikoje) papasakota Palemono legenda, lietuvių didikus kildinanti iš senovės romėnų. Pasakojimas apie tai išpopuliarėjo, juo patikėję, nemažai bajorų buvo linkę lotynų kalbą laikyti tikrąja savo kalba.

Lietuvius iš romėnų kildino bene iškiliausias lotyniškai rašęs autorius – XVI a. publicistas ir politikos veikėjas Mykolas Lietuvis (*Michalonis Lituani*), kilęs iš bajorų nuo Maišiagalos. Veikale „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius“ (rašytame maždaug vienu metu su M. Mažvydo parengta pirmąja lietuviška knyga Prūsuoje) jis įžvelgia lietuvių ir lotynų kalbų panašumą, kurių neturi lietuvių ir slavų kalbos. Kaip įrodymą pateikia apie 70 lotyniškų ir lietuviškų žodžių, artimų savo šaknimis ir prasme. Aiškina, esą lietuviai kalbantys tiesiog apgadinta lotynų kalba, todėl reikia „grįžti“ prie jos. Mykolo Lietuvos idealas – tvirta Lietuvos valstybė, tvirtumo pamatas – santvarkos ir papročių tobulumas, kurių valstybėje nematė. Ragino steigti lotynišką mokyklą, taip ugdant valstybinį patriotizmą.

Apie romėnišką lietuvių kilmę taip pat rašė publicistas ir istorikas Augustinas Rotundas, skatindamas tėvynainius gerbti savo

A. V. Kojalavičiaus
Lietuvos istorijos
titulinis puslapis
(M. Jučas. Lietuvos
metraščiai. 1968)

pagonišką praeitį, valstybingumo pradžia. Šitaip buvo suteikiamas ideologinis pamatas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybingumui, kuriam XVI a. jau grėsė rimti pavojai (Kuolys 1991: 28–29).

Poeto humanisto Mikalojaus Husoviano (*Nicolai Hussoviani*) poemoje „Giesmė apie stumbrą“ pasakojama ne tik apie stumbrą, girias ir medžioklę, bet apžvelgiamas ir platesnis politinis bei socialinis tų laikų Lietuvos gyvenimo fonas. Husovianas – daugiatautės LDK pilietis ir patriotas, aukštines Lietuvos didįjį kunigaikštį Vytautą.

XVI a. Lietuvos poetai ir publicistai skelbė ne tautinį, o valstybinį patriotizmą. Didžiudamiesi jie save vadino lietuviais, o rašė lotynų, rusėnų, lenkų kalbomis, nuvertindami lietuvių kalbą, kuri jiems atrodė suvulgarinta lotynų kalba.

Tauta buvo laikomi visi LDK gyventojai, kalbėję keliomis kalbomis. Tautinis, liaudies kalba besiremiąs patriotizmas kilns daug vėliau.

Panašiai mąstė ir daugiau lotyniškai rašiusių autorių. Motiejus Strijkovskis (1547–apie 1593), Albertas Vijukas-Kojalavičius (1609–1677) Lietuvos istorijai skirtuose veikaluose lietuvius kildino iš senovės romėnų, ieškodami sąsajų su tikrąja Lietuvos istorija. Buvo pabrėžiama skirtinga lietuvių ir lenkų kilmė. Toks įsitikinimas kėlė Lietuvos bajorų savigarbą, labai svarbią bendraujant ir konfrontuojant su Lenkijos diduomene. Tačiau tai, deja, neskatino pasirūpinti gimtosios kalbos būkle, jos, kaip lotynų kalbos „paliukuonės“, vartojimu rašto reikalams.

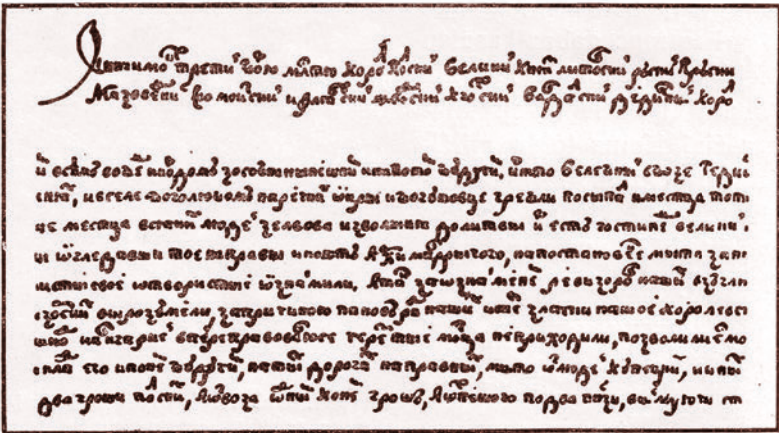
Slavų kanceliarinė (rusėnų) kalba

Jogailos ir Vytauto laikais, XIV a. pabaigoje, teismams, administraciniam ir kitiems oficialiems raštams pradedama vartoti, jau vartojama ir kitur, rytų slavų kanceliarinė (rusėnų) kalba.

Lietuviams ji buvo lengvai prieinama, labai tiko bendraujant su slaviškos LDK dalies gyventojais. Be to, jos raštininkai pigiau kainavo palyginti su lotynų kalbos raštininkais. Buvo naudojamosi kirilika, retais atvejais ir lotynišku raidynu.

Šią kalbą kai kas laiko senąja baltarusių kalba, kai kas vadina tiesiog slavų ar rusų kalba, vis tik visi pabrėžia, kad ji skyrėsi nuo to meto maskviškės rusų kalbos. Dar ji vadinama rusėnų kalba. Maskvoje ši kalba buvo vadinama lietuvių kalba, nes vartota oficialiems LDK raštams.

Nėra pėdsakų, rodančių, kad prieš minėtų rašto kalbų vartojimą Lietuvoje vidaus reikalams būtų buvę rašomi kokie nors raštai lietuvių kalba. Sandoriai būdavo sudaromi žodžiu (Jablonskis, 1973: 273).

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštinėse vartoto
slaviško rašto pavyzdys (1613 m.)

(Z. Zinkevičius. Kalbotyros pradmenys. 1980, p. 80)

Rusėnų kalba rašė ne patys asmenys, kurių vardu buvo rašoma, bet samdomi profesionalūs raštininkai. Nėra aišku, ar tai darė rašto mokovai iš pietrytinių LDK žemių, ar patys lietuviai, pramokę tos kalbos ir rašto. Galėjo būti vienaip ir kitaip.

Tai oficiali LDK rašto kalba. Nuo XV a. pradžios ją rašyti *Lietuvos metraščiai*, LDK didžiojo kunigaikščio kanceliarijos archyvo dokumentai, *Lietuvos Metrika*, ją parašyti trys Lietuvos Statutai (1529, 1566, 1588 m.), daugelis kitų LDK dokumentų. Šia kalba knygas rengė ir spausdino pirmosios spaustuvės Vilniuje steigėjas Pranciškus Skorina. Statutai buvo verčiami į lotynų, lenkų, vėliau – ir rusų kalbas. Lietuvių kalba liko nuošalėje, nes buvo dar tik jos rašto radimosi išvakarės.

Lietuvos metraščiuose ir kituose šia kalba rašytuose dokumentuose atsispindėjo Lietuvos politinis gyvenimas, valstybinė ideologija, ginanti Lietuvos valstybingumą nuo vokiečių, lenkų ir rusų feodalų pretenzijų. Metraščiuose sakoma, kad valdovų teisėtumo

pripažinimo pagrindu kūrėsi Lietuvos valstybinė savimonė, išreiškianti feodalinės valstybės patriotizmą, ginantį lietuvių istorinį vientisumą (Jučas 1968: 8).

Šia kalba rašytuose tekstuose gausu lietuviškų ar lietuviškos kilmės žodžių, įvardijančių daiktus ir reiškinius, įprastus lietuviškai kalbantiems gyventojams, bet nežinomus slaviškose žemėse. Tai trobesių, pilių statybos, amatų (pvz., *doilida*), giminystės, bičiulystės terminai ir pan. Buvo ir teisinių terminų, vartotų tik lietuviškose žemėse. Tyrėjai priskaičiuoja 320 lietuviškų žodžių, paimtų iš šnekamosios lietuvių kalbos, ir tai, peržiūrėjus tik mažą senosios Lietuvos archyvinio palikimo dalį. Gana taisyklingai užrašomi vietovių pavadinimai. Lietuviški žodžiai, kartu su tekstais, pasiekdavo ir slaviškas LDK žemes. Vienas kitas žodis gal ir pasiliko tenyktėje kalboje. Lietuviškumo pėdsakų kai kur liko vietovių pavadinimuose, gyventojų savivokoje (Jablonskis 1973: 273; Jučas 1968: 11).

Vien raštams skirta, ši kalba buvo „negyva“ etniškai lietuviškoje LDK dalyje. Platesni bajorijos sluoksniai jos nemokėjo, ja nekalbėjo. Kalbos istorikai neturi duomenų, kad būtų buvę kitaip.

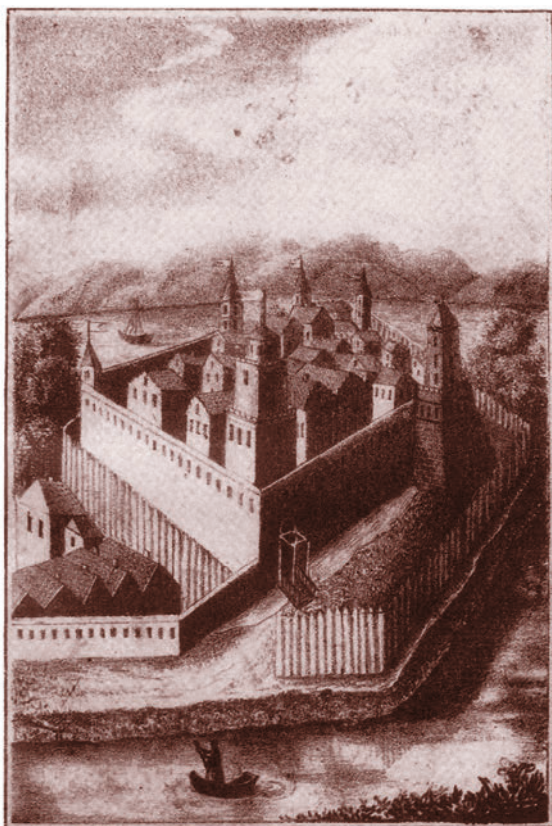
Vis dėlto šios kalbos vartojimas buvo daugiau negu tik oficialios kultūros reiškinys. Kad ir tarnaujantys savo turiniu Lietuvos valstybės reikalams bei gerovei, rusėniški raštai savo kalbine raiška išliko veikiami rusų metraščių rašymo tradicijų (Jučas 1968: 9), kreipė Lietuvą rusiškumo link. Vadinas, priešingai negu lotynų kalba ir ja rašomi raštai, siejantys Lietuvą su Vakarais. Slavų kalbos vartojimas kėlė lotyniškai rašančių Lietuvos autorių (Mykolo Lietuvosio, Augustino Rotundo) nepasitenkinimą. Kalbų viešajame gyvenime XVI a. vyko tyli vakarietiškos ir rytietiškos kultūrų priešprieša.

Rytų pusėn Lietuvą traukė ir jos valdžioje nuo Mindaugo laikų buvę dideli slavų stačiatikių plotai, kuriuos pomindauginiais laikais valdė Gediminaičiai. Kaip liudija šaltiniai, ten jie mažai kišosi

Lietuvos Statutas (1588 m.)

(А. А. Анушкин. На заре книгопечатания в Литве. 1970, р. 59)

**Kauno pilies
XIV amžiaus
vaizdas** (*Vygandas
Marburgietis.
Naujoji Prūsijos
kronika. 1999*).

į vietinę tvarką, nesistengė primesti savo papročių ir kalbos, ką daug kur daro iš svetur atėję valdovai. Priešingai – būdami dar pagonys, jie priėmė stačiatikybę, vedė stačiatikes žmonas, vaikus krikštijo stačiatikių cerkvėse, giminiavosi su vietiniais stačiatikiais kunigaikščiais. Politinės lietuvių ekspansijos, kaip rašo Stasys Yla, nelydėjo jų kultūrinė ekspansija, todėl ji neturėjo perspektyvos (Yla 1938: 17).

Šių dienų terminais tariant, vyko religinė ir kultūrinė lietuviybės ir stačiatikybės asimiliacija, leidžianti kalbėti tiek apie pagonių lietuvių valdovų toleranciją, tiek ir apie stačiatikiškos kultūros pranašumą.

Kartu su slaviška rašto kalba į Lietuvą gilyn smelkėsi ir stačiatikybė, kuriai priešintis sekėsi gan sunkiai. Lietuva sviro į rytus, lietuviams grėsė pavojus prarasti savo tautiškumą, sklaidytis ir tirpti slaviškose platybėse. Kurį laiką atsvara tam svirimui buvo lotynų kalba ir raštija, užėmusios tvirtą vietą Lietuvos kultūriniame gyvenime. Vėliau šis vaidmuo atiteko lenkų kalbai, kuri savo ruožtu lietuvių kalbai ir valstybei ėmė kelti ne mažesnę pavojų.

Nereikia pamiršti ir vokiečių kalbos, be kurios išsiversti nebuvo galima, ilgus metus kovojant su vokiečių ordinais. Vėliau – taikiai bendraujant su vokiškais miestais, priklausiusiais šiaurės Vokietijos miestų prekybos sąjungai Hanzai. Kaune XV–XVI a. veikė Hanzos kontora, kūrėsi vokiečių bendruomenė. Kaip ir lotynų, vokiečių kalba buvo vartojama oficialiam diplomatiniam susirašinėjimui.

Lietuvos miestuose apsigyveno nemažai dar Gedimino pakviestų vokiečių amatininkų ir pirklių. Vilniaus ir Kauno savivaldybės kai kuriuos dokumentus rašė vokiškai. Lietuvių kalboje atsirado skolinių iš vokiečių kalbos, tai ypač būdinga Prūsijos lietuviams (Zinkevičius 1987: 115). Taip pat Užnemunės, Žemaitijos gyventojams.

Krikštas antrą kartą

Lietuvos aukštuomenei nesuvokiant rašto lietuvių kalba poreikio, nieko nedarant jam kurti, be jau minėtų lietuvių kalbos „varžovių“, ėmė skverbtis dar viena – lenkų kalba, ypač po pakartotinio Lietuvos krikšto.

Su Mindaugo krikštu Lietuvai netapus krikščioniška šalimi, Vokiečių ordinams neatsisakius kryžiaus žygių, reikėjo dar kartą oficialiai krikštytis. Ilgametė ordinų agresija buvo atribojusi Lietuvą nuo krikščioniškos Vakarų Europos, todėl krikštas galėjo ateiti tik per Lenkiją, apsikrikštijusią daug anksčiau.

Tai skatino ir politinės aplinkybės. Kova su Vokiečių ordinais privertė Lietuvą sudaryti sąjungą su Lenkija, patvirtintą Krėvos sutarties aktu (1385 m.). Lietuvos didysis kunigaikštis Jogaila sutiko vesti Lenkijos sosto paveldėtoją Jadvygą ir tapti Lenkijos karaliumi. Sąlygas diktavo lenkai, viena jų – „įsipareigojimas katalikiškai krikštyti Lietuvą ir prijungti ją prie Lenkijos karalystės“ (Butkus 2018: 1, 11).

Pakartotinio krikšto pradžia galima laikyti 1386 m. Krokuvoje įvykusias Jogailos vestuves su Jadvyga, kai apsikrikštijo jaunikis su artimaisiais, tarp jų buvo ir Vytautas, jau antrą kartą priimančias krikštą (*Jogaila*. Redagavo A. Šapoka. 1935).

Krikštas neatnešė socialinių reformų, nors jų reikėjo, nesumažino skirtumų tarp luomų, nepalengvino baudžiauninkų padėties. Tad iš krikšto mažiausiai laimėjo paprasta liaudis. Dargi priešingai, baudžiamos įsigalėjimo Lietuvoje laikotarpis sutapo su katalikybės įsigalėjimu. Visa tai buvo toli nuo tikros krikščioniškos dvasios (Jakas 1986: 31–32). Krikštas vėl nepateisino ir politinių lūkesčių. Nors popiežius 1403 m. uždraudė Kryžiaus žygius, Vokiečių ordinas puldinėjo ir toliau, iki pat Žalgirio mūšio (1410 m.). Antrasis krikštas keitė Lietuvos geopolitinę ir kultūrinę situaciją – katalikybė atitolino Lietuvą nuo slaviškų stačiatikiškų Rytų, atgrėžė į lotynišką Vakarų pasaulį. Lietuva ilgam tapo ribine šalimi, skiriančia bizantinę Rytų kultūrą nuo lotyniškos romėniškos Vakarų kultūros (Zinkevičius 2013: 155).

Tačiau per antrąjį krikštą sudarytoji sutartis su Lenkija neigiamai atsiliepė Lietuvos valstybės suverenumui ir teisinei padėčiai. Po pirmojo krikšto Mindaugas tapo Lietuvos karaliumi, Lietuva – karalyste, o dabar viskas kryo kitaip – Jogaila vainikuotas ne Lietuvos, bet Lenkijos karaliumi. Lenkija liko karalyste, o Lietuva buvo nužeminta iki kunigaikštystės, bet ir tai ne suverenios, o tik kaip Lenkijos karalystės vasalės. Lietuvos kaip valstybės statusas smuktelėjo

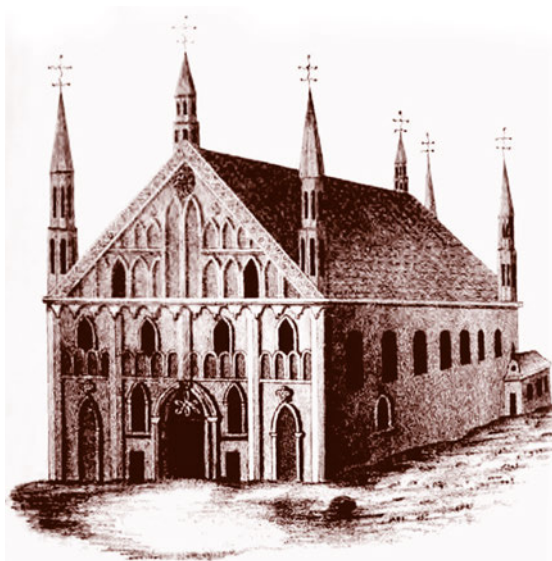
**Vytauto Didžiojo
portreto
reprodukcija,
platinta 1930 m.
(Savaitė. 2020 m.
spalio 22 d.)**

žemyn. Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas savo pusbroliui Jogailai, tapusiam Lenkijos karaliumi, davė lojalumo priesaiką.

Vytautas bandė keisti padėtį, siekdamas vainikuotis karaliumi, kad sugrąžintų Lietuvai turėtąjį karalystės statusą. Sutramdęs Kryžiuočių ordiną, savo krikštu sustabdęs rusų kultūros skverbimąsi, jis siekė atsikratyti ir priklausomybės nuo Lenkijos karalystės, į kurią žiūrėjo tik kaip į laikiną priemonę, stiprinant Lietuvos padėtį.

Vytauto karūnavimo klausimas buvo iškeltas Lucko suvažiavime (1429 m.), kuriame dalyvavo Šv. Romos imperijos imperatorius ir Vengrijos karalius Zigmantas I, daugelio valstybių vadovai. Vytauto karūnacijai buvo pritarta, nors labai priešinosi Lenkijos

Vilniaus katedra

1530 m.

(Lietuvos istorija.

Red. A. Šapoka.

1936, p. 112)

Ponų taryba ir rezgė užkulisines intrigas. Kai šios nesuveikė, ėmėsi nusikalstamos prievartos.

Kadangi Lietuvos vadovų porai skirtos, Niurnberge kaldintos karūnos buvo pasiūstos per Lenkiją, viso Lenkijos pasienio lenkai išstatė sargybas. Jos sulaikė ir apiplėšė imperatoriaus delegaciją, gabenančią karūnas ir karūnacijos dokumentus... Karūnos Vilniaus nepasiekė, kas su jomis nutiko – nežinoma. Karūnacijos iškilmės buvo atšauktos. Dėl pablogėjusių santykių su Maskva Vytautas nesiiēmė kokių nors atsakomųjų veiksmų prieš Lenkiją, tačiau siekio vainikuotis neatsisakė. Karūnacijos data nukeliama, galvojama karūnas kaldintis Vilniuje. Tęsti šias pastangas sutrukdė liga ir mirtis. Vytautas mirė 1430 m. spalio 27 d., sulaukęs 80-ties. Nors karūnacijos veiksmo nepavyko baigti, karūna nebuvo iškilmingai uždėta ant Vytauto galvos, jį galime pagrįstai laikyti teisėtu Lietuvos karaliumi.

Lietuvos valstybei tai turėjo ilgalaikių skaudžių padarinių. Buvo ne tik neleista valstybei atgauti karalystės statusą, prilygstant kitoms

Europos monarchijoms, neleista ir atsikratyti priklausomybės nuo Lenkijos, būti savarankiška valstybe (Šležas 1988: 225). Lietuva buvo krikštijama, pradėdant nuo Aukštaitijos, nors esama žinių, kad dar prieš krikštą misionierišką darbą buvo pradėję iš Vakarų atvykę vienuoliai pranciškonai ir dominikonai. Manoma, kad jie pasirinko poterių vertimu į lietuvių kalbą. Kalbininko Z. Zinkevičiaus nuomone, versta iš vokiečių kalbos.

1387 m. pavasarį Vilniuje krikštijama Lietuvos diduomenė, miestiečiai, kiti gyventojai.

Žemaitija pradėdama krikštyti 1413 m. Manoma, kad tada turėjo atsirasti ir raštų lietuvių kalba, – juk buvo reikalingi tekstai, padedantys liaudžiai supranta kalba aiškinti tikėjimo dalykus, mokyti poterių. Buvo tada tokių raštų, ar ne, nėra žinoma (Jablonskis 1973: 45).

Krikštui ateinant per Lenkiją, per ją buvo tiesiamas ir Lietuvos kelias į krikščionišką Vakarų kultūrą. Tai reiškė, kad toji kultūra pasiekė Lietuvą ne betarpiškai, ne savo autentišku turiniu ir pavidalu, o tik įgavusi vienokias ar kitokias lenkiškas išraiškos formas. Šitaip reiškiamą krikščionybė ne tik ir ne tiek skleidė lietuviams tikėjimo tiesas, kiek juos lenkino, brukant lenkų kalbą ir kultūrą (Jogaila 1935: 274).

Tikrovė buvo tokia, kad iš pradžių nebuvo kam tikėjimo tiesų lietuviškai aiškinti, paprastiems žmonėms jas bandė aiškinti net Vytautas ir Jogaila. Pastarasis, šiuo ar kuriuo kitu laiku, buvo išvertęs

Kryžiai vakare

(V. Jungfer. Litauen.

Antlitz eines Volkes. 1938)

į lietuvių kalbą maldas „Tėve mūsų“ ir „Sveika Marija“. Šiandien gali kilti klausimas, kodėl tuometinės Lietuvos valdovai, pats Jogaila nepasirūpino, kad Krokuvoje jo duotas pažadas krikštyti Lietuvą būtų vykdomas tikrai krikščioniškai – paprastiems žmonėms suprantama kalba, steigiant savarankišką Lietuvos bažnytinę provinciją. Nebuvo nieko padaryta, kad krikščionybė lietuvių tautoje įsitvirtintų, įgydama savitų lietuviškų bruožų.

Lietuva priskirta Gniezno (Lenkijoje) bažnytinei provincijai, krikščionių tikėjimo mokytojai buvo iš Lenkijos atvykę kunigai. Atsižvelgiant į tuometines aplinkybes, tai galima suprasti, bet sunkiau suprasti ir pateisinti tai, kad tie kunigai skelbti krikščionių tikėjimo vyko, nepasistengę pramokti lietuviškai. Šitai prasidėjo Lietuvos lenkinimas per bažnyčias. Tačiau yra žinoma iš tolimesnių šalių (Portugalijos, Ispanijos, Vokietijos) atvykusių dvasininkų, gebėjusių, kaip reikalauja tikra krikščionių misija, prabilti į krikštijamuosius jų gimtąja kalba, tai yra lietuviškai. Nereikia aiškinti, kad tokiu elgesiu Lietuvoje lenkų dvasininkai negalėjo tinkamai atlikti savo misionieriškos pareigos, taip nusizengdami visuotinei bendražmogiškai krikščionybės paskirčiai.

Krikštijami lietuviai nesuprato lenkiškai sakomų pamokslų ir maldų, taip ir likdami pusiau pagonys. Kol neatsirado lietuvių dvasininkų, krikštas buvo formalus ir paviršutiniškas, jam būdingesnis senojo tikėjimo palikimo (aukūrų, šventųjų ažuolų, giraičių) naikinimas, negu krikščioniškų apeigų diegimas. Kaip į naikintiną pagonybės relikvą žiūrėta ir į lietuvių kalbą. Dėl to nukentėjo lietuvių etninė kultūra, tiek dvasinė, tiek medžiaginė. Daug kas negrįžtamai išnyko, kai kas išliko, bet įgavo krikščionišką, tiksliau – lenkiškai krikščionišką apvalkalą. Senosios kultūros visatos iširimas, kol neįsitvirtino naujoji, demoralizavo lietuvius, stojo ilgas kultūros sąstingio laikotarpis (Kavolis 1991: 43).

Kad Lietuvos krikštas buvo labai pavėluotas, rodo faktai. Artimiausi kaimynai – Lenkija, Kijevo Rusia krikštijosi daug anksčiau, taip pat ir šiaurinės šalys. Krikšto atėjimas per Lenkiją, kartu su lenkiškos kultūros poveikiu, stabdė lietuviškos krikščioniškos kultūros kūrimąsi, labai reikalingą to meto lietuvių sąmoningumo ugdymui ir savarankiškam europėjimui. Toks atsilikimas vertintinas kaip istorinė ir kultūrinė lietuvių tautos nesėkmė. Kiek tai lėmė nepalančios aplinkybės, o kiek pomindauginės Lietuvos vadovų politinis neapdairumas ir netoliaregiškumas, sunku pasakyti. Turėjo reikšmės ir viena, ir kita. Priekaištų nusipelno ir Gediminas, savo laiškais mezgęs kultūrinius ryšius su Vakarų Europa, bet 1324 m. atsisakęs krikštytis (*Gedimino laišakai* 1966: 119–131).

Ankstyvesnis krikštas neabejotinai būtų padėjęs lietuviams anksčiau suartėti su Vakarų kultūra, leidęs savo kalba išreikšti katalikų tikėjimo tiesas. Pažintis su lotyniška bažnytine kultūra teikė galimybę susipažinti ir su romėnų teisine mąstysena. Ankstesnis jos įsisavinimas, tikėtina, būtų padėjęs Lietuvos atstovams išvengti ne-lygiateisių sandorių su Lenkija.

Vienas iš tokių sandorių, atvėrusių kelią Lietuvos diduomenės lenkėjimui, buvo Horodlės suvažiavimas (1413 m.). Jame Lenkijos ponai kaip priemonę Lietuvos bajorams įtraukti į Lenkijos luominės institucijas pasiūlė lenkiškus bajoriškos giminystės herbus su atitinkamomis privilegijomis. Šie, neturėdami savo herbų, pasiūlymu susigundė. Jį priėmė kelios dešimtys lietuvių bajorų šeimų, tuo atsisakydamos LDK teikiamų bajorystės privilegijų. Tai stiprino Lietuvos bajoriją kaip luomą, bet taip pat reiškė LDK valstybingumo ir teisėtvarkos nuvertinimą. Lietuviai buvo atitraukti nuo rusų stačiatikių įtakos (Yla 1938: 78), bet stipriai patraukti lenkiškumo, lenkėjimo pusėn. Čia ir slėpė didžiausias ilgalaikis pavojus Lietuvos valstybei. „Gediminaičiai garbingai išėjo į Europos areną,

bet tai buvo padaryta savo tautos valstybingumo sąskaita“ (Gudavičius 2001: 165).

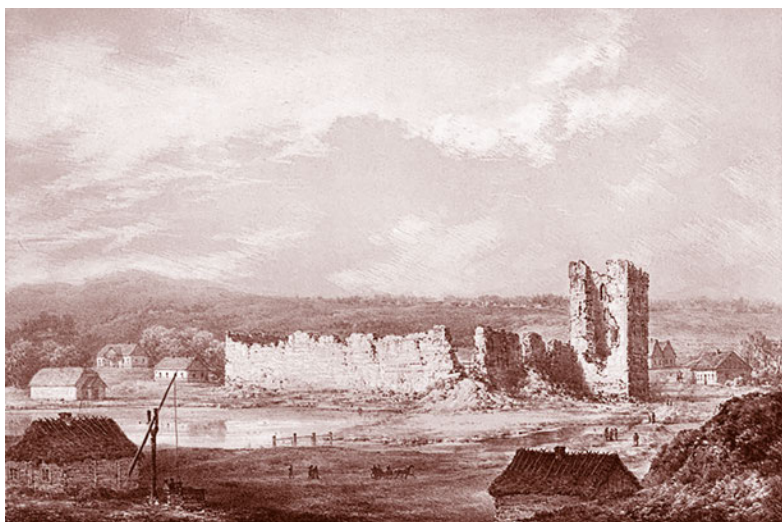
Vėlyvo krikšto privalumu galima laikyti nebent tai, kad Lietuvos viešojo gyvenimo aplinkoje ilgiau nei kur kitur, nei Lenkijoje išliko iš pagoniškosios kultūros atėjusi pakanta kitokiems tikėjimams. Lietuvoje nebuvo įvesta viduramžiška inkvizicija su raganų (vėliau ir eretikų) teismais, kurie jau veikė Lenkijoje ir tik per ją XVII a. iš dalies atėjo į Lietuvą.

Dvilypė valstybė

Praėjus pusantro šimto metų po Horodlės susitarimo, Lietuvai vėl prireikė sąjungininkės. Jeigu dėl Vokiečių ordinų agresijos 1385 m. buvo sudaryta Krėvos sutartis su Lenkija, tai dabar, įsivėlusiai į sunkiai pakeliamą karą su Rusija (Maskolija) dėl Livonijos, Lietuvai vėl gyvybiškai reikėjo sąjungininkės. Ja vėl tapo Lenkija, su kuria 1569 m. Liubline buvo sudaryta unija.

Išorinės grėsmės iš rytų vertė Lietuvos ir Lenkijos atstovus sėsti už derybų stalo, tačiau iš karto aiškėjo ir skirtingi interesai. Lietuviai siūlė kurti dviejų lygiateisių valstybių sąjungą, bet lenkai su tuo nesutiko, reikalavo Lietuvą sujungti su Lenkija į vieną didelę valstybę.

Lietuviams neįstengus atsilaikyti prieš Lenkijos ponų spaudimą, Lietuvos valstybės statusas vėl smuko žemyn – prarandamas ir kunigaikštystės savarankiškumas. Netenkama ir dalies pietinės teritorijos, kurią Žygimantas Augustas, palaikydamas lenkus, savo aktais prijungė prie Lenkijos (Gudavičius 1994: 7). Pagal sutartyje išdėstytas sąlygas Lietuva tapo jungtinės valstybės, pasivadinusios Abiejų Tautų Respublika, dalimi. Lenkams tai buvo laimėjimas, lietuviams – nesėkmė.

Krėvos pilies griuvėsiai (Lietuvos istorija. Red. A. Šapoka. 1936, p. 99)

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herbas Briuselio meistrų sukurtame kilime, XVI a. antroji pusė.

(Lietuvos heraldika. I. Sudarytojas ir parengėjas E. Rimša. 1998, p. 11)

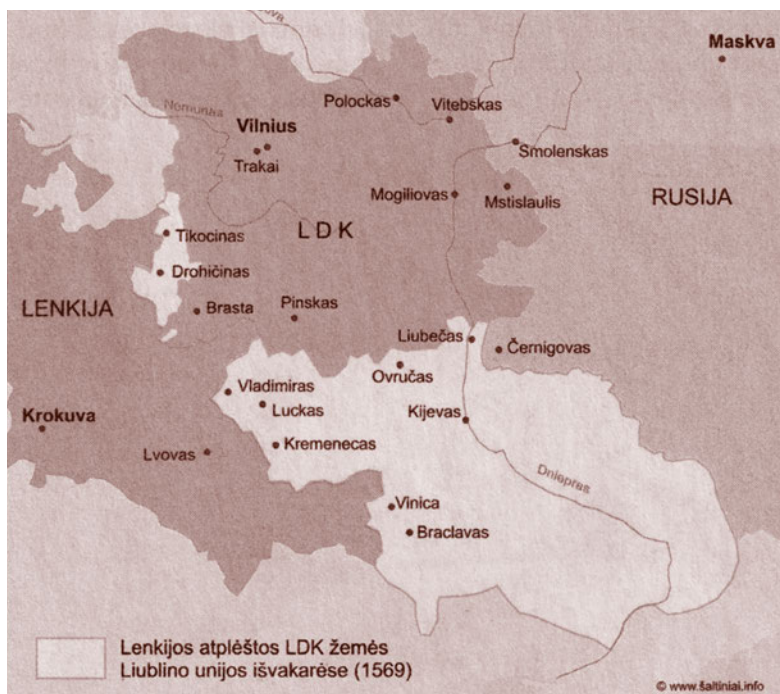
Abiejų Tautų Respublikos herbas

Iš dviejų valstybių susikuria vienas valstybinis darinys, unikalus to meto Europoje. Formaliai – kaip dviejų tautų jungtinė valstybė, šis darinys ilgainiui virto vien Lenkijos Respublika, vadinama tiesiog *Żečpospolita*.

Nors Lietuva dalį valstybingumo prarado, daug kas išliko. Išsaugoti svarbūs valstybės atributai – Lietuvos Statutas, teismai, renkami tik Lietuvos piliečių, taip pat atskiras išdas, savi pinigai, atskira kariuomenė, sava matų sistema. Tik nuo XVIII a. vidurio Lietuvoje įsigalėjo lenkų pinigai (Jučas 1970: 87). Lietuvos didikai nepamiršta buvusio savo šalies valstybingumo, didžiuojasi iš tradicijos esą lietuviai.

Unija su Lenkija pasiteisino kariniu požiūriu – sustiprino Lietuvos padėtį užsitęsusiame kare su Rusija dėl Livonijos, tuo pačiu kuriam laikui atitolino stiprėjančios ir agresyvėjančios Rusijos grėsmę. Tai laikytina pagrindine, unijos reikalingumą patvirtinančia, aplinkybe. Kitu atveju nusilpusiai, karą pralaiminčiai Lietuvai būtų likusi liūdna alternatyva – „atsidurti Rusijos gniaužtuose ne XVIII a. pabaigoje, o dar XVI a. antroje pusėje“. Tokia išeitis mūsų šaliai ir tautai būtų buvusi nepalyginamai pragaištingesnė (Vitkūnas 2019: 39). Lietuvos bajorija turėjo prieš akis dvi galimybes – būti Lietuva, suvienyta su Lenkija, ar nebebūti Lietuva, susiejus ateitį su Rusija (Kavolis 1991: 68). Išvengus pastarosios perspektyvos, Lietuvos valstybės gyvavimas neabejotinai pailgėjo bent pora šimtmečių.

Suprasdami tuomečių aplinkybių sudėtingumą ir grėsmes, neturime užmerkti akių prieš kai kuriuos Lietuvai nepalankius derybų su Lenkija dalykus ir jų pasekmes. Svarbu buvo tai, kad Liubline už derybų stalo sėdėjo valstybiniai subjektai, netolygūs vienas kitam savo politinio tapatumo sandara ir sąmoningumu. Lietuviškoji valstybės lygmens politinė sąmonė, geriau pažiūrėjus, buvo dvilypė – lietuviškai rusėniška, arba atvirkščiai – rusėniškai lietuviška. Sunku pasakyti, kuris matmuo buvo svaresnis. Taip pat neaišku, kiek

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritoriniai pradimai

Liublino unijos išvakarėse (M. Vitkūnas. Liublino unija – prieštaringa, bet reikalinga. Savaitė. 2019 m. liepos 4 d., p. 39)

raiškus buvo lietuviškas etnis ir kultūrinis matmuo. O Lenkijos politinio tapatumo sąmonėje valstybinis ir etnis bei kultūrinis matmenys sudarė vienovę, dar sustiprinti krikščionybės, atėjusios į Lenkijos kultūrą daug anksčiau, negu į Lietuvos.

Lietuvos pasiuntiniai kaip tik stokojo, kaip papildomo, akstino, kylančio iš lietuviškos etninės ir kultūrinės savivokos. Tai, tikriausiai, ir lėmė, kad Lietuvos delegacija derybose pasirodė kaip silpnesnė, nuolaidesnė pusė. Galimas daiktas, kad Lietuvos atstovai savo nuostatoms pristigo ir teisinio pobūdžio argumentų. Toks jėgų santykis išliko ir toliau, gyvenant jau dvilypėje valstybėje – lietuvių

Lietuvos šlėktos XVII–XVIII amžiais
(*L. Laučkaitė. Vilniaus dailė XX amžiaus pradžioje. 2002, p. 52*)

Lietuvių raitelių pulko karininkas 1797 m. (*A. Gustaitis. Tikroji Lietuva. 1983, p. 214*)

kultūrinio ir kalbinio sąmoningumo raiška buvo silpnesnė, Lietuva kalbiškai ir kultūriškai lenkėjo, nieko panašaus nevyko priešinga linkme.

Viena iš neigiamų Lietuvai pasekmių, kaip teigia kultūrologas Vytautas Kavolis, buvo tai, kad unija prisidėjo prie kultūros modernizacijos Lietuvoje stabdymo (Kavolis 1991: 52), stabdant ir modernios tautinės lietuvių savimonės radimąsi.

Unijinio valstybingumo pasekmė yra ir tai, kad Lietuvoje, kaip ir Lenkijoje, per ilgai užsitęsė visuomenės luominiai skirtumai ir uždarumas, bajorų (šlėktų) sluoksnio dominavimas. Beje, tai galime sakyti tik lygindamiesi su Vakarų, bet ne Rytų šalių visuomenėmis.

Ne tik Lenkijoje, bet ir Lietuvoje šlėktos buvo socialinis sluoksnis, tvirtai palaikęs unijinį valstybingumą, kurio vaizdinys lydėjo vėlesnę Lietuvos istoriją kaip nieko gero nežadantis praeities šešėlis.

Aukštuomenės lenkėjimas

Unijos atminimas gyvavo ilgai, palaikė lenkiškąjį patriotizmą, bet nieko pozityvaus nedavė lietuviškajam, dar gi jį slopino. Tai pasireiškė ir po šimtmečių, per 1830–1831 ir 1863–1864 metų sukilimus prieš carinės Rusijos priespaudą (Jučas 1970: 90). Tai tęsėsi ir toliau, iki pat lietuvių tautinio atgimimo ir kovų dėl nepriklausomybės. Lenkijos karinių dalinių veržimąsi į Lietuvą 1919–1920 metais, Vilniaus miesto ir krašto okupaciją įkvėpė ne kas kita, kaip Lenkijos politikų noras atkurti unijinę valstybę. Nebūtinai pirminiu jos pavidalu, bet vis tik siekiant pajungti sau Lietuvą bei kitas buvusios ATR tautas. Istorikas Edvardas Gudavičius ne be pagrindo teigia, kad 1569 metai priklauso juodųjų Lietuvos istorijos datų virtinei, kaip ir 1795-ieji arba 1940-ieji (Gudavičius 1994).

Lietuvių diduomenėje, įsitraukusioje į jungtinės valstybės reikalus, blanko Lietuvos valstybinio atskirumo savivoka, „tirpo“ Abiejų Tautų Respublikos valstybingumo sąmonėje. Kartu vyko Lietuvos viešojo gyvenimo lenkėjimas, pirmiausia kalbinis, prasidėjęs jau ir anksčiau. Nuo 1697 m. teismuose, raštvedyboje, kitose valstybės institucijose, kultūros reikmėms imama vartoti lenkų kalba, pakeisdama ligi tol vartotą kanceliarinę slavų kalbą. Bendri Seimai, giminystės ryšiai su lenkų šeimomis taip pat vertė Lietuvos bajorus mokėti kalbėti lenkiškai. Nuo pradinės lietuvių–lenkų dvikalbystės palengva buvo pereita prie lenkiškosios vienkalbystės.

Mokėjimas kalbėti lenkiškai imamas laikyti socialinio prestižo, „poniškumo“ požymiu, lenkiškumas ir bajorystė – beveik tapačiais

dalykais. Įtakingos didikų Radvilų giminės nariai, Liubline gynę LDK savarankiškumą, sava kalba laikė jau ne lietuvių, bet lenkų kalbą. Daug ką pasako vieno tos giminės atstovo tvirtinimas: „nors lietuviu esu gimęs ir lietuviu teks man mirti, tačiau turime vartoti mūsų tėvynėje lenkų kalbą“ (Lebedys 1965: 17).

Lietuvių kalba jau nebelaikoma būtinu lietuviškosios tapatybės dėmeniu, o į kalbėjimą lenkiškai žiūrima ne kaip į tautinės, o tik kaip socialinės, luominės priklausomybės požymį. Akivaizdi lietuviškojo sąmoningumo krizė – valstybinė savivoka atsiskiria nuo kalbinės.

Svetimą lenkų kalbą ėmus laikyti savąja, autentišką istorinį turinį praranda ir tautos – „lietuvio“ samprata, palenkiamą išplėstai „lenko“ sampratai. Atsiranda tautinis hibridas, nusakomas lotyniškai posakiu – „gente Litanus, natione Polonus“. Lietuviškai būtų: „kilme lietuvis, tautybe lenkas“, paprasčiau tariant, „lietuvių kilmės lenkas“.

Šiandien gali pasirodyti gan keista, kad tie pokyčiai vyko tarsi savaime, be kokio nors išorinio spaudimo, net ir be vidinio priešimosi, veikia su palankiu nusiteikimu. Neabejotinai, turėjo reikšmės ta aplinkybė, kad dalies diduomenės lietuviškoji istorinė sąmonė jau buvo nublankusi dėl ankstesnio ilgo buvimo vienoje valstybėje su stačiatikiiais slavais. Anksčiau pasireiškusių polinkį į rytietišką (rusėnišką) slavėjimą dabar nesunkiai pakeitė lenkėjimas. Ir vienu, ir kitu atveju tam turėjo reikšmės luominis aukštuomenės savanaudiškumas, atitolinęs ją nuo žemesnių sluoksnių tautiečių.

Vėliau, maždaug nuo XVIII a. vidurio, lenkų kalba iš dvarų ir bažnyčių ima plisti ir tarp lietuvių valstiečių, daug kur tapdama daryta šnekamąja jų kalba. Labiausiai tai pasireiškė pietryčių Lietuvoje, taip pat ir kitur, kur buvo dideli dvarai.

Turbūt nereikia aiškinti, kad kalba yra ne tik bendravimo, keitimosi žiniomis priemonė, bet ir esminė dvasinės kultūros, kurią

tauta kuria per amžius, dalis. Pereinant prie svetimos kalbos, perimama ir daug kas iš ta kalba kuriamos dvasinės kultūros – istorinės patirties, tautosakos vaizdiniai ir pan.

Todėl, pasikeitus kalbai, dažniausiai keičiasi ir tautinė savivoka, nes įsitraukiant į kitos tautos dvasinės patirties erdvę, vis labiau tolstama nuo savosios. Nebūtinai taip nutinka visur ir visada, bet per labai ilgą lietuvių ir lenkų bendravimo laiką vyko kaip tik šitaip. Modernėjant laikams, nemaža dalis lietuvių, perėmusių lenkų kalbą, ėmė ir save laikyti „tikrais lenkais“, netrūko ir hibridinių variantų.

Didelį poveikį darė daug kur sulenkėję katalikų dvasininkai, o prieškario metais Lenkijos okupuotoje pietryčių Lietuvoje lenkiška valdžia sąmoningai vykdė lietuviškų kaimų lenkinimo politiką.

Lietuviškas raštas

Kada pradėta lietuviškai rašyti, tiksliai nėra žinoma. Seniausias iš visų iki šiol žinomų lietuviškų raštų yra poterių tekstas, nežinomo asmens ranka įrašytas vienos 1503 m. išleistos lotyniškos knygos paskutiniame puslapyje, 1962 m. rastas Vilniaus universiteto bibliotekoje. Kalbininkai nustatė, kad rašyta XVI a. pradžioje.

Vėlyvojoje LDK viešojoje aplinka lietuvių kalbai nebuvo palanki. Tai apsunkino lietuvių šviesuolių pastangas turėti savo raštą, bet nuo šio tikslo neatgrasė. Tuo pat metu, kai Liubline buvo tariamasi steigti unijinę valstybę, Lietuvoje budo lietuvių tautinė kultūrinė savivoka, reiškianti ir priešpriešą viešosios aplinkos lenkėjimui.

Tam paskatos, kaip ir Prūsiose, ėjo iš konfesinių sluoksnių, nors matyti ir skirtumų. Prūsiose lietuviškų knygų leidybos pradininkai buvo reformatai, o LDK reikalai klostėsi kitaip. Čia reformatai taip pat leido knygas, bet tik lotyniškas ir lenkiškas, šlėktiškoji skaitanti visuomenė labiau pageidavo lenkiškų knygų. Jos pasiekdavo

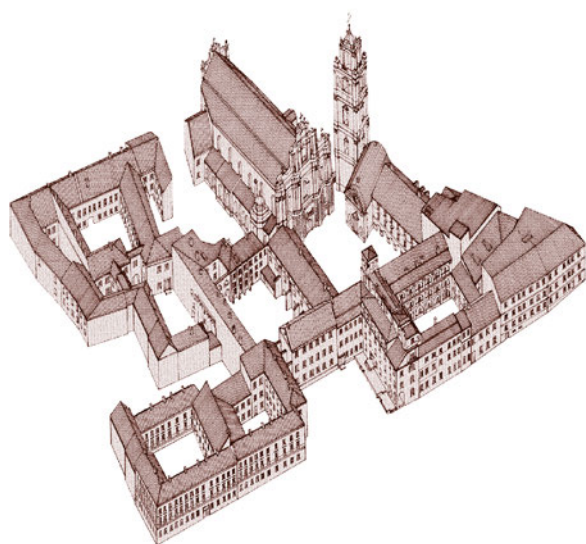
skaitytojus tiek per katalikų, tiek per reformatų bažnyčias. Sunku patikėti, kad nebūtų buvę suvokiama, jog krikščionybės sklaidai reikia ir lietuviškų raštų, bet nieko nepadaryta, kad jų atsirastų.

Būklė ėmė keistis, prasidėjus kontrreformacijai, išplieskiant tarpkonfesinėms įtampoms ir ginčams. Lietuviško rašto poreikis, norint patraukti savo tikėjimo pusėn tikinčiuosius, tapo dar aki-vaizdesnis. Tik dabar leidybos ėmėsi katalikai. Jos poreikį gerai suprato Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus (1504–1579) pakviesti Jėzuitų ordino vienuoliai, tais pačiais metais, kaip kad sudaryta Liublino unija, atvykę į Lietuvą.

Jie iš karto ėmėsi darbo – įsteigė Vilniaus jėzuitų kolegiją su biblioteka, kuri 1579 m. pertvarkyta į Vilniaus akademiją ir universitetą. Jėzuitai buvo įsitikinę, kad nenormalu ir neteisinga, jog tiek daug kunigų Lietuvoje nemoka lietuviškai – daugumos tikinčiųjų kalbos. Jėzuitų pastangų dėka ėmė rasti daugiau lietuviškai kalbančių dvasininkų. Buvo galvojama ir apie lietuviškų raštų leidybą, sektinas pavyzdys buvo lietuviškų knygų leidyba Prūsijoje.

Lietuviškos raštijos pradininkas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo katalikų kunigas Mikalojus Daukša (1527/8–1613), kilęs iš smulkių bajorų nuo Kėdainių. Jis buvo kontrreformacijos pusėje, laikėsi renesansinių humanizmo pažiūrų, buvo tolerantiškas, bendravo su reformatais. Buvo labai išsilavinęs, mokėjo keletą kalbų, turėjo nemažą biblioteką. Kaip ir Žemaičių vyskupui Merkeiliui Giedraičiui (apie 1536–1609), jam kėlė rūpestį lietuvių kalbos būklė, jos atstūmimas ir niekinimas. Jis priešinosi viešajame gyvenime vyraujančiam lenkiškumui (Yla 1938: 145).

Vyskupo M. Giedraičio palaikomas ir skatinamas, šalia kunigo pareigų M. Daukša galėjo atsidėti lietuviškos raštijos darbui. Iš lenkų kalbos išvertė ir išleido ispanų teologo J. Ledesmos *Katekizmą* (1595 m.) ir stambų pamokslų rinkinį *Postilę* (1599 m.), taip pat

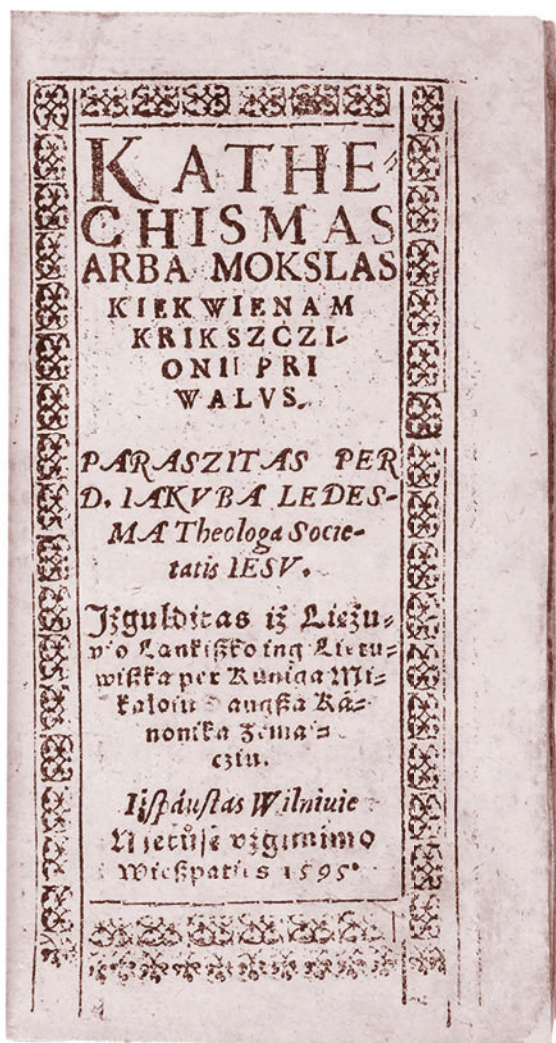
**Vilniaus
universiteto
senieji rūmai**
(Vilnius University,
2001)

verstą iš lenkų kalbos. Tai pirmosios žinomos lietuviškos knygos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, išleistos, praėjus beveik pusei amžiaus nuo pirmosios lietuviškos knygos.

Vertimo darbas buvo sunkus, nepakako tik tikėjimo dalykų išmanymo, reikėjo ir kalbinio išprusimo bei nuovokos. Nebuvo kuo remtis, vertėjui pačiam teko kurti naujus terminus, norminti kalbą. Tad buvo atliekamas ir didesnės reikšmės darbas – kuriant raštą, kaip žinoma, kuriama ir bendrinė rašomoji kalba. Lietuvių bendrinės kalbos kūrimo centrai XVI amžiuje buvo Vilnius, Kėdainiai ir Karaliaučius, „Didžiojoj ir Mažojoj Lietuvoj buvo raštuose vartojama panaši kalba“ (Balčikonis 1978: 235).

Pradžia padaryta, bet dar laukė nelengvas kelias į skaitytoją. Lietuviškos knygos pasirodymas, nors ir savame krašte, savoje valstybėje, buvo tikras iššūkis nuo gimtosios kalbos nutolusiai, kultūriškai susvetimėjusiai šlėktiškai visuomenei.

Skirta konfesiniams tikslams, savo kultūrine reikšme knyga juos gerokai prašoko – klojo pagrindus lietuviškai raštijai, jos literatūrinei

M. Daukšos
Katekizmo (1595 m.)
antraštinis puslapis
(J. Lebedys. Senoji
lietuvių literatūra.
1977, p. 63)

kalbai. Knygos kalba turtinga, joje nemažai gražių išsireiškimų ir terminų, kai kurie vartojami ir iki šių dienų. Lenkiškai parašytoje „Prakalboje į malonųj skaitytoją“ M. Daukša reiškė susirūpinimą dėl lietuvių kalbos padėties, gynė jos teises, smerkė jos apleidimą, kone išsižadėjimą, siūlė valstybės pamatuosna dėti ne lotynų, bet

Spėjamas K. Sirvydo portretas

gyvą šnekamąją lietuvių kalbą, vartoti ją valstybės viešajame gyvenime. M. Daukša reiškė įsitikinimą, kad tėvų kalba turi ypatingos svarbos dvasiniam asmenybės ir tautos augimui, jų kilimui prie Dievo (Kuolys 1991: 30–31). Tautos ir kalbos sampratoje matyti ženklus renesansinio humanizmo poveikis.

Deja, M. Daukšos patriotiškas raginimas rūpintis lietuvių kalba nuskambėjo kaip „šaukšmas tyruose“, nebuvo išgirstas

nei bajoriškos diduomenės, nei smulkesnės bajorijos. Pastaroji gal dar ir skaityti nelabai mokėjo. Nepasiekė ir dvasininkijos, kurios didelė dalis buvo nelietuviai.

Akademikas Z. Zinkevičius rašo: „Jeigu anuomet Daukšos siekimui iškelti lietuvių kalbą, padaryti ją valstybine kalba būtų buvę lemta įvykti, LDK neišvengiamai būtų tapusi tautine valstybe ir greičiausiai nebūtų išnykusi iš Europos politinio žemėlapio“. Valdantieji aukštuomenė nesugebėjo suprasti gimtosios kalbos ir rašto reikšmės viešajame gyvenime, svarbos valstybės stiprinimui ir išsaugojimui. Taip valdantieji patys rengė savo valstybės pražūtį.

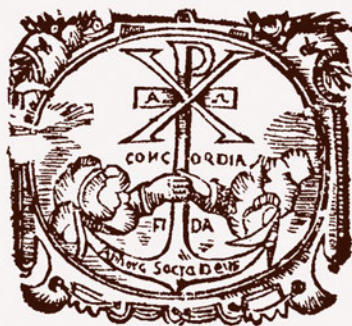
M. Daukšos pradėtą lietuviško rašto kūrimą tęsė jėzuitas Konstantinas Sirvydas (1579–1631), kilęs iš bajorų nuo Anykščių, gimęs tais metais, kai buvo įsteigtas Vilniaus universitetas. Jis jau ne vertėjas, o pats rašė lietuviškai. Tapęs Vilniaus universiteto dėstytoju, daugiau kaip dešimt metų lietuviškai sakė pamokslus Šv. Jonų bažnyčioje Vilniuje.

DICTIONARIUM TRIVM LINGVARVM,

In usum Studiosæ Iuventutis,

AVCTORE

CONSTANTINO SZYRWID
È SOCIETATE JESV

Cum Superiorum permissu editum.

Tertia editio recognita & aucta.

V I L N Æ,

Typis Academicis Societatis JESV.
Anno Domini M. DC. XLII.

K. Sirvydo žodyno
trečiojo leidimo
(1642 m.)

antraštinis puslapis

(J. Lebedys. Senoji
lietuvių literatūra.

1977, p. 81–82)

Lietuvos kultūroje tuo metu vyko ir didesnio masto pokyčiai, tikra meno „stilių kaita“ – šalia gotikos ir renesanso pasirodė barokas. Sirvydas buvo barokinės mąstysenos reiškėjas literatūroje (Lebedys 1977: 80–86). Rašė ir per pamokslus kalbėjo šiai mąstysenai būdingomis temomis – apie dievobaimingumą, žmogaus gyvenimo tragiškumą, dorovę, sielos ir kūno, proto ir jausmų darną.

Svarbiausias Sirvydo veikalas – Vilniaus universiteto išleista pirmoji originali dviejų tomų lietuviška katalikiškų pamokslų rinktinė *Punktai sakymų* (1629–1644), skirta padėti kunigams rengti pamokslus, mokytis lietuvių kalbos atvykusiems iš Lenkijos dvasininkams. Tai rodo, kad Sirvydas aktyviai prisidėjo, silpninant polonizaciją, vykusią per bažnyčią (Lukšaitė 1991: 37–38).

Kitas Sirvydo darbas – *Trijų kalbų žodynas* (*Dictionarium trium linguarum*), pirmą kartą išleistas Vilniuje 1629 m. Tai lenkų–lotynų–lietuvių kalbų žodynas, reikalingas viešajame gyvenime, mokyklose, universitete. Tai vienintelis spausdintas lietuvių kalbos žodynas iki XIX a. pabaigos. Iš jo buvo mokomasi lietuvių kalbos, jis suvaidino svarbų vaidmenį, stabdant lietuvių literatūrinės kalbos nuosmukį XVIII amžiuje (Lebedys 1977: 83).

Daukša ir Sirvydas neabejotinai yra pirmieji lietuvių kultūrinės savivokos reiškėjai, dirbę jai nepalankioje vėlyvosios LDK aplinkoje, kloję kultūrinius pamatus vėliau kilusiam tautiniam lietuvių atgimimui.

Lietuvos vardo nebeliko		82
Sukilimų nesėkmė		85
„Anei rašto, anei druko...“		89
Paslaugos lenkų kalbai		90

NELAISVĖS ŠIMTMETIS

Reikšmingas Abiejų Tautų Respublikos politinio gyvenimo įvykis buvo 1791 m. gegužės 3-sios konstitucija. Ji vertinama kaip gana pažangi to meto sąlygomis, nes numatė luominei valstybei suteikti pilietinę sanklodą (Raila 2007).

Tačiau Konstitucija nutylėjo Liublino unijos akte paskelbtą Abiejų Tautų Respublikos dvinarystę, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė joje neminama (*Parlamentarizmas Lietuvoje*, 2020: 38).

Istorikai iki šiol nesutaria, ar tai reiškė, kad Lietuva šios Konstitucijos nebelaikoma valstybe. Reikėtų manyti, kad nebelaikoma, nors kai kurias valstybines institucijas Lietuva išlaikė atskiras. Abiejų Tautų Respublika pertvarkoma į unitarinę Lenkijos valstybę su sostine Varšuva. Paskelbti Vilnių antrąja sostine, tuo pripažįstant bent dalinį Lietuvos valstybingumą, lietuvių atstovams pasiekti nepavyko – vietoje Abiejų Tautų Respublikos kūrėsi Lenkijos Respublika. Lietuva buvo paversta viena iš Lenkijos valstybės provincijų, nors formaliai tebebuvo lygiateisė bajoriškos respublikos narė. Tai dar vienas žingsnis, naikinant Lietuvos valstybingumą. Bent jau lietuvių kalba nebuvo pamiršta – Konstitucijos tekstas paskelbtas ir lietuviškai.

Kai Abiejų Tautų Respublika buvo antrą kartą (1772 m.) padalinta, okupuota Rusijos ir Prūsijos kariuomenių, Lenkijoje ir Lietuvoje 1794 m. išsižiebė sukilimas, vadovaujamas Tado Kosciuškos (1746–1817). Sukilimo vadams taip pat prirėkė lietuvių kalbos, į Lietuvos valstiečius jie kreipėsi lietuviškai parašytu politiniu atsišaukimu.

Lietuvoje sukilėliai, vadovaujami artilerijos karininko Jokūbo Jasinskio (1761–1794), užėmė Vilnių ir kelis kitus Lietuvos miestus, įvykiai plėtojosi Lietuvos didesnio savarankiškumo pripažinimo linkme.

Tai nepatiko sukilimo vadovybei Varšuvoje, nenorėjusiai nutraukti unijinių ryšių su Lietuva. Jasinskis buvo nušalintas nuo vadovavimo. Sukilimo pralaimėjimas reiškė ir galutinį Lietuvos–Lenkijos valstybės likvidavimą.

Kaip Konstitucijos teksto vertimo, taip ir sukilėlių atsišaukimo lietuvių kalba labai skurdi, joje apstu lenkiškų barbarizmų. Tai liudija tuometinį, ir šiaip jau gana sumenkusios, lietuviškos raštijos nuosmukį. Tų atsišaukimų kalbos nė iš tolo negalima lyginti su anuo metu ir anksčiau Mažojoje Lietuvoje lietuvių kalba skelbtais Prūsijos karalių potvarkiais (Trumpa 1989: 41).

Gegužės 3-iosios konstitucija turėjo reformuoti Abiejų Tautų Respubliką. Tai padaryti šiek tiek pavyko, tačiau neilgam. 1795 m. pradžioje įvykęs trečiasis Respublikos padalijimas sužlugdė tiek Lenkiją, tiek ir Lietuvą, buvusias unijoje 226 metus.

XVIII amžius buvo dramatiškas – karo su Švedija, maro epidemijos, valstybės žlugimo, lietuviškos raštijos smukimo šimtmetis. Bet šios blogybės nenustelbė naujų poslinkių kultūroje. Viešajame gyvenime veikiant įtakingai katalikybei, į Lietuvos kultūrą atėjo baroko stilius, žodinę kultūrą lydėjo vizualinė, žodžius – vaizdai. Barokas labiausiai pasireiškė architektūroje, statant bažnyčias, vienuolynus. Tada statytos pačios gražiausios bažnyčios (Kavolis 1986: 102). Lietuva tapo žinoma kaip šiaurčiausia Europoje baroko kultūros šalis. Lietuva įtraukta į Europos Tarybos 1994 m. priimtą Kultūros kelių „Baroko kelio“ programą.

Tačiau lietuvių raštija šiame amžiuje niekuo nepraturtėjo, tik kalbos požiūriu labiau nuskurdo. Bajorijos lenkėjimas toliau stūmė

*Prawa postanawita -
w Roku Dano Moisi, 1791. Miatu.*

1261

*Postanawimo Rondaus -
W Roku Dano Moisi Swięto miernu.*

*Stanistowu Augustu iix towku Dawa) yr walos.
Gimini Lanku, Karaliu, Drodziu Kuningkręptu Litawos,
Rusiu, Prusiu, Mazowieckiu, Lomayciu, Kijowos,
Wolyniu, Podoleckiu, Inflantskciu, Smolenskciu, Siwetskciu,
Germichowskciu, drauga su Stanaysi Lwiskay,
federawgtes liebo ^{antro} ~~antro~~ Lanku Gimina bxnoczędäm*

1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijos to meto vertimo į lietuvių kalbą pradžia

(Lietuvos TSR istorija. I. 1985, p. 222)

Walnastis yr milas pagiwenimus jumis yr waykams jufu ira prigatowota. Mufzkimos wyfi su nepretelu, a imkimes yr Gielbiekiem wienas kita. Jau pefkutinis dabar ira terminas yr cziesas ar mufzemtis, giwenty weroj Szwentoy su walnasty, arba nemufzyntems prapoity su musu Karalifty yr su flowu. Tas Raszcas duotas ant Seflos Narodaus musu Rados Naydydziaysos, Miatu 1794 Kwietnia 30 dnia.

*Jozefas Niestotowskas Wajewada Nawagradzkas.
Benedyktas Marikonis Pisaris W X Litt:
Stanisławas Mirskas Pisaris W X Litt:
Michałas Braślawskas Storaśta Minskas
Dominikas Narbutas Wayskas Liźzkas
Michałas Grabowskas Kaniuzas W. X Lit.
Stanisławas Waławiczka Podkamarios Rzeczyckas
Mikollas Sabba Chreptowiczas Mirszalkas Ofzin:
Walentas Goveckas Wayskas Wlien:
Benedyktas Aarp Charunzas Upiszkas
Antanas Lachnickas Wice Prezyđentas mieśta
Wilnas.*

*Kajetanas Nagurškas Charužas Fttu Szawlas
Thadeuszas Wyfogierdas Ziamias Wilna
Mikolajus Murawškas Rafszynikas Wayškawas
Kunigas Martynas Poezobutas Rektarys A. Wilen.
Kunigas Michālas Karpowiczas Archydyak: Smol:
Samuelas Korjakas Putkownika W, X. L.
Surgis Białopietrawiczka.*

1794 m. sukilimo atsišaukimas lietuvių kalba

(E. Raila. Apie 1791 m. gegužės 3-sios konstituciją. Aidai. 2007, p. 57)

Lietuvą link integracijos su Lenkija. Bet tylomis jau brendo permainos – XIX a. pradžioje kilo žemaičių kultūrinis sąjūdis.

Amžiaus pabaigoje teko patirti Rusijos valdžios priespaudą, į kurią Lietuva pateko po trečiojo ATR padalijimo 1795 m. Tik Užnemunė, atitekusi Prūsijai, tapo Naujosios Rytų Prūsijos dalimi (1795–1807). Joje padėtis buvo kiek geresnė. Vėliau Užnemunė priklausė Varšuvos kunigaikštystei (1807–1815), nuo Rusijos priklausomai Lenkijos Karalystei (1815–1915). Pagal administracinę skirstymą šis kraštas 1867–1915 m. įėjo į Suvalkų guberniją, dėl to dažnai vadinamas Suvalkija.

Lietuvos vardo nebeliko

Lietuva prijunga prie Rusijos ne kaip atskiras valstybinis vienetas, bet kaip Lenkijos dalis, į visus jos gyventojus žiūrėta kaip į lenkus, vietine kalba laikyta lenkų kalba. Iš pradžių Rusijos valdžia šiek tiek toleravo buvusių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Abiejų Tautų Respublikos žemių politinį ir kultūrinį savitumą. Nuo 1831 m. visa tai pradėta naikinti, į Lietuvą imta žiūrėti kaip į nuo seno rusišką kraštą. Valstybiniuose dokumentuose Lietuvos vardo nebeliko, jį pakeitė anonimiškas „Šiaurės vakarų krašto“ (*Severo zapadnyj kraj*) pavadinimas. Tik Rusijos mokslininkai nepasėkė valdžios pavyzdžiu – Vilniaus, Kauno, Gardino, kai kada ir Suvalkų gubernijas savo leidiniuose iki pat 1914 m. vadino lietuviškomis gubernijomis.

Lietuvos aukštuomenė nebuvo linkusi pamiršti savo šalies valstybingumo tradicijos, ieškojo būdų ją priminti ir pratęsti. Kompozitorius ir Lietuvos politinis veikėjas Mykolas Kleopas Oginskis (1765–1833) 1811 m. kreipėsi į carą Aleksandrą I, įteikdamas jam Rusijos globojamos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atkūrimo projektą. Gaivinti Lietuvos valstybingumo tradiciją bandyta ir

Napoleono armijos žygio į Rusiją metu. Nors Lietuvos bajorijai buvo gyvas unijinės valstybės prisiminimas, bet nebuvo išnykusi ir Lietuvos atskirumo ir savarankiškumo joje idėja, nors ir siejama su Abiejų Tautų Respublikos atkūrimu.

Napoleonui visa tai, kaip ir tautiniai lietuvių ir lenkų skirtumai, buvo žinoma. Įžygiavęs į Vilnių, 1812 m. liepos 1 d. įsaku jis įkūrė Lietuvos laikinosios vyriausybės komisiją, nesusiedamas jos su Varšuvos kunigaikštystės įstaigomis. Tai sukėlė didelį lenkų bajorų susirūpinimą (Dundulis 1981: 86–99). Bet tai buvo tik planai, žlugę kartu su Napoleonui nesėkminga karo baigtimi.

Lietuvos rusinimo politika pradėta vykdyti, nors ne iš karto, naikinant arba „savinantis“ Lietuvos valstybingumą liudijantį istorinį palikimą. *Lietuvos Metrika* išvežta į Sankt Peterburgą, perduota imperijos Senatui. Jos dokumentai naudojami rengti publikacijas, palaikančias rusinimo politiką, neigiančias LDK buvus savarankišką lietuvių valstybę. Ieškoma ir remiamasi viskuo, ką rusiško buvo galima rasti Lietuvos praeityje. Tam labai tiko LDK vartota slavų kanceliarinė kalba, sąsajos su stačiatikių bažnyčia. 1840 m. panaikintas *Lietuvos Statuto* galiojimas Lietuvoje, įvesta Rusijos teisėtvara.

Rusijos valdininkams buvo nepriimtini ir paminklai, primenantys Lietuvos valstybės praeitį. Liepta nugriauti Vilniaus Žemutinės pilies rezidencinius rūmus, tiesa, jie buvo jau apleisti ir apgriuvę. Rusijos valdžios sprendimu nugriauta ir Vilniaus gynybinė siena, statyta XVI a. pradžioje, baiminantis galimo pietinės valstybės sritis niokojusių totorių įsiveržimo. Teliko Aušros (Medininkų) vartai ir sienos fragmentai.

Tačiau mokyklos ir kitokios švietimo įstaigos veikė kaip ir veikusios, pavaldžios Edukacinei komisijai, įsteigtai ATR Seimo, kai 1773 m. buvo panaikintas iki tol švietimui vadovavęs Jėzuitų ordinas. Edukacinė komisija veikė kaip pirmoji Europoje pasaulietiška

švietimo ministerija, reformavusi mokyklų darbą, įvedusi demokratišką visų luomų vaikų mokymą. Pagal Komisijos potvarkį mokyklose nuo lotynų kalbos pereita prie vietinės kalbos. Tokia kalba Lietuvoje, kaip ir Lenkijoje, buvo laikoma lenkų kalba.

Tai galiojo ir Vilniaus universitetui, įtrauktam į švietimo reformų vykdymą, nuo 1781 m. pavadintam LDK Vyriausiąja mokykla. Kaip ir kitose mokymo įstaigose, universiteto pagrindine dėstymo kalba tapo lenkų kalba. Lietuvių kalbos universiteto vadovybė „nepastebėjo“ ir paliko už mokyklinio švietimo ribų. Nebuvo leidžiama jokių lietuviškų knygų. Universitetas tapo svarbiu krašto lenkinimo židiniu, taip baigiant lenkinti Lietuvos bajoriją (Biržiška 1940: 35).

Lietuviškai buvo mokoma tik pradinėse mokyklose, ir tai tik kai kur, kol mokiniai pramokdavo lenkiškai. Norintys mokytis aukštesnėse mokyklose, turėdavo pramokti lotyniškai, tačiau tai galėjo daryti tik pirmiau išmokę lenkiškai. Edukacinė komisija reikalavo, kad mokyklose visur būtų mokoma lenkiškai. Mokiniais uždrausta kalbėti lietuviškai ne tik mokykloje, bet ir už jos ribų (Zinkevičius 1990: 16, 81).

Šitokios tvarkos švietimo srityje kurį laiką buvo laikomasi ir Lietuvai patekus Rusijos valdžion, Vilniaus universitetui 1803 m. gavus Imperatoriškojo universiteto titulą. Tačiau kitose Lietuvos gyvenimo srityse daug kas buvo keičiama. Luominė visuomenės sankloda liko nejudinama, tačiau buvo įvedinėjama rusų administracinė tvarka, didinamos prievolės, valstiečiai neteko teisės kilnotis iš vienos vietos į kitą, jauni vyrai buvo prievarta imami į rekrūtus dvidešimt penkeriems metams. Varžoma galimybė valstiečių vaikams stoti į gimnazijas. To nebuvo Respublikos laikais.

Buvo ribojamos tarnybinės ir kitokios socialinės veiklos galimybės lietuviams, atkeliama daug rusų valdininkų, tarnautojų, mokytojų, kitų profesijų žmonių. Visiems atkeltiesiems buvo mokami

didesni atlyginimai, jie turėjo sudaryti Rusijai ištikimos inteligentijos sluoksnį. Buvo diskriminuojami ir darbininkai. Pradėjus statyti Kauno tvirtovę, darbininkai buvo vežami iš centrinės Rusijos gubernijų, vietos gyventojų į darbą nepriėmė (Vėbra 1990: 9).

Buvo varžoma Katalikų bažnyčios ganytojiška veikla, ribojama tikinčiųjų viešoji saviraiška per religines šventes. Katalikų bažnyčią siekta paversti stačiatikių bažnyčios padaliniu, o lietuvius katalikus – stačiatikiais. Dėl priemonių nesismulkinta, nevengta ir smurto. Tai paliudijo 1893 m. valdžios nurodymu vykdytas Dono kazokų susidorojimas su tikinčiais, susitelkusiais ginti Kražių bažnyčios. Šis įvykis į žmonių atmintį įėjo kaip „Kražių skerdynės“, tapo plačiai žinomas užsienio šalyse.

Sukilimų nesėkmė

Visa tai piktino Lietuvos gyventojus, tiek bajorus, kurie turėjo paklusti rusų valdininkams, tiek miestiečius ir valstiečius dėl priedžiūvų ir suvaržymų. Žadino visų neapykantą pavergėjui, ryžtą priešintis. Tai išsiliejo jau minėtais 1831 ir 1863 m. sukilimais Lietuvoje ir Lenkijoje.

Bajoriškoji sukilimų vadovybė siekė išsivaduoti iš Rusijos valdžios ir atkurti unijinę valstybę, tokią, kokia ji buvo iki padalijimų (iki 1772 metų). Liaudžiai – lietuvių kalbos ir kultūros sergėtojai – labiau rūpėjo palengvinti baudžiavinę priklausomybę.

Tai suprato ir Rusijos caras Aleksandras II, matė, kas vyksta kitur, – Prūsiose baudžiava panaikinta 1811 m., Kuršo gubernijoje (jai nuo 1819 m. priklausė Palanga ir Šventoji) – 1817 m., Užnemunėje (Suvalkijoje) pagal Napoleono įvestą civilinį kodeksą valstiečiai atleisti nuo baudžiavos dar anksčiau – 1808 metais. Antibaudžiavinės nuotaikos stiprėjo pačios Rusijos gubernijose.

Sukilėlis lietuvis

(A. J. Greimas, S. Žukas.

Lietuva Pabaltijy.

Istorijos ir kultūros bruožai. 1993)

Atsižvelgdamas į tai, 1861 m. kovo 3 d. Rusijos caras paskelbė manifestą dėl baudžiamos panaikinimo. Baudžiauninkai gavo laisvę ir tas žemes, kurias jie ligi tol dirbo. Bet ne veltui: žemes jie turėjo išsipirkti, o tam neturėjo pinigų. Prievolės išliko. Tad carinės valdžios įvykdytas baudžiamos panaikinimas nedaug kuo pagerino valstiečių gyvenimą.

Bajorijos vadai, norėdami patraukti valstiečius į savo pusę, žadėjo atiduoti jiems žemę visam laikui. Nors valstiečiai tuo nelabai tikėjo, vis dėlto, bręstant sukilimui, linko bajorijos pusėn.

Sukilėlių gretose buvo ir puoselėjusių viltį atkurti visiškai savarankišką Lietuvos valstybę (Sliesoriūnas 1974: 441). Vienas iš 1863 m. sukilimo vadų – Kostas Kalinauskas (1838–1864) nenorėjo, kad Lietuva susiliėtų su Lenkija, su jos senomis šlėktiškomis tradicijomis. Buvo įsitikinęs, kad sukilimas turi būti grynai liaudiškas, galvojo apie Lietuvą kaip šalį, kurioje visi žmonės turėtų lygias teises.

Panašaus nusistatymo buvo ir kitas sukilimo vadas – kunigas Antanas Mackevičius (1828–1863). Jis dar prieš sukilimą dvasininko pareigas atlikinėjo taip, kad galėtų daugiau bendrauti su valstiečiais, rūpinosi, kad jie iš jaunų dienų išmoktų skaityti, stengėsi kelti jų sąmoningumą, kad jie suprastų savo vargo priežastis. Jis priešinosi Lenkijos bajorijos reikalavimui pajungti Lietuvą Lenkijai,

Konstantinas Kalinauskas

Antanas Mackevičius

(Lietuvos TSR istorija. I.
1985, p. 273, 274)

reikalavo, kad lietuvių tautai būtų leista pačiai pasisakyti dėl savo likimo (Žiugžda 1971: 63, 76).

Bet šitokių nuomonių buvo per mažai, kad sukilėlių gretose aiškiau pasireikštų Lietuvos savarankiško valstybingumo siekis. Vyravo lenkiškas patriotizmas, tiek lenkų, tiek lietuvių sukilėliai ėjo kovoti už bendrą tėvynę – „Polščą“. Lietuvių liaudyje sukilimas ilgam įsiminė kaip prieštarinčiai vertinamas „lenkmetis“. Jonas Basanavičius savo autobiografijoje rašė: „Mūsų krašto žmonės maište nedalyvavo, dargi buvo jam priešingi. Tokius neištikimus lenkams žmonės jų slaptoji valdžia dargi persekiojo ir baudė“ (Basanavičius 1970: 13).

Sukilimo sumaištyje pasigirdavo ir lietuvių kalba. Sukilėlių Lietuvos komitetas 1863 m. pradžioje parengė lietuvių ir lenkų kalbomis manifestą, skelbiantį, kad valstiečiai ir kiti gyventojai,

neatsižvelgiant į kilmę ir tikyba, yra laisvi žmonės (Maksimaitienė 1969: 19, 23). Manifestas abiem kalbomis buvo skaitomas bažnyčiose, turgaus aikštėse bei kitur susirinkusiems valstiečiams.

1864 m. sausio–kovo mėnesiais Augustavo gubernijoje lietuvių ir lenkų kalbomis leistas sukilėlių laikraštis (išėjo du numeriai) *Žinia apie lenkų wajna su Maskoliais* (*Wiadomosci o naszej wojnie z Moskalami*). Laikraščio lietuvišką laidą rengė ir redagavo rašytojas Mikalojus Akelaitis (1829–1887).

Sukilime dalyvavo poetai Julius Anusavičius (1825–1907) ir Edvardas Daukša (1836–1890), rašę eilėraščius lietuvių ir lenkų kalbomis. Daukša, studijavęs Maskvos, Tartu ir Karaliaučiaus universitetuose, garsėjęs dideliu išsilavinimu, 1862 m. rugsėjo 15 d., laidojant poetą L. Kondratavičių-Sirokomlę, išdrožė lietuvišką prakalbą (Kuzmickas 1980: 14).

Be šių asmenybių, matyt, nelabai buvo kam kartu su politiniais kelti ir švietimo, mokyklų gimtąja liaudies kalba reikalavimus. Tikėta, kad sukilimo laimėjimas padės demokratiškai tvarkyti ir kultūros, liaudies švietimo reikalus.

Sukilimai buvo numalšinti, nedavę nieko gero nei lietuviams, nei lenkams, tik užtraukę carinės valdžios represijas. 1832 m., kaip bausmė už tai, kad nemaža dalis studentų buvo įsitraukę į 1831 m. sukilimą, uždarytas Vilniaus universitetas. Pertvarkytos buvo paliktos medicinos studijos, bet ir jos 1842 m. uždarytos. Lietuva 80 metų liko be savo aukštosios mokyklos.

Po 1863 metų sukilimo net ištisi lietuviški kaimai ištremti į Sibirą, į juos iš Rusijos atkelta tūkstančiai rusų kolonistų. Iš katalikų vienuolynų ir bažnyčių buvo atiminėjamos žemės, jos atiduodamos stačiatikių cerkvėms arba tiesiog rusų kolonistams.

Sunkių išbandymų metas, prasidėjęs dar prieš sukilimą, atėjo lietuvių kalbai. Viešajame gyvenime ją turėjo pakeisti rusų kalba.

„Lietuviškai
kalbėti griežtai
draudžiama“.

Tokios iškabos buvo
ant sienų įstaigose
(Z. Zinkevičius.
Lietuvių kalbos
istorija. 1992, p. 8)

Įstaigose dirbo beveik vieni rusai, ant sienų kabėjo iškabos didelėmis raidėmis, draudžiančios kalbėti lietuviškai.

Vis dėlto lietuvių kalbos prireikė tiek vieno, tiek ir kito sukilimo malšintojams. Norėdama atitraukti gyventojus nuo dalyvavimo 1831 m. sukilime, rusų valdžia kreipėsi į juos atsišaukimu lenkų ir lietuvių kalbomis. Lietuviškojo atsišaukimo kalba netaisyklinga ir darkyta, nėra žinoma, kas į ją iš lenkų kalbos vertė (Daugirdaitė-Sruogienė 1956: 790–791).

Rusijos valdžia lietuvius laikė galimais kandidatais į rusus. Siekiant įgyvendinti rusinimo politiką, stengtasi Lietuvą „nulenkinti“, atskiriant sulenkėjusią bajoriją nuo valstietijos, o pastarąją, netgi nepavykus surusinti kultūriškai ir religiškai, tiesiog integruoti kaip Rusijos valstietijos dalį.

„Anei rašto, anei druko...“

Rusijos valdžios ketinimų įgyvendinimas skaudžiai atsiliepė lietuvių raštijai, kuri XIX a. pradžioje įvairėjo, nuo religinės krypto link pasaulietinės. Vilniaus generalgubernatoriaus M. Muravjovo

nurodymu 1864 m. pradėta drausti spausdinti, įvežti iš užsienio ir platinti lietuviškus raštus lotyniškais raidėmis. 1866 m. draudimą patvirtino pats caras.

Taip norėta atitraukti lietuvius nuo lenkų politinio ir kultūrinio poveikio, kad juos būtų galima patraukti rusiškumo pusėn. Rusijos valdininkams atrodė, kad visa, kas rašoma lotyniškais raidėmis, yra lenkiška ir katalikiška. Lietuvių siekimo turėti pilietines teises savo kalbai ir kultūrai nenorėta pripažinti. Nuo 1872 m. draudimą pradėta taikyti ir gotiškais rašmenimis spausdintiems lietuviškiems leidiniams. Draudimas išplėstas visai Rusijos imperijai.

Spaudos draudimas – tautos dvasinio slopinimo būdas, atimant iš jos intelektualinę saviraišką galimybę. Tai suprato dalis rusų inteligentų, nepritarusių lietuviškos spaudos draudimui. Kai kuriuose Rusijos laikraščiuose vyravo straipsniai ne palaikantys, bet kritikuojantys lietuvių spaudos draudimą (Merkys 1978: 116–117).

Kazanės universiteto spaustuvėje lotyniškais rašmenimis išspausdintos tautosakininko Antano Juškos surinktos *Lietuviškos dainos* (3 t., 1880–1882). Bet tai buvo išimtinis atvejis, jam turėjo reikšmės universitete dirbęs ir klasikinės kalbas dėstęs lietuvių filologas Antanas Ugianskis (1816–1870).

Paslaugos lenkų kalbai

Lietuvių rusinimo būdas, draudžiant lietuvišką spaudą, pasiteisino tik iš dalies, neatitraukė nuo lenkiškumo, tik dar labiau į jį pastūmėjo. Lenkiški leidiniai lotyniškais rašmenimis nebuvo draudžiami.

Kai rusų žandarai ir pareigūnai persekiojo knygnešius, ieškojo lietuviškų maldaknygių ar elementorių, išspausdintų „lotyniškai lenkiškais“ raidėmis, Lietuvoje laisvai plito ne tik Lenkijoje, bet ir Petrapilyje leidžiama lenkiška spauda. Kiekviename dvarelyje,

klebonijoje lentynos buvo pilnos lenkiškų leidinių (Trumpa 1989: 101–102). Negalėdamas gauti rašytos gimtąja kalba, lietuvis skaitė lenkišką knygą, kurią bruko ir sulenkėjęs kunigas (Trumpa 1989: 101–102).

Teko skaityti, kad tam turėjo reikšmės tuometinių Rusijos carų palankumas lenkiškumui, tiesa, rodytas iki 1831 metų. Turėjo poveikio ir netolimos praeities įvykių atminimas. Unijinės valstybės žlugimas, daugelio žmonių suvokiamas kaip visos šalies nelaimė, ne silpnino, o tik stiprino lenkiškumą Lietuvoje, laikomą pagrindine pasipriešinimo pavergėjui atrama. Tai palaikė ir lenkų kalbą viešajame gyvenime. „Praradus valstybingumą, vienintelė nacijos gynėja yra gimtosios kalbos kultūra“, – rašė lenkų filosofas H. Kolontajus (Hugo Kollataj, 1730–1812).

Toks nusiteikimas buvo gyvas ir tarp Lietuvos bajorų. Paveikti lenkiškojo patriotizmo, išsivadavimo viltis jie siejo su Lenkija. Ankstesnis Lietuvos savarankiškumo siekis prisimiršo, dabar reikėjo vienytis prieš bendrą priešą. Viešai prabilti apie lietuviškumą, juo labiau kaip apie priešpriešą lenkų kalbos vyravimui, vargu ar buvo įmanoma. Lenkų kalba vyravo ir Katalikų bažnyčioje. Jos vadovai, nors ir susivokdavo esą lietuviai, priešinantys rusiškai stačiatikybei, sąjungininke laikė lenkų, o ne lietuvių kultūrą, kuri tuo metu dar menkai tesireiškė. Kunigai pamokslus sakydavo lenkiškai arba netaisyklinga, lenkybių atmiešta lietuvių kalba. Dažnas kunigas dar ir žemino „pagonišką“ lietuvių kalbą, sakydamas paprastiems kaimo žmonėms, kad „Dievas lietuviškai nesupranta“.

Vis dėlto katalikų bažnyčia buvo vienintelė vieta, kur lietuviškas žodis, kad ir darchyta kalba sakomas, dar galėjo skambėti viešai. Bet ne visur ir ne ilgai. Vilniaus Šv. Jonų parapijos bažnyčioje 1738 m. buvo uždrausta sakyti lietuviškus pamokslus. Lietuvių kalba Vilniuje vėl pasigirdo tik 1901 m., atgavus Šv. Mikalojaus bažnyčią

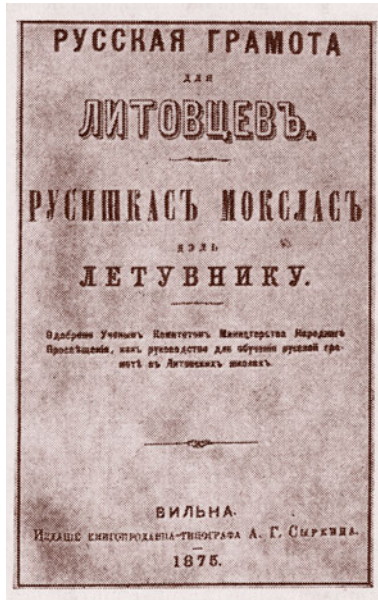
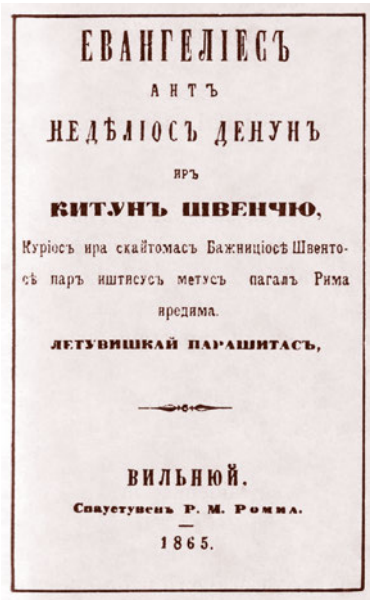
lietuviškoms pamaldoms. Nereikia stebėtis, kad lietuviai, neturėdami savo rašto, negirdėdami savo kalbos nei bažnyčioje, nei dvare, nei jokioje kitoje viešoje vietoje, imdavo ir patys lenkiškai kalbėti.

Užbėgant į priekį, reikia pasakyti, kad sulenkėjusios katalikų dvasininkijos nepalankumą lietuvių kalbai nutraukė šviesios atminties popiežius Jonas Paulius II, 1993 m. rugsėjo 4–8 dienomis su apaštališkuoju vizitu lankęsis Lietuvoje, lietuviškai kalbėjęs minioms tikinčiųjų.

Netruko ateiti negeri laikai ir lenkų kalbai Lietuvoje. Nuo XIX a. vidurio lenkų kalba stumiami iš mokyklų, iš viešojo gyvenimo apskritai, vietoje jos imama vartoti rusų kalba. Lietuvoje susidarė maždaug triaukštė kalbinė situacija – aukščiausią vietą, kaip oficialioji, užėmė rusų kalba, kiek žemesnę – lenkų, dar žemiau girdėjosi liaudies – lietuvių kalba, baltarusių kalbos dialektai, žydų (jidiš) kalba. Stambesniuose miestuose arti viešojo gyvenimo buvo vokiečių kalba, suprantama labiau išsilavinusiems žmonėms, rusų biurokratijai ir žydams (Aleksandravičius 1993: 3).

Valdžios steigiamose mokyklose buvo mokoma rusiškai, lietuvių kalbos leista turėti vos po vieną pamoką per savaitę. Lietuviškai skaityti ir rašyti mokoma „graždankos“ (reformuotos kirilikos) rašmenimis, šiaip taip juos pritaikius lietuvių kalbos garsams. Jie turėjo pakeisti lietuvių raštijos lotyniškus ir gotiškus rašmenis. Lietuvių kalba rusiškais rašmenimis išleista kelios dešimtys elementorių, kalendorių, religinio turinio knygų. Manyta, kad lietuviai jau iš seno yra pripratę prie tų rašmenų, jais parašytos maldaknygės ar giesmynai savaime kreips lietuvius katalikus prie stačiatikybės. Tokios knygos buvo platinamos, kartais tiesiog dalijamos.

Tačiau nepasiekta to, ko norėta. „Graždanka“ rašytos maldaknygės ar giesmynai žeidė lietuvių valstiečių katalikišką savivoką ir tautinę savigarbą. Vyskupas Motiejus Valančius tokių knygų skaitymą

Leidinių rusiškomis raidėmis antraštiniai lapai

(Z. Zinkevičius. Lietuvių kalbos istorija. 1990, p. 95)

net pavadino nuodėme. Valstiečiai neėmė tų knygų į rankas, o ne savo noru gavę – namuose sudegindavo.

Lietuviai vengė ir rusiškų valdiškų mokyklų, skaityti ir rašyti, kai kada ir skaičiuoti, vaikus mokė namuose – prie verpiančios motinos ratelio, kaip pavaizduota garsioje Petro Rimšos skulptūroje. Mokyta ir slaptose kaimo mokyklėlėse, kilnojamose iš pirkios į pirkia, kuriose mokytojai buvo „daraktoriai“, dažniausiai savamoksliai. Valdžia tas mokyklėles draudė, už jas baudė pinigineis baudomis, kelių mėnesių areštu. Bet persekiojimas nesustabdė šios nelegalios savišvietos, lietuvių raštingumas didėjo, buvo aukštesnis, kaip parodė statistika, už Rusijos gyventojų raštingumą. Su raštingumo gimtąja kalba plėtra brendo bei modernėjo ir tautinė savimonė.

Kiek geresnė būklė buvo Lenkijos Karalystei priklausiusioje Užnemunėje (Suvalkų gubernijoje). Siekdama atitraukti lietuvius nuo lenkų, caro valdžia įvedė lietuvių kalbą Marijampolės gimnazijoje, paskyrė gimnazijos auklėtiniams stipendijas Maskvos universitete, įsteigė Veiverių mokytojų seminariją (1866–1918 m.) pradžios mokyklų mokytojams rengti. Dėstomoji kalba buvo rusų, bet buvo mokoma ir lietuvių kalbos. Baigusieji seminariją pagal rusų kalbos diegimo Suvalkijos krašte planą turėjo būti kaimo vaikų rusų kalbos mokytojai.

Seminarijoje mokėsi daugiausia lietuvių valstiečių vaikai, nors buvo ir nelietuvių. Pakludami bendrajai mokyklinei drausmei, jie vis tik buvo atsparūs rusinimui, dargi įkūrė slaptą priešinimosi rusinimui būrelį. Kai kurie jo nariai vėliau gyvai įsitraukė į lietuvių tautinio atgimimo darbą (Puzinas 1998: 34). Suvalkija tapo lietuvių inteligentijos lopšiu.

Dviprasmiškai apie praeitį		97
Žemaičių kultūrinis sąjūdis		99
Knygnešių laikai		105
Spauda leista		108

ATGIMIMAS

Dėl rusinimo ir lenkinimo, o Prūsijoje – vokietinimo lietuvių kalbos ir visos tautos būklė darėsi dramatiška. Tiek valstybių, kurioms lietuviai buvo pavaldūs, viešoji tvarka, tiek kitakalbė kultūrinė aplinka, ypač švietimas, skiepijo svetimą pilietinę savivoką, varžė lietuviškos sąmonės skleidimąsi.

Dviprasmiškai apie praeitį

Sunki lietuvių tautos ir kalbos būklė traukė kai kurių mokslininkų humanitarų dėmesį. Vokiečių, danų, kitų tautų mokslininkai ragino kuo skubiau rinkti ir kaupti duomenis apie lietuvių tautą, jos kalbą ir kultūrą. Tam turėjo reikšmės ir šių mokslininkų sukurtas istorinis lyginamasis kalbos mokslo metodas, leidęs parodyti lietuvių kalbos mokslinę ir kultūrinę vertę dėl jos senumo ir savitumo. „Ši seniausia indoeuropiečių kalba, iš visų pusių spaudžiama, neilgai išters“, – buvo rašoma vokiškame leidinyje *Lietuvių literatūros draugijos pranešimai* (*Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft*, 1892). Tokiam požiūriui pritarė ir rusų mokslininkai, neigiamai vertinantys lietuviškos spaudos draudimą. Leidinį kurį laiką redagavo Mažosios Lietuvos lietuvių kalbininkas Aleksandras Teodoras Kuršaitis (1857–1944).

Kad ir koks svarbus mūsų kultūros požiūriu, mokslininkų dėmesys lietuvių kalbai išreiškė nelinksmą dalyką – netikėjimą šios kalbos ir ja kalbančios tautos ateitimi. Kita vertus, lietuvių kalbos mokslinės vertės pripažinimas palaikė ir drąsino ja kalbančiuosius, šiek tiek stabdė nutautimą. Panašų dviprasmišką poveikį lietuviams darė

ir istorikų dėmesys senajai Lietuvos praeičiai, jos tyrimai, įgavę platų užmojų XIX a. pradžioje. Istorikas Teodoras Narbutas (1784–1864) parašė keturių tomų veikalą *Lietuvių tautos senovės istorija*. Vilniaus universiteto istorijos profesorius Ignas Onacevičius (1780–1845) padėjo pagrindus kritiškam Lietuvos istorijos šaltinių tyrimui.

Lietuvos praeitis traukė ir rašytojus. Romantiškos pakraipos lenkų rašytojas Feliksas Bernatovičius (1786–1836) parašė istorinį romaną *Pajauta, Lizdeikos duktė, arba lietuviai XIV amžiuje*. Apie Lietuvos istoriją jie rašė su įsijautimu ir meile, kaip apie savo gimtojo krašto istoriją. Reikia paminėti ir Vilniaus universiteto istorijos profesorių lenką (sulenkėjusį vokiečių) Joachimą Lelevelį (1786–1861), tyrusį Lietuvos ir Rusijos istoriją iki Liublino unijos. Jie rašė savo gimtąja – lenkų kalba, retai kuris iš jų buvo pramokęs lietuviškai. Tad nieko keisto, kad jiems nerūpėjo lietuvių kalbos ir rašto reikalai. Nerūpėjo ir lietuvių tautos ateitis.

Vilniaus universitete vyravo gana liberali, švietėjiška mokslinė aplinka, veikė ne viena legali ar pusiau legali draugija, telkusi studentus ir profesorius. Žinomiausios buvo Masonų, Filomatų ir Filaretų draugijos, kurių nariai puoselėjo savitarpio pagalbos, mokslinio lavinimosi, dorovinio tobulėjimo tikslus.

Nors filomatų aplinkoje buvo domimasi liaudies dvasine kultūra, jos tautine įvairove, tačiau nebuvo kalbama apie liaudies teisę mokytis gimtąja kalba, „neužsimenama, kad lietuviškai kalbantys žmonės sudaro nebe lenkų tautos dalį, o lietuvių tautą“ (Lukšienė 1985: 100–101).

Tarp draugijų išsiskyrė triukšminga lenkiška liberalių inteligentų „Šbravců“ („Nenaudėlių“) draugija (1817–1822 m.). Ji leido satyrinį laikraštį *Gatvės žinios (Wiadomosci brukowe)*, kuriame pliekė visuomenės ydas, bajorijos išpuikimą ir tamsumą, propagavo darbą, mokslą, švietimą. Bet platesnės pozityvios programos neturėjo.

Domėjosi lietuvių mitologija, jos personažais, tačiau tik pramogai, nes apskritai lietuvišką kultūrinę veiklą vertino neigiamai, piktai šaipėsi iš Dionizo Poškos baublių, jo kultūrinės veiklos.

Šubravicų satyros iš Baublių rodė lenkiškos inteligentijos nepalankumą lietuvių kultūrinei veiklai, jos žeminimą (Riškus 1982: 68). Tad nenuostabu, kad nėra duomenų, rodančių, jog Vilniaus universitete būtų veikęs koks lietuvių būrelis ar draugija, nors studijavo nemažai žemaičių. Jeigu ji ir būtų buvusi, vargu ar būtų galėjusi viešai pasireikšti, ne tiek saugodamasi caro administracijos, kiek „lenkiškojo gaivalo“ (Trumpa 1989: 84). Nemaža dalis lenkų inteligentų nepalankiai žiūrėjo į Lietuvos praeities atminimą, į lietuvių tautinio atgimimo apraiškas, vertino tai kaip unijos tradicijai, lenkiškumui apskritai priešišką „separatizmą“.

Lietuvos praeities atminimas traukė ir lenkiškai rašančius poetus romantikus. Kaip poetinio įkvėpimo šaltinis jų kūrinuose atgyja senovės lietuvių karžygio paveikslas. Tačiau ir jiems „Lietuva jau yra visiškai praeytyje...“, – apgailėstavo poetas Adomas Mickevičius poemos *Konradas Valenrodas* pratarmėje. Ir pridūrė vokiečių poeto Fridricho Šilerio žodžius: „Kas privalo atgyti dainoje, turi žūti tikrovėje“ (Mickevičius 1948: 86). Ne kitaip apie Lietuvą buvo manoma ir poeto bajoriškoje aplinkoje.

Jau gerokai vėliau rašytojas J. A. Herbačiauskas (1876–1944) poemos pratarmėje išvelgė ir kitokį bruožą – poemą *Ponas Tadas* pradėdamas kreipiniu „Tėvyne Lietuva...“, poetas tarsį įspėjo lenkus, kad netapatintų Lietuvos su Lenkija (Herbačiauskas 2001: 29).

Žemaičių kultūrinis sąjūdis

Tačiau tuo pat metu poetų romantikų balsai jau skambėjo kaip nueinančio amžiaus aidai.

Jau kilo kultūrinis žemaičių bajorų sąjūdis, jo kūrėjai visai kitaip vaizdavo Lietuvos praeitį, kitokią matė ir jos ateitį.

Žemaitijoje nuo seno buvo daug smulkių ir vidutinių bajorų – šlėktų, kurių gimtoji kalba buvo lietuvių. Buvo daug laisvų valstiečių, galinčių pasirinkti gyvenimo vietą ir poną. Tarp valstiečių ir šlėktų nebuvo kalbinės ribos. Nebuvo ir didelės turtingos skirties, daugelis smulkiųjų bajorų savo turtu buvo nelabai nutolę nuo valstiečių. Pasitaikydavo valstiečių, kur kas turtingesnių už bajorus.

Tačiau šlėktos, net ir visai bežemiai, turėjo privilegiją – teisę į mokslą, į studijas universitete. Tarp jų buvo nemažai apsišvietusių asmenų, kurie domėjosi savo krašto praeitimi ir tradicijomis, stengėsi jų laikytis, jomis didžiavosi. Tai leido nepasiduoti lenkiškos kultūros įtakai, skatino rūpintis gimtosios kalbos būkle, jos grynumu, patiems imtis ir kitus raginti šia kalba kurti literatūrą. Jie buvo įsitikinę, kad paniekinta „mužikų kalba“ yra graži ir turtinga, tinkama literatūrai ne prasčiau, kaip kitos išlavintos kalbos (Maciūnas 1939: 68–70).

Ne tik iš bajorų, bet ir iš valstiečių buvo savarankiškai mąstančių asmenų, kurie nesidėjo prie sukilimų, kritiškai žiūrėjo į jų vadų politinius tikslus. Tinkamesniu būdu priešintis pavergėjui jie laikė kultūrinį darbą, liaudies švietimą, literatūrinę kūrybą, negu ginkluotą kovą. Kai kurie jų reikėsi kaip poetai, grožinės literatūros kūrėjai. Antanas Klementas (1756–1823) rašė eilėraščius, epigramas, eiliuotus proginius laiškus. Dionizas Poška (1757–1830) sukūrė poemą „Mužikas Žemaičių ir Lietuvos“, įsteigė pirmąjį Lietuvoje plačiajai visuomenei prieinamą etnografinį muziejų – Baublius, rūpinosi lietuvių tautos istorijos, lietuvių kalbos tyrimu ir puoselėjimu.

Simonas Stanevičius (1799–1848) kūrė eilėraščius, pasakėčias, išleido liaudies dainų rinkinį *Dainos žemaičių*, ėmėsi kitokios lietuviškos kultūrinės veiklos. Kai jo bendraamžis poetas Adomas

Mickevičius vaizdavo Lietuvą jau visiškai nugrimzdusią į praeitį, jis kalbėjo apie jos išlikimą ir prisikėlimą. Odėje „Šlovė žemaičių“ rašė:

„Lietuvos senos giminės
Pražuvime sveikos liko“.

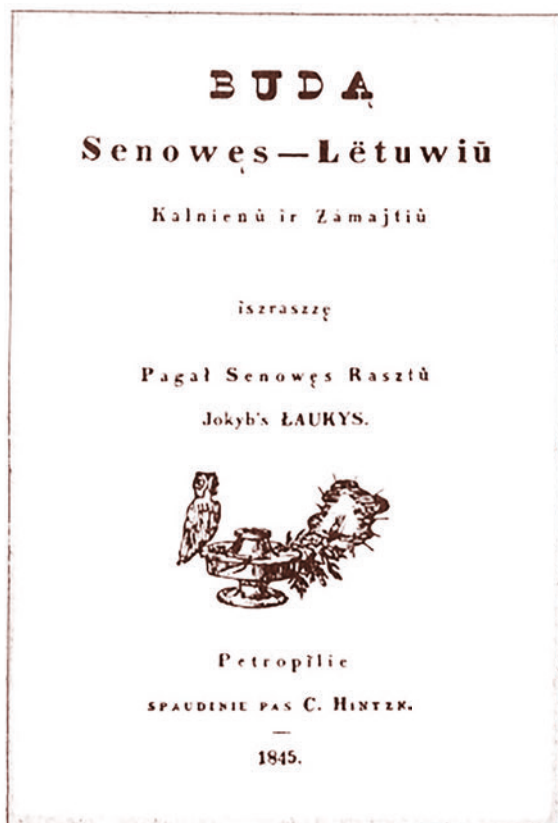
Į ateitį nukreiptas poeto žvilgsnis jau ženklino tautos atgimimo pradžią.

Šie autoriai kai ką rašė ir lenkiškai, tačiau lietuviška tematika. Apie lietuvių kalbą, literatūrą, tautosaką lenkiškai rašė ir kunigas Liudvikas Jucevičius (1813–1846), augęs bežemių bajorų šeimoje.

Iškiliausias šio meto lietuviško rašto kūrėjas ir sąmoningumo ugdytojas buvo Simonas Daukantas (1795–1864). Kilęs iš apsišvietusių žemaičių valstiečių, turėjo įsigyti bajorystės dokumentus, kad galėtų stoti į Vilniaus universitetą, kur studijavo istoriją. Baigus mokslus ir pradėdamas dirbti Rusijos senate Peterburge, jam teko įrodyti, kad nedalyvavo 1831 m. sukilime. Šis sukilimas jį palietė tuo, kad buvo suimti beveik visi bendraamžiai ir vyresni jo pažįstamieji.

Jaunystėje nusprendęs rašyti tik lietuviškai, to laikėsi visą gyvenimą. Buvo pirmasis Lietuvos istorikas, rašęs gimtąja kalba, lietuvių nacionalinės istoriografijos pradininkas. Parašė keturis veikalus iš Lietuvos istorijos *Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių, Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* ir kitus, keletą vadovėlių, praktinių patarimų knygučių, parengė tautosakos rinkinių.

Savo veikalus skyrė liaudies švietimui. *Darbuose* sakė, kad rašas ne mokytiems vyrams ir galvočiams, bet motinoms, norinčioms papasakoti savo vaikams apie darbus „bočių prabočių“ (Riškus 1982: 150). Raštų kalba – gyva ir vaizdinga. Pritarė švietėjiškai valstybės ir valdžios kilmės, įgimtų žmogaus teisių sampratai, teigė, kad senovės lietuviai, gindami savo laisvę, atliko pilietinę pareigą. Kryžiuočius ir kalavijuočius laikė pikčiausiais lietuvių tautos priešais, smerkė Lietuvos ir Lenkijos uniją. Su Lietuvos patekimu Lenkijos

**S. Daukanto
veikalo *Būdas
senovės lietuvių,
kalnėnų ir
žemaičių* I leidimo
antraštinis lapas.
1843 m.
(S. Daukantas.
Raštai. I. 1976)**

įtakon Daukantas siejo baudžios išplitimą, diduomenės ištižimą ir sulenkėjimą.

Senovės lietuvių darbai ir būdas, valstybės ir kalbos vienovė, aprašyti S. Daukanto veikaluose, reiškė ne tik dėmesį ir pagarbą praeičiai, bet skambėjo ir kaip skaitytojo įpareigojimas dabarčiai ir ateičiai.

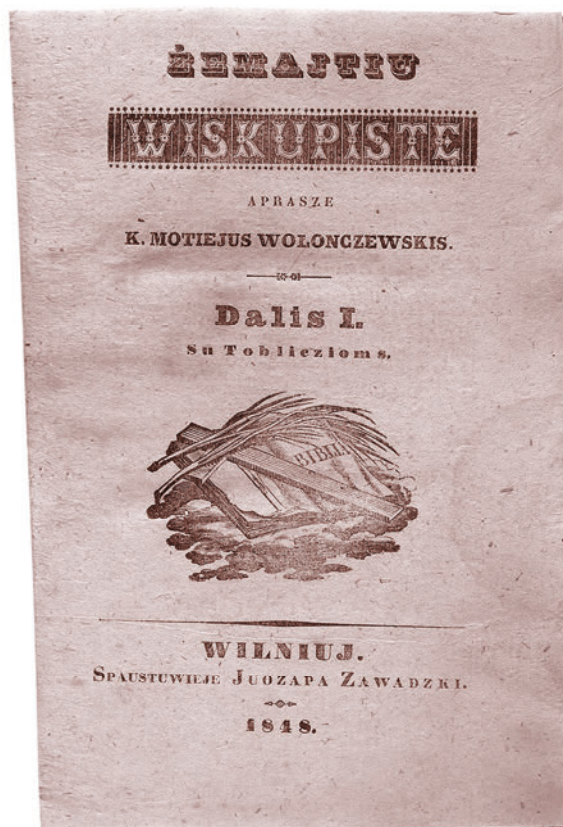
Švietėjas Laurynas Ivinskis (1811–1881) 1846 m. pradėjo leistiėjusį pamečiui pirmąjį lietuvišką kalendorių – *Metų skaitlių*. Tiražas kartais siekdavo 8 000 egz. Buvo ir kitokių leidinių autorius, mokslo žinių populiarintojas.

Pirmojo lietuviško
kalendoriaus
antraštinis lapas.
1846 m.
(D. Petkevičiūtė.
Laurynas Ivinskis.
1988)

Atokiai nuo Vilniaus universiteto savo ganytojišką ir kultūrinį darbą dirbo Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius (1801–1875). Jis brangino gimtąją kalbą, dvasinę liaudies kultūrą, laikė tai žmogaus prigimties turtu. Lietuviškoji jo veikla gerai derėjo su katalikiškąja, palaikant lietuviškumą, buvo palaikoma ir katalikybė, priešinamasi stačiatikybei ir rusinimui (Vanagas 1972: 16). Dar daugiau, susirūpinimą dėl lietuvių vyskupas pavertė katalikų bažnyčios kaip institucijos rūpesčio objektu (Jokubaitis, Lopata 2014: 91).

Motiejaus Valančiaus visuomeninė ir kultūrinė veikla toli peržengė pastoracinio darbo rėmus. Jis rūpinosi vaikų ir suaugusiųjų švietimu, mokė rašto, sukūrė platų parapinių mokyklų tinklą, inicijavo blaivybės sąjūdį. Negavęs valdžios leidimo lietuviškoms maldaknygėms, pradėjo savo knygas spausdinti Prūsijoje. Rizikuodamas

M. Valančiaus
veikalas *Žemaičių
vėspūstė.*

I dalis, 1848 m.
Antraštinis lapas
(Motiejus Valančius.
Raštai. II. 1972)

savo saugumu, organizavo Prūsijoje spausdinamų lietuviškų raštų platinimą. Į 1863 m. sukilimą žiūrėjo skeptiškai, Lenkijos valstybin- gumui atstatyti nematė jokių galimybių. Vis tik, kad ir spaudžiamas valdžios, vengė stoti prieš sukilėlius vyskupo raštu (Vanagas 1972: 19).

Valančiaus veiklos Žemaičių vyskupijoje metai (1850–1870) gali būti apibūdinti kaip reikšmingas ir savitas etapas lietuvių sąmonin- gumo istorijoje, padėjęs ištrūkti iš lenkų kultūros įtakos. Tai laiko- tarpis „tarp kunigaikštystės ir tautinės valstybės, tarp bajorų tautos ir tauta tampančių valstiečių, tarp lenkiškai lietuviškos ir moder- niosios lietuvių kultūros...“ (Jokubaitis, Lopata 2014: 87).

Knygnešių laikai

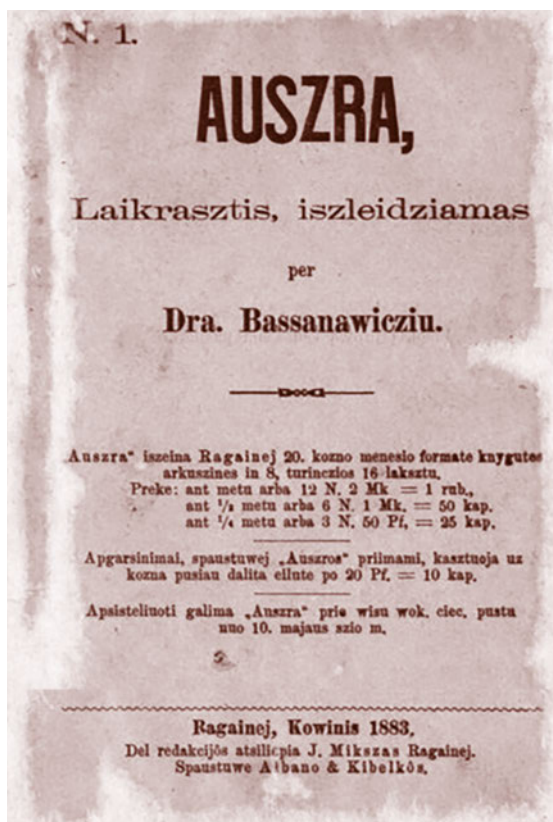
Keturiasdešimt metų (iki 1904 m.) trukęs spaudos draudimas ilgam pristabdė lietuviškos kultūros plėtrą, tautinio sąmoningumo brendimą ir modernėjimą. Tiek rusinamiems, tiek ir lenkinamiems lietuviams labai trūko savo spausdinto žodžio, palaikančio tautiškumą ir pasitikėjimą. Neturėdama tokios galimybės, tauta buvo pasmerkta ilgam tamsos laikotarpiui.

Toji tamsa ėmė sklaidytis, kai lietuvių šviesuoliai iš abiejų Nemuno pusių – Mažosios ir Didžiosios Lietuvos, Jono Basanavičiaus sutelkti, sutarė leisti lietuvišką laikraštį. 1883 m. kovą Ragainėje buvo išspausdintas pirmasis lietuviškas mėnraštis, vadintas laikraščiu, *Aušra* (*Auszra*), ėjęs 1883–1886 metais.

Aušros tradicijas tęsė mėnesinis laikraštis *Varpas*, ėjęs nuo 1889 metų, ūkininkams skirtas mėnesinis žurnalas *Ūkininkas* ir kiti leidiniai. Jungtinėse Amerikos Valstijose savo spaudą sukūrė lietuviai išeiviai – 1886–1920 m. jose ėjo savaitraštis *Vienybė lietuvininkų*, vėliau ir kiti leidiniai. Su tais leidiniais sklido jokių cenzūrų nevaržoma laisva mintis – politinės nuomonės, žinios apie pavergtų tautų išsivadavimo judėjimus, pasakojimai apie senovės Lietuvos istoriją.

Mažojoje Lietuvoje (Tilžėje, Ragainėje) buvo leidžiama ir daugiau pasaulietiško ir konfesinio turinio lotyniškais ir gotiškais raidėmis spausdinamų lietuviškų leidinių. Knygnešių slapta pergabenami per Rusijos ir Vokietijos sieną, tie leidiniai plito po Lietuvą per likusį spaudos draudimo dvidešimtmetį.

Spauda gotiškais raidėmis buvo skirta daugiausia Mažosios Lietuvos lietuviams, tačiau pasklisdavo ir tarp Rusijos imperijoje gyvenančių lietuvių (Merkys 1978: 205). Mažojoje Lietuvoje, neskaitant knygų, buvo leidžiama keliolika įvairaus turinio laikraščių, kitokių periodinių leidinių.

Pirmasis lietuviškas
mėnraštis *Aušra*,
1883–1886 m.
leistas Ragainėje
ir Tilžėje
(Visuotinė lietuvių
enciklopedija. II.
2002, p. 299)

Leidiniai Lietuvoje plito nelegaliai, susikūrė slaptas, beveik visą šalį apimantis jų platinimo tinklas. Už jų platinimą, laikymą ir skaitymą taikytos griežtos valdžios baudmės – areštai, teismai, net ir tremtis į Sibirą arba šiaurines Rusijos europinės dalies gubernijas. Labiausiai nukentėdavo knygnešiai, prie jų persekiojimo ir sulaikymo, ypač kertant tarpvalstybinę sieną, prisidėjo ir Prūsijos policija.

Vyko tikra kova dėl laisvo spausdinto lietuviško žodžio, padėjusi atsilaikyti tiek prieš rusinimą, tiek ir prieš lenkinimą bei lenkėjimą. Kova, pradėta dėl spaudos, teisingiau sakant, dėl lietuviškų raidžių, netrukus įgavo platesnį užmojų – vienijo tautą, ugdė jos

Spaudos draudimo
laikų nelegalūs
lietuviški
laikraščiai
(J. Būtėnas.
Vincas Kudirka.
Biografinė
apybraiža. 1988)

sąmoningumą, peraugo į kovą dėl lietuviškų mokyklų, dėl laisvo politinio apsisprendimo.

Kad kova laimėta, tapo aišku tada, kai 1904 m. gegužės 7 d. Rusijos caras patvirtino nutarimą naikinti lietuvių spaudos draudimą, leidžiant lietuviams spausdinti savo knygas ir laikraščius lotyniškomis raidėmis.

Prisikėlimo žadintojai turėjo atsilaikyti ne tik prieš Rusijos carinės valdžios persekiojimą, bet ir prieš vietinės sulenkėjusios dvarininkijos priešiskumą. Bandymai rasti su ja bendrą kalbą ir vienyti jėgas nieko nedavė. Kai atgimimo poetas ir filosofas kunigas

Adomas Jakštas (1860–1938) lenkiškai parašytu leidiniu 1903 m. kreipėsi į jaunąją dvarponių kartą, aiškindamas lietuvių judėjimo tikslus ir kviesdamas į jį įsitraukti visų ateities labui, atsakymas buvo trumpas ir aiškus – „Niekad, niekad“ (lenk.: „Nigdy, przienigdy“).

Į lietuvių tautinę ir kultūrinę veiklą nepalankiai žiūrėjo ir su-lenkėjusi katalikų bažnyčios vadovybė. Tiesa, jos laikysena pamažu keitėsi. Žemaičių vyskupijoje vyko bažnyčios lietuvejimas, tai buvo vyskupo Motiejaus Valančiaus nuopelnas. Ir Seinų vyskupijoje lietuvių kalba ėmė dažniau girdėtis per bažnytines pamaldas, tai lėmė to krašto lietuvių tikinčiųjų veiklumas ir vieningumas.

Tik Vilniaus vyskupijoje, kaip ir lig šiol, buvo reiškiamą nepa-kanta lietuvių kalbai, paliekant ją už bažnyčių durų. Tik tada, kai at-sirado daugiau lietuvių kunigų, o apie lietuvių kalbos būklę bažny-čiose imta rašyti spaudoje, 1901 m. lietuviams pavyko pamaldoms savo kalba Vilniuje gauti nedidelę Šv. Mikalojaus bažnytėlę.

Spauda leista

Vingiuotas tautos kelias pradėjo „tiesintis“ tada, kai Rusijos val-džia atšaukė lietuviškos spaudos draudimą. Tai nereiškė rusinimo politikos atsisakymo, o tik pripažinimą, kad spaudos draudimas, kaip viena iš rusinimo priemonių, nėra paveikus. Lankstesni val-džios pareigūnai numatė, kad nuolaidos dėl spaudos gali padidinti lietuvių lojalumą valdžiai ir sustiprinti atsparumą lenkų įtakai (Lau-kaitytė 1994: 221).

Spaudos atgavimas – tikras lūžis Lietuvos kultūroje – po ketu-riasdešimties persekiojimo ir slapstymosi metų lietuvių kalba ir raštas galėjo išeiti į viešąjį gyvenimą.

Pradžią padarė savitraštis *Lietuvių laikraštis*, 1904–1906 m. ėjęs Sankt-Peterburge.

Lietuvių Social-Demokratų Partija.

Viss pasaulis darbininkai cionkltės!

Spauda leista!

40 metų atgal maskolių valdžia uždraudė mums spaudzinti lietuviškas knygas lotyniškais litaromis ir užsimanė brukte įbrukti maskoliškąsias. Tekiu budu ji tikėjosi greičiau galėsianti paversti mus į tikrus caro, jo valdžios ir visų mūsų skriaudėjų garbintojus. Bet lietuviai nepriėmė tų maskoliškųjų litėrų; vieni nujautė, kiti aiškiai suprato, kamė čia valdžios noras, ir pradėjo savo knygas spaudzinti laisvesnėj Prūsų Lietuvoj. Lietuviai prašė, maldavo valdžios, kad leistų jiems spaudą, -- ji atmetė visus jų prašymus. Su savo kareiviais ir žandarais ji tikėjosi lengvai viską savaip padarysianti.

Teisybė, iš pradžių lietuviai nesoko prieš valdžią, gerumu norėjo išgauti leidimą spaudzinti. Bet nieko iš to neišėjo. Juo toliau, tuo labiau pradėjo jie persitikrinti, kad reikia su valdžia kovoti. Ir pati valdžia kruptelėjo pamacius, kas atsitiko: pradėjo krutėti ne vien apšviestieji ir turtingieji, bet ir darbininkai-socijaldemokratai, amžini prispaudimo priešai. O šie nebeprašė spaudos, nebelenkė, kaip anie, prieš valdžią, maldaudami kokios malonės ir palengvinimo, bet reikalavo savo tiesų, reikalavo daugiau, negu caro valdžia gali duoti, reikalavo laisvės, prašalimimo vieokio prispaudimo. Zinejo jie iš savo ir kitų kraštų patyrimo, juog valdžia nieko geručju neduoda, todėl patįs rengėsi ir kitus rengė prie kovos. Nors maskolių valdžia da padidino kareivių, policijos, žandarų ir šnipukų skaitlių, kaip padukusi, pradėjo lakstyti po kiemus ir miestus, kišti žmones į kalėjimus, gabenti į tolymus Maskolijos pakraščius ir Sibirą; bet jokin budu negalėjo sustabdyti to judėjimo: vienus suima, išgabena, dešimtis naujų stoja į jų vietą, ir vėl darbas eina, kaip ejes, ir vis da labiau prieš valdžią ir visus dykaduonius, kurie minta iš kruvino vargionių prakaito, kurie nė seja, nė akėja, o pilnus kišenių prisikrauja.

Valdžia jau seniai matė, kad nieko nepadarysianti, numanė, kad persekiojimai nepadaeda, vienog gėda jai buvo užsileisti lietuvių saujelėi. Raitės visai kaip, bet, nematyjama kitos išeiigos, sutiko jau pernai duoti spaudą; ir šmet 24 bal. (7 geg.)

2

Atsišaukimas

„Spauda leista“

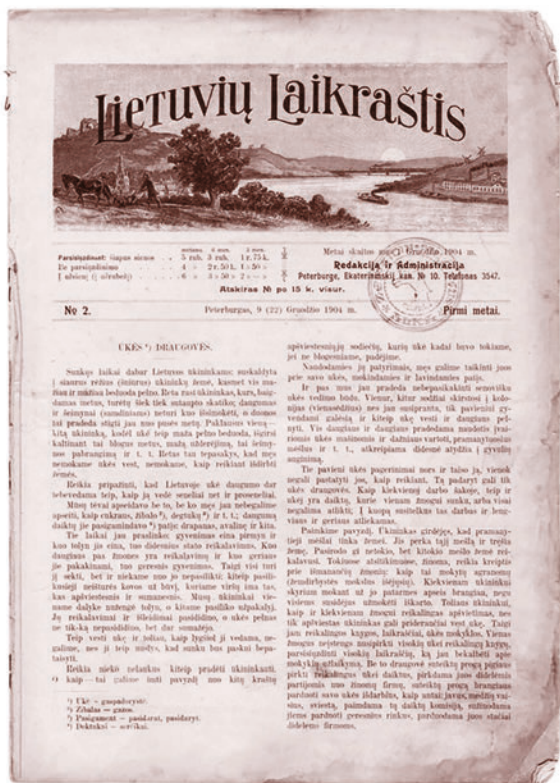
(Visuotinė lietuvių enciklopedija. XIII.

2008, p. 188)

Pirmasis lietuviškas dienraštis, pasirodęs Lietuvoje, buvo Petro Vileišio pastangomis Vilniuje 1904–1909 m. ėjusios *Vilniaus žinios*.

Lietuviškų leidinių gausėjo, atsirado reali, nors ir valdžios prižiūrima, galimybė gimtąja kalba aptarinėti visuomeninio, kultūrinio gyvenimo reikalus.

Teigiamų pokyčių atnešė Rusijoje kilusi ir į Lietuvą persimetusi 1905 m. demokratinė revoliucija, apribojusi carinę valdžią. Lietuvoje pradžios, taip pat ir vidurinėse mokyklose leista mokyti lietuvių kalbos kaip neprivalomo dalyko. Nebedrausta lietuviams mokytos jauti. Įvairėjo kultūrinis gyvenimas. Šimtus žmonių sutraukdavo sodžiuose rengiami „lietuviški vakarai“, „klojimo teatrai“, meno

*Lietuvių laikraštis –
pats pirmasis
lietuviškas
laikraštis, spaudą
atgavus
(Lietuvos istorija.
Redagavo A. Šapoka.
1936, p. 522)*

parodos, kiti vietiniai kultūros įvykiai. Kūrėsi draugijos, skirtos tautiškumui ir katalikybei grindžiamai švietimo bei labdaros veiklai, mokyklų steigimui: „Saulės“ – Kauno gubernijoje, „Žiburio“ – Suvalkų gubernijoje, „Ryto“ – Vilniaus gubernijoje.

Nuo švietimo ir kultūros reikalų buvo einama prie politinės veiklos, kultūrinis ir politinis gyvenimas telkėsi Vilniuje. Per dešimtmetį nuo 1904 iki 1914 m., kai prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas, Lietuvoje daug kas reikšmingai keitėsi – pilietiškai brendo aktyvi visuomenė, suvokianti savo tautinį savitumą. Žmonės švietė ir vienijo neseniai atgauta pasaulietinio ir religinio turinio lietuviška spauda, lietuviškų draugijų veikla.

Pirmasis Vilniaus žinių puslapis

(Visuotinė lietuvių enciklopedija. XXV.

2014, p. 226)

Pokyčius aiškiai paliudijo 1905 m. gruodžio 4–5 d. įvykęs Didysis Vilniaus Seimas – pirmasis lietuvių atstovų suvažiavimas, sutraukęs apie 2000 įvairių socialinių sluoksnių žmonių. Dalyvavo ir Mažosios Lietuvos atstovai. Seime priimta rezoliucija, kuria reikalauta Lietuvai autonomijos etnografinėse ribose su demokratiškai renkamu Seimu Vilniuje. Reikalauta, kad mokyklose visi dalykai būtų dėstomi lietuviškai, valsčiuose reikalai taip pat tvarkomi lietuviškai.

Žinia apie tai, kaip ir apie politinius neramumus Rusijoje, sklido po visą Lietuvą, jaudino žmones, skatino politikiškai veikti. Daug

kur paprasti kaimų žmonės ryžosi imti vietos valdžią į savo rankas, šalindami iš įstaigų rusų valdininkus, iš mokyklų – atsiųstus mokytojus rusintojus. Pradėta kurti vietinė lietuviška savivalda.

Valdžia neliko tik pasyvi stebėtoja, ėmėsi baudžiamųjų veiksmų. Buvo įsakyta visur grąžinti buvusią tvarką, prasidėjo areštai, trėmimai į Rusiją. Nukentėjo daug lietuvių inteligentų ir valstiečių. Pilietinis pakilimas Lietuvoje, kaip ir sukilimas Rusijoje, buvo nuslopintas, bet turėjo teigiamų padarinių. Režimas sušvelnėjo, buvo padaryta kai kurių palengvinimų.

Politinio ir kultūrinio gyvenimo pakilimą Lietuvoje nutraukė 1914 m. vasarą prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas. Baigėsi ir Lietuvos priklausymas Rusijai. Vokietijos kariuomenės spaudžiama, 1915 m. pirmoje pusėje rusų valdžia ir kariuomenė traukėsi iš Lietuvos. Bet ne tuščiomis rankomis – į Rusiją buvo perkeliama daug įmonių su darbininkais, gubernijų ir apskričių įstaigos su tarnautojais, mokyklos su mokiniais ir mokytojais. Daug kur ir kaimų gyventojai buvo verčiami trauktis į Rusiją. Karo veiksmų niokojamą Lietuvą užėmė Vokietijos kariuomenė. Okupacija tęsėsi iki pat karo pabaigos 1919 metais.

Karo įvykiai nesustabdė lietuvių pastangų išsivaduoti, kaip buvo nuspręsta Didžiajame Vilniaus Seime. Gavusi leidimą iš vokiečių okupacinės valdžios, Vilniuje įvyko Lietuvių konferencija 1917 m. rugsėjo 18–22 d. Pirmininkaujant Jonui Basanavičiui, buvo vieninamai išreikštas siekis etninėse ribose atkurti demokratiškai tvarkomą, nepriklausomą Lietuvos valstybę, tam tikslui įgyvendinti išrinkta Lietuvos Taryba.

Reikia apsiginti		115
Grėsmės dar nepraėjo		124
Darbas darbą veja		129
Ultimatumai – Lenkijos, Vokietijos		134
Atgaunamas Vilnius ir dalis krašto		139
Ultimatumas ir iš rytų		141
Okupacijos dešimtmečiai		143

Lietuvos Taryba skelbia Lietuvos nepriklausomybę

(V. Terleckas. Jonas Vailokaitis. Gyvenimo ir veiklos bruožai. 2011, p. 78)

PRISIKĖLUSI LIETUVA

Kalba, raštas, valstybė suėjo į vieningą tautos istorinį kelią tik tada, kai Lietuvos Taryba 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės Aktu atstatė Lietuvos valstybę; Lietuvos Konstitucija 1922 m. pirmą kartą šalies istorijoje pripažino lietuvių kalbą valstybine, įtvirtino jos vartojimą visose viešojo gyvenimo srityse. Konstitucija negalėjo įsigalioti tik Lenkijos okupuotame Vilniuje ir pietrytinėje Lietuvoje.

Reikia apsiginti

Pirmiausiai reikėjo apsiginti ir įsitvirtinti. Daug metų buvusi ap-
leista Rusijos imperijos provincija, nuniokota ir apiplėšta per Pir-
mąjį pasaulinį karą, šimtmečiais atitolusi nuo savo valstybingumo

tradicijos, dar beveik nežinoma tarptautinėje aplinkoje, be to, turėdama nedraugiškus kaimynus, – nepriklausoma Lietuva buvo viena ir vieniša. Valstybės kūrėjai ne daug kuo galėjo remtis, turėjo pasikliauti tik tautos valia, savo ryžtu ir darbštumu.

Valstybę iš karto teko ginti ginklu kovų laukuose ir diplomatiškai veikia tarptautinėje arenoje, užtikrinti jos saugumą ir išlikimą. Aplinkybės sudėtingos ir nepalankios. Kaip yra pastebėjęs filosofas Stasys Šalkauskis, Lietuva buvo trijų galybių pasienyje: Vokietijos, Lenkijos ir Rusijos (Šalkauskis 1992: 22). Iš kiekvienos jų kilo išorinių ir vidinių grėsmių.

Valstybės gynybai reikėjo savos kariuomenės, ji neatidėliojant buvo kuriama, iš pradžių – savanorių, vėliau – ir šauktinių. Simboliška jos pradžios data galima laikyti 1919 m. sausio 1 dieną, kai Lietuvos savanoriai, vadovaujami Kazio Škirpos, Gedimino kalno pilies bokšte Vilniuje iškėlė lietuvišką trispalvę vėliavą ir pastatė prie jos sargybą.

Dar besikuriančiai Lietuvos kariuomenei jau reikėjo stoti į kovą. Kai 1918 m. pabaigoje iš Lietuvos traukėsi okupacinė Vokietijos kariuomenė, jos pėdomis iš Rusijos slinko bolševikų armija, siekusi užimti visą Lietuvą ir paversti ją komunistine respublika.

Apsiginti nuo bolševikų pasisekė. Sovietų Rusija pripažino nepriklausomą Lietuvos Respubliką su sostine Vilniumi. Daug nelaukiant, 1920 m. liepos 12 d., Maskvoje pasirašyta Lietuvai labai svarbi taikos sutartis su Rusija, nustatytos sienos tarp valstybių, apytikriai atitinkančios gyventojų tautinę priklausomybę (*Svarbiausios Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys*. 1918–1995. 1997: 13–30). 1922–1939 metais Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys Sovietų Rusijoje buvo poetas Jurgis Baltrušaitis.

Antroji grėsmė – bermontininkai, iš rusų baltagvardiečių ir vokiečių sudaryti kariniai daliniai. Išvaryti iš Latvijos ir Estijos, 1919 m.

Pirmieji Lietuvos savoriai (1919 m. sausis)
(Visuotinė lietuvių enciklopedija. XII. 2008, p. 526)

Nepriklausomybės kovos 1919–1920 m.
(Žymiausi Lietuvos kariuomenės mūšiai ir karinės operacijos. 2002)

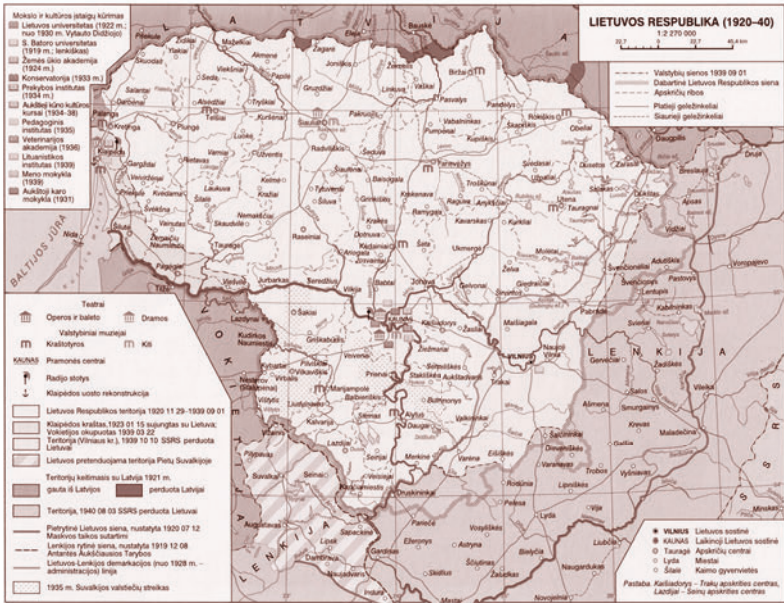
vasarą jie ėmė veržtis į Lietuvą, užėmė dalį Žemaitijos. Skelbėsi kovojantys už Rusijos imperijos atkūrimą, o iš tikrųjų siekė iš Baltijos šalių sudaryti nuo Vokietijos priklausomą politinį darinį. Konkretesni tikslai Lietuvos atžvilgiu nebuvo aiškūs, neskaitant užimtų vietovių gyventojų plėšimo. Bermontininkų puolimą Lietuvos kariuomenė sustabdė 1919 m. lapkričio 21–22 d. Radviliškio kautynėse.

Pritrūko jėgų ir sėkmės atsilaikyti prieš trečiąją – Lenkijos grėsmę. Mūsų savanoriams dar kovojant su bolševikais Lietuvos šiaurėje, Lenkijos kariniai daliniai kovos su bolševikais pretekstu 1919 m. balandžio 19–21 d. įsiveržė į Vilnių, užėmė dalį rytų ir pietų Lietuvos. Palaikomi sulenkėjusių vietos dvarininkų, jie siekė Lietuvą ar bent jos dalį prijungti prie Lenkijos.

Buvo puolama ir pietinė Užnemunė. Kurį laiką vyko permainingos kovos Seinų–Augustavo ruože. Pavyko apginti Lazdijus, Veisiejus, Seirijus, tačiau Lenkijos pusėje liko Suvalkai, Seinai, Vygriai ir vaizdinga ežeringa aplinka (tapusi pamėgta varšuviškių vasaros poilsio vieta). Iki Liublino unijos šis kraštas priklausė LDK. Ne taip seniai dar buvo galima pamatyti senų, pasienį su Lenkija ženklinusių, stulpų likučius. Seniau tai buvo jotvingių žemės.

Ieškota būdų su lenkais tartis, bet nesėkmingai. 1920 m. spalio 7 d. Suvalkuose pasirašyta sutartis su Lenkija dėl karo veiksmų nutraukimo. Tačiau Lenkija sutarties nesilaikė, jos kariuomenės rankose pasiliko Vilnius su trečdaliu pietryčių Lietuvos ir dalimi lietuviško Suvalkų krašto.

Lenkijos kariniai daliniai veržėsi ir toliau, link Ukmergės ir Kaučo, bet buvo lietuvių sustabdyti 1920 m. lapkričio 17–21 d. kautynėse ties Giedraičiais ir Širvintomis. Atsirado galimybė žygiuoti ir atsiiinti Vilnių, bet tuoj pat įsikišo Tautų Sąjungos komisija, reikalaujama ir priversdama lietuvius stabdyti kovos veiksmus.

Lietuvos Respublika 1939–1940 m.

(Visuotinė lietuvių enciklopedija. XII. 2008, p. 527)

Lenkijos užimtoje rytinės Lietuvos ir vakarinės Baltarusijos vietovėse sudarytas tariamai nepriklausomas valstybinis darinys – Vidurio Lietuva (*Litwa Srodkowa*) su centru Vilniuje. Po rinkimų, iš esmės tik inscenuotų, į vietos valdžią (rinkimus boikotavo lietuviai, dalis baltarusių ir žydai) išrinktos valdžios sprendimo pagrindu šis kraštas 1922 m. prijungtas prie Lenkijos.

Vilniaus krašto okupacija labai sutrikdė Lietuvos valstybės atstatymą, atėmė apie trečdalią jos teritorijos, atskyrė beveik milijoną, daugiausia lietuvių ar etniškai lietuviškos kilmės, gyventojų.

Kai kurios neigiamos šios okupacijos pasekmės netiesiogiai juntamos iki šiol. Jei Vilniaus kraštas nebūtų buvęs Lenkijos užgrobtas, dabar neturėtume rūpesčio dėl tokio, vos ne Vilniaus pašonėje esančio, pavojų keliančio statinio, kaip Astravo atominė elektrinė.

Pagal 1920 m. liepos 12 d. sutartimi su Sovietų Rusija nustatytas Lietuvos Respublikos sienas Astravas ir šalia esantis lietuviškas Gervėčių kraštas dabar būtų buvęs Lietuvos valstybės teritorijoje. Lietuvą nuo Baltarusijos būtų skyrusi gamtinė siena – pietrytinis Nemuno vingis. Gerai bent tai, kad Lenkijoje, atrodo, suprantamas Lietuvos nerimas dėl minėto pavojingo objekto.

Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, Paryžiuje įvyko taikos konferencija (1919 m. sausio 18 – 1920 m. sausio 21 d.), skirta nugalėjusių valstybių taikos sutartims su pralaimėjusiomis valstybėmis parengti ir pasirašyti. Buvo pasirašyta Versalio sutartis, gerokai apkarpiusi Vokietijos teritoriją, atskiriant nuo jos ir Klaipėdos kraštą. Lietuvos delegacija, nors nepripažinta oficialia konferencijos dalyve (kaip ir Latvijos bei Estijos delegacijos), pateikė peticiją, kuria reikalavo Klaipėdos kraštą ir Prūsiją pripažinti Lietuvai.

Prieš tai ryžtingai stojus Lenkijos delegacijai (Žepkaitė 1986: 124), į Lietuvos reikalavimus nebuvo atsižvelgta. Aiškėjo, kad lenkų politikai siekė savo valstybei išėjimo į Baltijos jūrą per Klaipėdą, Nemuną paskelbiant laisvu tarptautiniu tranzito kanalu. To reikėjo Lenkijos, jau užgrobusios Nemuno aukštupio teritoriją, ekonominėms reikmėms.

Valdyti Klaipėdos kraštą buvo pavesta prancūzams, vietos valdžioje palikti vokiečių pareigūnai. Prancūzai siūlė suteikti Klaipėdai jų pačių proteguojamo „laisvojo miesto“ (Freistadt) statusą. Tam pritarė ir lenkai, bandydami įsitvirtinti uosto valdyme.

Nesunku įžvelgti, kad lenkų siekta ne tik ekonominės naudos, bet ir (gal net labiau) politinio tikslo – spausti Lietuvą ne tik iš Vilniaus, bet ir iš Baltijos jūros pusės, kad ji sutiktų užmegzti ryšius su Lenkija jai palankiomis sąlygomis. Klostėsi Lietuvos valstybei labai nepalanki situacija. Tokia Klaipėdos krašto ateities perspektyva nepatiko vokiečiams. Reikėjo nedelsiant ryžtingai veikti.

Klaipėdos kraštas 1919–1939 m.

(Visuotinė lietuvių enciklopedija. X. 2006, p. 209)

Derinant Mažosios Lietuvos lietuvių veikėjų ir Lietuvos Respublikos pareigūnų pastangas, 1923 m. sausio 10–15 d. pasisekė sukelti ir paremti Klaipėdos krašto gyventojų sukilimą, norint bent iš dalies įgyvendinti Tilžės Akto (1918 m. lapkričio 30 d.) išreikštą siekį – „priglaudimą Mažosios Lietuvos prie Didžiosios Lietuvos“. Bet prie Lietuvos Respublikos „prisiglaudė“ tik Mažosios Lietuvos šiaurinė dalis – Klaipėdos kraštas.

Tačiau ir toks pasiekimas buvo didžiulis Lietuvos Respublikos vyriausybės, kuriai vadovavo liberalas Ernestas Galvanauskas, laimėjimas, tikra istorinė pergalė. Lietuvos valstybei atiteko bent dalis vakarinių etninių lietuviškų žemių, o išėjimas į Baltijos jūrą su neužšalančiu, gerai įrengtu uostu padarė Lietuvą jūrine valstybe. Pasiekta tai, ko nepadarė, nors galbūt galėjo padaryti, kunigaikštis Vytautas Didysis, 1410 m. įveikęs kryžiuočius prie Žalgirio.

Klaipėdos krašto prisijungimas ar prijungimas prie Lietuvos Respublikos buvo drąsus ir rizikingas veiksmas, įvykdytas sudėtingomis aplinkybėmis, nes tai nebuvo numatyta kai kurių Europos valstybių politikoje. Tarptautinėje arenoje tai sukėlė atgarsių, ne vien palankių Lietuvai. Jie kilo ne iš Vokietijos, kaip, atrodytų, buvo galima laukti. Vokiečių politikai kaip tik tylomis pritarė Klaipėdos prijungimui prie Lietuvos. Iš kitų šalių politikų kai kam nepatiko Klaipėdos prisijungimo prie Lietuvos būdas – sukilimas, vadinasi, prievartos veiksmas, suvokiant, jog tai buvo surežisuota Kaune.

Kraštas faktiškai tapo Lietuvos valstybės dalimi, bet tai dar turėjo būti teisiškai pripažinta tarptautiniu lygmeniu. Šitai buvo padaryta, kai aukščiausioje tarptautinėje teisingumo institucijoje – Antantės sudarytoje Ambasadorių konferencijoje Paryžiuje (1924 m. gegužės 8 d.) buvo pasirašyta Klaipėdos krašto konvencija su priedu – Klaipėdos krašto statutu. Šiais dokumentais Klaipėdos kraštas autonomijos teisėmis perduotas Lietuvai.

Tai reiškė Lietuvos laimėjimą, be kitų dalykų, dar ir ta prasme, kad konferencijoje buvo atmetos Lenkijos pretenzijos į Klaipėdos uostą, kas Varšuvoje buvo priimta kaip skaudi užsienio politikos nesėkmė (Mikulicz 1976: 91).

Šia proga verta prisiminti, kad prieš metus – 1923 m. kovo 15 d. – toje pačioje Ambasadorių konferencijoje Lenkijai buvo pripažintas jos užgrobtas Vilniaus kraštas. Lietuva su tuo nesutiko ir nesutikė, vyko visuomenės protesto mitingai, bet į tai nebuvo atsižvelgta. Žinant tai, esama pagrindo manyti, kad Klaipėdos klausimo sprendimas Lietuvos naudai buvo lyg ir savotiškas „atlygis“ mūsų šaliai už jai padarytą skriaudą, Vilnių pripažįstant Lenkijai.

Į susidariusią padėtį verta pažvelgti ir iš kultūrinės perspektyvos – Klaipėdos krašto prisijungimas prie Lietuvos Respublikos leido išlikti kultūriškai autentiškam bent nedideliame buvusių

Rytprūsių pajūrio kampeliui. Tai akivaizdu dabar, kitoje Nemuno pusėje matant kultūriškai nuniokotą, svetimos valstybės militarizuota sritimi paverstą Karaliaučiaus kraštą.

Prasidėjo Lietuvos valstybės išėjimas į „platųjį pasaulį“ – kitų valstybių *de facto* ir *de jure* pripažinimai. Pirmoji Lietuvos Respubliką *de jure* pripažino Argentina (1921 m. kovo 11 d.), kiek vėliau tai padarė Norvegija (1921 m. rugsėjo 4 d.), Švedija (1921 m. rugsėjo 21 d.), Danija (1921 m. rugsėjo 30 d.), Olandija (1921 m. spalio 6 d.), Brazilija (1921 m. gruodžio 9 d.), JAV (1922 m. liepos 28 d.) ir kitos valstybės. Lenkija apsiribojo Lietuvos Respublikos pripažinimu tik *de facto* (1920 m. liepos 4 d.). 1922 m. gruodžio 20 d. Ambasadorių konferencija (Anglija, Prancūzija, Italija, Japonija) nusprendė Lietuvos Respubliką pripažinti *de jure*.

Kilo teritorinių neaiškumų ir santykiuose su Latvija. Pastarosios vadovybė reikalavo Palangos ir Šventosios, remdamasi tuo, kad šios vietovės pagal carinės Rusijos nustatytą administracinį skirstymą priklausė Kuršo (Kurliandijos) gubernijai. Pretendavo ir į visą Lietuvos pajūrį, įskaitant ir Kuršių neriją, teigdama, kad jos gyventojai kuršininkai priklauso etnografinėi latvių grupei. Negana to, norėjo gauti dar ir Mažeikius dėl strategiškai svarbios per šį miestą einančios geležinkelio linijos. Lietuva, savo ruožtu, reiškė pretenzijas į Baltijos pajūrio ruožą iki Liepojos, taip pat į rytinę Latvijos dalį –

Fachverkinis pastatas Klaipėdoje.

Aukštoji g. 3

(N. Strakauskaitė. Klaipėda, Kuršių nerija, Karaliaučius. 2005, p. 39)

Latgalą, remdamasi tuo, kad ši teritorija savo laiku (1561–1772 m.) priklausė Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei, be to, yra katalikiška.

Kai susitarti nepavyko, klausimo sprendimas buvo perduotas Anglijos atstovo, Edinburgo universiteto profesoriaus, škoto Dž. Simpsono vadovaujamai Arbitražo komisijai kaip trečiajai pusei. Dž. Simpsonas ėmėsi darbo – susipažino su krašto istorija, važinėjo po ginčytinas vietas, susitikinėjo su jų gyventojais.

Komisijos sprendimu 1921 m. kovo 23 d. Palanga ir Šventoji pripažintos Lietuvai (nuo 1918 m. priklausė Latvijai). Kaip teritorinė kompensacija, Latvijai priskirtos lietuviškos Aknystos ir Alūkstos (Ilūkstės) vietovės, lig tol priklausiusios Kauno gubernijai. Teritoriškai Latvija gavo daugiau, tačiau Lietuvai pripažintas pajūrio ruožas su kurortinėmis vietovėmis, nors ir nedideliu uostu (Šventosios), reikia manyti, yra vertingesnis. Palanga, be savo kurortinių privalumų, mums yra reikšminga ir kultūriniu požiūriu. Kai carinės Rusijos valdžia draudė lietuvišką spaudą ir viešą kultūrinę veiklą, Palangoje 1899 m. rugpjūčio 20 d. buvo suvaidintas pirmas Lietuvos teritorijoje viešas lietuviškas dramos spektaklis, nes Kuršo gubernijoje, kuriai tuo metu miestas priklausė, draudimas negaliojo.

Grėsmės dar nepraėjo

Klaipėdos krašto prisijungimas sustiprino Lietuvos valstybę ir jos tarptautinę padėtį, bet valstybės pamatai nebuvo saugūs. Neįgyvendinę savo kėslų išorinės agresijos būdais, jų neatsisakė nei lenkai, nei bolševikai. Keitėsi tik taktika – priešiškos jėgos iš išorės persimetė į valstybės vidų.

Lietuvių savanoriams kovojant su bolševikais, 1918–1919 m. Lietuvoje savo veiklą netrukdomai plėtojo iš Varšuvos vadovaujama „Lenkų karinė organizacija“ (*Polska Organizacja Wojskowa*,

trumpiau – POW), apraizgiusi savo skyriais jau beveik visą kraštą.

Jos nariai, kaip ir Lenkijos propaganda, platino melagingas žinias apie Lietuvos valstybę, teigė ją esant ne savarankišką, o provokiškos orientacijos valstybę, persekiojančią lenkus. Šnipinėjo, stengėsi patraukti į savo pusę karininkus ir kareivius, tarnautojus ir paprastus piliečius. Rengtas politinis perversmas, ketinant Kaune bent trumpam paimti valdžią, paskelbti, kad sudaroma sąjunga su Lenkija, ir tuoj pat pakviesti į pagalbą jos kariuomenę. Lietuvos Respublikai buvo numatoma ne daugiau, kaip „Kauno vaivadijos“ Lenkijos sudėtyje statusas.

Lietuvos saugumo tarnyba darbuotojos Marcelės Kubiliūtės (1898–1963) sumanumo dėka sąmokslą atskleidė pačiose planuoto perversmo išvakarėse – 1919 m. rugpjūčio 28 d. naktį. Organizacijos vadovai ir daug dalyvių buvo suimti, dalis suspėjo pasislėpti arba pabėgti į Lenkiją. Suimtieji buvo teisiami Kaune. Bausmės buvo gan švelnios – dauguma nuteistųjų iš karto amnestuoti arba iškeisti į lenkų okupuotame Vilniuje kalinčius lietuvius. Tik keli įkalinti ilgesniam laikui.

Lietuvos politiniame gyvenime ir toliau neatlėgo destruktivus Lenkijos poveikis. Dalis kairiosios pakraipos (LSDP ir Lietuvos valstiečių liaudininkų) kariškių, slapta remiamų iš Varšuvos, ketino

Lietuvos žvalgybininkė

Marcelė Kubiliūtė

(Visuotinė lietuvių enciklopedija. XI.
2007, p. 179)

surengti sukilimą, nuversti autoritarinę tautininkų valdžią, sureguliuoti santykius su Lenkija, surengti II Steigiamąjį seimą. Pagal vadovo Jeronimo Plečkaičio (1887–1963 m.) pavardę ši veikėjų grupė buvo vadinama plečkaitininkais.

Siekdami savo tikslų, plečkaitininkai nesitenkino tik prieš vyriausybę nukreipta propaganda, bet ėmėsi net teroro veiksmų prieš valdžios pareigūnus. Tauragėje 1927 m. rugsėjo 9 d. jie surengė sukilimą, nuginklavo policiją, perėmė valdžią, užėmė geležinkelio stotį, paskelbė, kad valdžia nuversta visoje Lietuvoje, ir kreipėsi į Lenkiją pagalbos. Pastaroji buvo pasirengusi tokia situacija pasinaudoti savo tikslams. Sukilimas nepavyko, jo dalyviai buvo suimti, kai kurie pabėgo į okupuotą Vilnių.

Kai 1926 m. birželio 7 d. Lietuvos prezidentu buvo išrinktas kairiosios centro pakraipos politikas Kazys Grinius (1866–1950), suaktyvėjo komunistų ir jiems artimų jėgų veikla. Komunistai buvo įsiskverbę į darbininkų sluoksnius, jų profesines sąjungas, kurstė streikuoti, demonstruoti, kovoti su „fašistais ir klerikalais“ (Švoba 1990: 190). Augo politinė visuomenės įtampa, Kaune kilo net gatvių neramumų (Eidintas 1990: 101).

Šiuo požiūriu iškalbingas jau anksčiau – 1920 m. vasario 22–23 d. įvykęs Kauno įgulos maištas, žinomas kaip Panemunės sukilimas. Protestuodami dėl prastų gyvenimo sąlygų ir netinkamo karininkų elgesio, be to, kurstomi komunistų agitatorių, dalis karių sukilo prieš vadovybę, kėlė politinių reikalavimų. Maištas buvo nesunkiai nuslopintas, bet komunistinės jėgos veikė ir toliau.

Reikia pastebėti, kad tai nebuvo tik Lietuvos politinio gyvenimo bruožas. Komunistinių ir dešiniųjų jėgų priešprieša buvo paaštrėjusi ir kaimyniniuose kraštuose. Kaip pavyzdį galima paminėti 1924 m. gruodžio komunistų pučą Estijos sostinėje Taline, rengtą profesionalių Leningrado revoliucionierių (Švoba 1990: 191).

Lietuvoje susidarė pavojinga vidaus padėtis. Jeigu, esant silpnai valstybinei valdžiai, komunistams būtų pavykę sukelti didesnių neramumų bei riaušių, kažin ar nebūtų jiems pagelbėjusi Sovietų Rusija? Ar ta proga nebūtų bandę pasinaudoti ir lenkai, valdžios priešakyje Lenkijoje stojus maršalui J. Pilsudskui? Pastarasis niekada nebuvo atsisakęs ketinimo atkurti buvusią unijinę valstybę (Švoba 1990: 191).

Pavojus Lietuvos valstybingumui buvo visai realus net iš dviejų pusių vienu metu. Tai gerai suvokė tautininkai ir krikščioniškos pakraipos veikėjai, studentai ateitininkai ir neolitanai, taip pat Kauno įgulos karininkai. Daugiausia jie paruošė ir įvykdė 1926 m. gruodžio 17 d. valdžios perversmą. Rengėjų ir vykdytojų politines nuostatas atitiko tautininko Antano Smetonos (1874–1944), jau žinomo politinio veikėjo, stiprios valdžios šalininko, asmuo ir pažiūros. Jam ir buvo pasiūlytos aukščiausios valdžios – prezidento pareigos (Eidintas 1990: 101–102).

Perversmo vykdytojai iki šiol susilaukia priekaištų dėl to, kad jų veiksmai sustabdė seiminės demokratijos raidą Lietuvoje, buvo įvestas autoritarinis valdymas. Bet reikia matyti ir tai, jog tik taip galėjo būti sulaikytas valstybės slinkimas į kairę, vedęs ne prie ko kito, o prie komunistinio perversmo. Galėjo nutikti taip, kad „1940-ieji metai“ būtų atėję į Lietuvą daug anksčiau. Komunistinio perversmo rengimu buvo apkaltinti ir teisiami keturi Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto nariai. Nepateikę malonės prašymo, jie nubausti mirties bausme. Tai šiek tiek pristabdė komunistinį pogrindį, bet jis veikė ir toliau, laukdamas „savo valandos“.

Perversmas Lietuvoje Europai nebuvo staigmena. 1926 m. gegužės mėnesį Lenkijos maršalas J. Pilsudskis kariniu perversmu panaikino demokratiją ir įvedė autoritarinį valdymą. 1924 m. Italijoje demokratiją panaikino B. Musolinis. Lietuva šiuo požiūriu buvo trečioji valstybė Europoje (Audėnas 1990: 121).

Kaimyniniai santykiai su Vokietija klostėsi gana sklandžiai, šalis siejo ekonominiai interesai. 1928 m. susitarta dėl valstybinių sienų ir pasirašyta Lietuvos ir Vokietijos sienų sutartis. Tai stiprino piliečių pasitikėjimą valstybe, jos padėtį tarp kaimyninių valstybių. Santykiai ėmė keistis, kai Vokietijoje į valdžią atėjo naciai. Lietuvoje jau veikė nacionalistinė vokiečių organizacija – Kulturferbandas (*Kulturverband*). Jos nariai, prisidengdami kultūrine veikla, propagavo vokiškąjį nacionalizmą, šnipinėjo, verbavo į savo gretas vokiškos kilmės Lietuvos piliečius.

Ši organizacija, veikusi ir Klaipėdos krašte, labai suaktyvėjo, kai jos vadovavimą perėmė nacistinės pakraipos asmenys. Palaikydami glaudžius ryšius su Vokietijos revanšistinėmis organizacijomis, jie skleidė tarp klaipėdiečių nuomonę apie krašto priklausymo Lietuvai laikinumą, priešinosi viešojo gyvenimo, mokyklų lietuvinimui, stengėsi trukdyti ryšių su pagrindine Lietuvos dalimi stiprinimą, trukdyti abiejų Lietuvos dalių integracijai. Tam galimybių teikė Klaipėdos statuto pateikta krašto autonomijos apibrėžtis, leidžianti nacistinėms jėgoms veikti ir per legaliuosius autonominius organus. Propagandos prieš Lietuvą ir lietuviškumą tribūna nacistai naudojo Klaipėdos krašto evangelikų bažnyčią.

Nacistinės jėgos Klaipėdoje rengė perversmą (pučą), numatant kraštą atplėšti nuo Lietuvos ir prijungti prie Vokietijos, parėmus pastarosios karinėms pajėgoms. Lietuvos saugumo pareigūnai tai išaiškino, suėmė ir patraukė teisman nacių vadus – veterinarijos gydytoją E. Noimaną (Neumann) ir liuteronų pastorių T. Zasą (T. Sass), dar 122 nacių operatyvinius veikėjus. Teismas 1934 m. vyko Kaune, kaltinamieji buvo nuteisti įvairų laiką kalėti. Vokietijai ėmus daryti politinį ir ekonominį spaudimą, net grasinti, nuteistieji jau 1935 m. buvo paleisti. Vokiečių naciams nepavyko 1934 m. atplėšti Klaipėdą nuo Lietuvos.

Tarptautiniu mastu tai nuskambėjo kaip vienas pirmųjų Vokietijos nacionalsocialistų užsienio politikos pralaimėjimų. Lietuva tapo žinoma kaip pirmoji pasaulyje valstybė, teisminėmis priemonėmis pasipriešinusi nacistinio Didžiojo Reicho plėtrai.

Per šiuos įvykius ir po jų, nuo 1934–1935 metų, Lietuvos santykiai su Vokietija ėmė blogėti. Vokietija pradėjo prieš Lietuvą šaltąjį karą – ėmėsi ekonominių, politinių, diplomatinių, tranzitinių spaudimo priemonių. Visa tai lydėjo smarki antilietuviška propaganda (Urbšys 1990: 33).

Darbas darbą veja

Rūpesčiai dėl valstybės saugumo nestabdė plataus masto kūrybinių darbų. Gyvenimas sparčiai keitėsi ir modernėjo. Didelių permainų vyko viešosios tvarkos, ūkio, švietimo, kultūros, krašto apsaugos ir kitose srityse. „Viskas kurta vienu laiku: ir valstybės aparatas, ir visuomeninė santvarka, ir švietimas, ir socialinė apsauga, ir mokslas, ir menas, ir dailioji literatūra“, – rašė vienas iš valstybės idėjinių pamatų kūrėjų, filosofas Stasys Šalkauskis (Šalkauskis 1992: 421). Jis buvo ir vienas iš tautinės ideologijos – prisikėlusios tautos, tautos kūrėjos – autorių ir propaguotojų.

Bendrasis ūkinis ir kultūrinis žengimas į priekį nereiškė, kad šalyje nebuvo vidaus nesklaidumų ir nedarnos. Tai lėmė normalūs spartaus augimo sunkumai, bet atsiliepė ir slogus praeities palikimas.

Į nepriklausomybę Lietuva atėjo, būdama žemės ūkio kraštas: didžioji gyventojų dalis buvo kaimo gyventojai, labai skirtingi ūkiškai ir turtine padėtimi – nuo didelių žemės plotus valdančių dvarininkų iki mažažemių ir bežemių valstiečių. Reikėjo neatidėliojant reformuoti žemės nuosavybės santykius.

**Kristaus Prisikėlimo
bažnyčia Kaune, simbolizuojant
lietuvių tautos prisikėlimą**
(Visuotinė lietuvių enciklopedija. XI.
2007, p. 73)

Kunigas Mykolas Krupavičius (1885–1970) 1922 m. su kitais parengė radiklios žemės ūkio reformos įstatymą, kurį 1922 m. vasario 15 d. Seimas priėmė. Būdamas žemės ūkio ministru, M. Krupavičius 1923–1926 m. įstatymą įgyvendino.

Siekiant aprūpinti žeme bežemius ir mažžemius kaimo gyventojus, buvo gerokai apkarpytos sulenkėjusios dvarininkijos žemės valdos, tuo pačiu sumažinant ir jos ekonominę bei politinę įtaką šalyje. Žemės gavo net 38 tūkstančiai naujakurių ir 28 tūkstančiai mažžemių valstiečių. Kariai savanoriai, daly-

vavę nepriklausomybės kovose, gavo po 8–20 ha žemės. Reforma sudarė sąlygas kaimams skirstytis į vienkiemius, kas reiškė, kad Lietuvos kaimas galutinai „išbaudžiavinamas“, kuriasi laisvi individualūs ūkiai, dvarai smunka ir nyksta. Lietuvos ūkis pradėjo žengti modernėjimo ir europėjimo keliu (Vitkūnas 2020: 39).

Būta ir kitokių nuomonių dėl žemės reformos. Kadangi nuosavybės teisė turi būti saugoma ir nepažeidžiama, žemės reformą derėję vykdyti kitaip – ne „apkarpyti“ dvarų žemes, o dalį jų išpirkti, sukaupus biudžete reikiamų lėšų. Išpirktosiomis žemėmis valstybė ir turėtų aprūpinti bežemius ir mažžemius (Audėnas 1990: 165). Tik klausimas – kiek laiko būtų reikėję laukti, kol valstybės biudžete būtų atsiradę pakankamai lėšų?

Galima skirtingai vertinti žemės reformos vykdymo būdą, bet ne jos turinį: reforma buvo savalaikė ir greitai pasiteisino. Individualūs ūkininkai naujakuriai daug našiau nei dvarininkai tvarkė savo žemes – mokėsi pažangių ūkininkavimo būdų, sėjo geros rūšies pasėlius, stengėsi įsigyti naujos technikos, atnaujino trobesius, šiaudinius jų stogus keitė čerpių ir skardos stogai. Tvarkyti ūkius, siekiant didesnio našumo, padėjo agronomai, steigiamos žemės ūkio mokyklos.

Daug kur reikėjo šalinti senų laikų, kai valdė svetimi ponai, ūkinį atsilikimą – sausinti pelkėtus laukus, tiesinti apleistus, sunkiai išbrendamus kelius, statyti tiltus, tiesti plentus, tvarkyti geležinkelius. Sparčiai gerintos šalies vidaus komunikacijos, būtinos ūkinei ir kultūrinei valstybės integracijai.

Lietuvos vaizdas pastebimai keitėsi, modernėjo ir gražėjo. Keitėsi miestai, juose dygo modernaus stiliaus pastatai. Tai gerai parodo modernioji Kauno architektūra, žinant, kad iš Rusijos valdymo laikų miestas buvo paveldėjęs netašytais akmenimis grįstas gatves su mediniais šaligatviais (Audėnas 1990: 51).

Visiems tiems darbams reikėjo nemažai lėšų, jų stokojo ne tik naujakuriai, bet ir daugelis senesnių ūkininkų, miestų prekybininkų. Pinigų paslaugiai skolino bankai, savaime aišku, sau naudingomis sąlygomis.

Finansinę ūkininkų būklę labai pasunkino, neaplenkusi Lietuvos, 1929–1933 metų pasaulinė ekonominė krizė, skaudžiai paveikusi šalies ekonomikos pagrindą – žemės ūkį. Smuko žemės ūkio produktų kainos tiek vidaus, tiek ir (kas ypač svarbu) užsienio rinkose. Ūkininko gaminami ir parduodami produktai buvo kur kas pigesni už prekes, kurias ūkininkui reikėjo pirkti.

Tokiai būklei turėjo reikšmės ir pablogėję santykiai su Vokietija. Reaguodama į jau minėtą Klaipėdos nacistų bylą, Vokietija

nutraukė su Lietuva šiai labai svarbią prekybos sutartį. Dėl to labai sumažėjo žemės ūkio produktų eksportas, pasireiškė jų perprodukcija. Kai kurie ūkininkai, negalėdami rinkoje realizuoti savo išaugintų ir pagamintų produktų, juos tiesiog naikino. Litas tapo brangus ir kaimo žmogui nelengvai įgyjamas pinigas. Tai dar labiau sunkino ūkininkų, skolingų ir bankams, gyvenimą. Dėl užsitęsusių skolų ne vieno ūkininko laukė grėsmė netekti turto per varžytines.

Tai buvo viena iš priežasčių, lėmusių kai kurių ūkininkų apsisprendimą ieškoti geresnio gyvenimo svetur, daugiausia sukant į Braziliją ir Argentiną. Jungtinės Amerikos valstijos, ankstesnė lietuvių emigracijos šalis, jau nebepriėmė atvykėlių. Emigravo taip pat bežemiai, mažžemiai, pramonės darbininkai, smulkieji prekybininkai, vienas kitas inteligentas (Ulevičius 1960: 11). Norintiems išvykti paslaugas siūlė kelionių agentūros ir biurai.

Į pablogėjusią socialinę padėtį ūkininkai daug kur reagavo protesto veiksmais. Daugiausia jų kilo Užnemunėje. Čia vyko masiniai streikai, mitingai ir demonstracijos. Streikininkai reikalavo didinti supirkimo kainas, mažinti mokesčius, atidėti skolų grąžinimą bankams, stabdyti varžytines.

Ūkininkų streikus savo politiniams tikslams bandė išnaudoti opozicinės partijos, o komunistai į žmonių susibūrimus tiesiog siuntė savo agitatorius. Neišvengta susirėmimų su policija, per kuriuos žuvo penki žmonės, keliolika buvo sužeista, kelioms dešimtims iškeltos baudžiamosios bylos.

Streikai, neįprastas reiškiny to meto Lietuvoje, gerokai sudrumstė visuomenės gyvenimą, ypač Suvalkijoje. Bet ne veltui: kai ko buvo pasiekta – pakeltos supirkimo kainos, atidėtos skolos bankams. Aplinkybės atskleidė, kokie netikėtumai ir sunkumai laukė Lietuvos, pasukusios nepriklausomybės ir modernėjimo keliu. Bet parodė ir laisvos visuomenės pilietinį brendimą bei veiklumą.

Kaip ir daug kur kitur, Lietuvoje buvo ir socialinės nelygybės, išnaudojimo, vargo ir skurdo. Ryškėjo socialinė atskirtis tarp „ponais“ save laikančios valdininkijos ir daugumos paprastų piliečių. Daug žmonių buvo nepatenkinti trintimi tarp politinių partijų, tautininkų valdžia, prezidento Antano Smetonos autoritariniu vadovavimo stiliumi.

Nepaisant socialinės nedarnos reiškinių, kaip tik vadinamaisiais „Smetonos laikais“ vyko esminis poslinkis tautos gyvenime – tautinė sąmonė vienijosi su valstybine sąmone. Augo branginantis nepriklausomybę jaunimas, kuriam „būti lietuviu“ reiškė tą patį, ką ir „būti nepriklausomos Lietuvos piliečiu“. Kasmet šventiškai minima Vasario 16-oji, žadinanti domėjimąsi kitomis istorinėmis datomis, iškilėmis asmenybėmis. Tai parodė 1930 metais miestuose ir miesteliuose iškilmingai minėtos kunigaikščio Vytauto Didžiojo 500-osios mirties metinės. Apie pagarbą senosios Lietuvos istorijai liudijo ir kunigaikščių vardais krikštijami naujagimiai berniukai.

Paskatų patriotizmui teikė ir daugiau to meto įvykių – lakūnų S. Dariaus ir S. Girėno skrydis per Atlantą ir tragiška žūtis 1933 m., Lietuvos vyrų krepšinio rinktinės aukso medaliai (1937 m. – Rygoje, 1939 m. – Kaune), Lietuvos moterų krepšinio rinktinės sidabro medalis (1938 m. Romoje) Europos čempionatuose.

Tai stiprino tautiečių pasitikėjimą savo jėgomis, bendruomeniškumo ir pilietinės atsakomybės sąmonę, kuri iš esmės skyrėsi nuo pasyvaus paklusimo, reikalauto svetimųjų valdymo laikais. Pilietiškumo ugdymui daug davė mokykla. Dauguma nepriklausomybės kūrėjų savo laiku buvo mokęsi nelietuviškose mokyklose, tad dabar augo Lietuvos mokyklose pagal lietuviškas programas lietuvių mokytojų auklėjama karta.

Daug davė pasikeitęs Katalikų bažnyčios pavaldumas. 1927 m. rugsėjo 17 d. buvo pasirašytas konkordatas su Vatikanu, Popiežius

pripažino Lietuvą atskira bažnytine provincija. Tai leido išsivaduoti iš kelis šimtmečius per bažnyčią vykdyto lenkinimo.

Pilietiškumą ugdė jaunimo karinė tarnyba Lietuvos kariuomenėje, narystė Lietuvos šaulių sąjungoje, kitose visuomeninėse organizacijose. Per dvidešimt dvejus nepriklausomybės metus sustiprėjęs tautinis ir pilietinis sąmoningumas padėjo ištvirti Antrojo pasaulinio karo metus ir keturiasdešimt su viršum metų trukusią sovietinę okupaciją.

Ultimatumai – Lenkijos, Vokietijos

Grižtame prie užsienio politikos. Visą nepriklausomybės dvidešimtmetį Lietuva, kaip jau minėta, buvo supama trijų galingų ir nedraugiškų kaimynų – Lenkijos, Vokietijos ir Sovietų Rusijos. Nebuvo paslaptis jų pastangos sau naudinga linkme paveikti Lietuvos politinį gyvenimą, iš to kylančios atviros ir slaptos grėsmės.

Kadangi bet kurios vienos jų agresyvūs kėsmai Lietuvos atžvilgiu stoji skersai kelio kitų tokiems pat kėslams, valstybės vadovams teko laviruoti tarp visų trijų, ir kurį laiką tai padėjo. Tačiau neilgam, Antrojo pasaulinio karo išvakarėse visos trys kaimynės viena po kitos išskėlė Lietuvai grasinamus ultimatumus.

Pirmoji tai padarė Lenkija, su kuria Lietuva neturėjo normalių diplomatinių santykių, nuolat kildavo incidentų ties demarkacijos linija. Aiškėjant, kad iš Vokietijos Lenkijai kyla pavojus, jai buvo svarbu užsitikrinti saugumą iš šiaurės, užmegzti artimesnius ryšius su Baltijos valstybėmis, ypač su Lietuva. Bet šio taikaus tikslo buvo siekiama ne kaip nors kitaip, o stipraus spaudimo Lietuvai būdu, dar labiau varžant lietuvių kultūrinį gyvenimą Vilniuje ir Suvalkų–Seinų krašte.

Tiek Lietuvos valdžia, tiek ir visuomenė tai matė ir nebuvo linkusi nusileisti. Baimintasi, kad šitokiu būdu siekiamas santykių

sureguliuojamas negalės duoti Lietuvai nieko gero, o tik didins Lenkijos kultūrinę ir politinę įtaką, vedančią prie Lietuvos pajungimo Lenkijos interesams. Atspariai Lietuvos laikysenai palanki aplinkybė buvo tuo metu pagerėję santykiai su Vokietija. Lietuvos ir Lenkijos vyriausybių atstovai anksčiau jau buvo bandę neoficialiai susitikti ir tartis, bet pokalbiai baigdavosi, vos užkliudžius Vilniaus klausimą.

Tokia neapibrėžtumo būklė Lenkijos netenkino. Mirus J. Pilsudskui (1935 m.), Lenkijos politikai vadovavo užsienio reikalų ministras J. Bekas (Beck). Jis buvo dar mažiau linkęs daryti nuolaidų Lietuvai, kategoriškai reikalavo be jokių išlygų sureguliuoti santykius (Žepkaitė 1986: 157).

Imtasi kraštutinės diplomatinės priemonės – ultimatumo.

1938 m. kovo 17 d. Lietuvai buvo įteikta nota, reikalaujant, kad Lietuvos vyriausybė per 48 val. nuo jos įteikimo užmegztų diplomatinius santykius be jokių išankstinių sąlygų, demarkacijos liniją pripažindama siena tarp valstybių.

Tuo metu Vokietija jau buvo aneksavusi Austriją, okupavo Čekiją. Tuo pasinaudodama, Lenkijos kariuomenė užėmė Čekijos pasienio miestą Tešinę. Panašu, kad Lenkijos vyriausybė ėmė pavyzdį iš hitlerinės Vokietijos – jeigu pastaroji užėmė Austriją kaip „vokišką“ kraštą, tai kodėl lenkams nepabandyti kaip „lenkiškos“ prisijungti Lietuvos žemės? (Švoba 1990: 288).

Lietuvos vyriausybė kreipėsi tiek į Vakarų valstybes, tiek į Sovietų Rusiją diplomatinės paramos, tačiau visur buvo patarta nusileisti. Likus dešimčiai valandų iki ultimatumo pabaigos, kovo 19 d. Varšuvai buvo pranešta, kad Lietuva sutinka su Lenkijos reikalavimais.

Tiek pats ultimatumas, tiek Lietuvos valdžios nuolaidumas sukėlė piliečių, ypač jaunimo, pasipiktinimą, protestus, nusiteikimą nenusileisti, jeigu reikės, kovoti su ginklu rankoje. Bet šitaip nebuvo nusiteikusi Lietuvos karinė vadovybė. Padėtis iš tiesų darėsi

grėsminga, ties demarkacijos linija iš Lenkijos pusės buvo sutelktos gausios karinės pajėgos, Varšuvoje ir kituose Lenkijos miestuose buvo vykdoma arši antilietuviška propaganda. Toks mitingas surengtas ir okupuotame Vilniuje.

Vis dėlto, ramiau pasvarsčius, aiškėjo, kad ultimatumo priėmimas nedavė pagrindo manyti, kad Lietuvos vyriausybė, juo labiau tauta, atsisakė teisių į Vilnių. Juk buvo reikalaujama tik užmegzti diplomatinis ryšius. Tačiau reikalavimas demarkacijos liniją pripažinti siena tarp valstybių kaip tik ir reiškė, kad Vilnius paliekamas už Lietuvos ribų. Ultimatumas buvo priimtas be jokių, bent simbolinių, kompensacinių sąlygų. Šitokiu beveik prievartos būdu Lenkija ultimatumu pasiekė tai, ko norėjo: buvo užmegzti Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai. Kovo 31 d. savo įgaliojamojus raštus Varšuvoje įteikė Lietuvos pasiuntinys K. Škirpa, Kaune – Lenkijos pasiuntinys F. Charvatas.

Ultimatumas ir jo priėmimas buvo didžiulis Lietuvos pralaimėjimas, paveikęs ne tik jos užsienio, bet ir vidaus politiką Vilniaus atžvilgiu. Lenkijai reikalaujant, Lietuvos Vyriausybė uždarė 25 tūkstančius narių turėjusią Vilniaus vadavimo sąjungą, taip pat Vilniaus fondą, rėmusį Vilniaus lietuvių veiklą, nustojo eiti žurnalas *Mūsų Vilnius*, viešumoje nebeliko Lietuvos užsienio politiką kreipusio ir tautą vienijusio šūkio „Mes be Vilniaus nenurimsim“.

Tuo metu Vilniuje ir visame krašte buvo elgiamasi priešingai – uždaryta Lietuvių mokslo draugija, dar labiau suvaržyta lietuvių kultūrinė veikla. Panašiai buvo elgiamasi ir okupuotame Seinų bei Suvalkų krašte. Kai 1938 m. gegužės 12 d. buvo priimta naujoji Lietuvos Respublikos Konstitucija su teiginiu, kad Vilnius yra Lietuvos sostinė, tarp Lenkijos politikų kilo didelis nepasitenkinimas.

Ar galėjo Lietuva nepriimti ultimatumo? Jį atmetus, vargu ar būtų buvę išvengta Lenkijos karinio įsiveržimo su nenuspėjamomis

Lietuvai pasekmėmis. Lietuvos vyriausybei buvo leista suprasti, kad, užpuolus Lenkijai, sovietinė kaimynė Lietuvai padės (Žepkaitė 1986: 164). Lietuvos vyriausybei tai, matyt, pasirodė nepriimtina. Į karinį konfliktą savais sumetimais galėjo įsikišti ir Vokietija. Įtampos didinimas vargu ar būtų davęs ką nors gero – Lietuva galėjo būti pasidalinta tarp Lenkijos ir Vokietijos (Švoba 1990: 292).

Istorijos lemtis buvo tokia, kad Lietuvai tik ką grasinusi Lenkijos valstybė pati teišgyveno tik apie pusantrų metų. Jos saugumo nė kiek nesustiprino ultimatumu išreikalauti ryšiai su Lietuva. 1939 m. rugsėjo 1 d. į Lenkiją įsiveržė Vokietijos kariuomenė, nesunkiai užėmusi tiek, kiek jai priklausė pagal išankstinį susitarimą su Sovietų Rusija. Lietuva laikėsi neutraliai, nors būta Vokietijos raginimo žygiuoti į Vilnių ir Suvalkus, žadant karinę paramą. Lietuvos vadovybėje taip pat buvo žmonių, manusių, kad reikia patiems atsiimti tai, kas užgrobeta. Sunku pasakyti, kokie galėjo būti tokio pasirinkimo padariniai. Galimas daiktas, kad pastangos būtų buvusios sėkmingos ir Lietuvai nebūtų tekę vėliau atgauti sostinę „iš Maskvos rankų“.

Sulaikė politinis apdairumas ir tai, kad Prancūzija ir Anglija Sovietų Rusijai leido suprasti, kad nepritarų Lietuvos žygiui į Vilnių. Neutralumas pasiteisino. Pritarus kai kurių savo politikų nuomonei, kad reikia patiems atsiimti Vilnių, paklausius Vokietijos raginimo su žadama jos karine parama, Lietuva galėjo būti palaikyta nacistinės Vokietijos sąjungininke su liūdnomis pasekmėmis, karui pasibaigus. Tai, kad Lietuva laikėsi neutraliai, neprisidėjo prie Lenkijos valstybės gniuždymo, išliks kaip taurus lietuvių tautos moralės bruožas (Urbšys 1988: 185).

Lenkijos valstybė buvo gniuždoma ir iš rytų pusės – rugsėjo 17 d. rytinę jos sieną peržengė sovietinė Raudonoji armija. Rugsėjo 19 d. ji užėmė Vilnių ir Vilniaus kraštą, jo lietuviškas vietoves, nesustodama ties 1920 m. liepos 12 d. sutartimi pripažinta Lietuvos siena.

Lietuvos kariuomenė Vilniuje 1939 metų spalio 29-ąją
(1990 kovo 11 Lietuvos valstybingumo raidoje. 2010, p. 22)

Sovietų propaganda į užimtąjį Vilnių ir Vilniaus kraštą kurį laiką žiūrėjo kaip į „išvaduotą“ Vakarų Baltarusijos sritį. Taip manė ir kai kurie baltarusių kultūros ir politikos veikėjai, norėję turėti Vilnių savo sostine. Tad Vilnius galėjo ir likti „vakarinės Baltarusijos“ dalimi, būti įtrauktas į Baltarusijos SSR. Tačiau, kaip matysime, aplinkybės klostėsi kitaip.

Nepaisant neutralumo, Lietuvai vis dėlto teko savaip dalyvauti tuose įvykiuose. Į Lietuvą plūdo pabėgėliai iš Vilniaus krašto, į ją patraukė ir 15 000 Lenkijos kariuomenės karininkų ir kareivių, kad nepatektų sovietinės armijos nelaisvėn. Lietuva jų neatstūmė, nors visus juos priglausti, pamaitinti valstybei buvo didelė našta.

Tuo pačiu metu Lietuvos santykiai su Vokietija ėmė krypti į blogąją pusę. 1939 metais Klaipėdos krašto nacistinės vokiečių organizacijos suaktyvino antilietuvišką veiklą, jau beveik atvirai deklaruodamos siekį Klaipėdą prijungti prie Vokietijos. To paties pareikalavo ir Vokietijos užsienio reikalų ministras J. fon Ribentropas

(von Ribbentrop), 1939 m. kovo 20 d. Berlyne susitikęs su Lietuvos užsienio reikalų ministru Juozu Urbšiu. Vokietijos ministras pareiškė – arba Klaipėdos kraštas, arba vokiečių kariuomenė žengia į Lietuvą (Urbšys 1988: 36).

Lietuvos vyriausybė, atsižvelgdama į jokios pagalbos nežadančių tarptautinių politinių jėgų išsidėstymą, priėmė Vokietijos ultimatumą kaip neišvengiamą, neatremiamą blogybę. Kovo 22 d. buvo pasirašyta sutartis dėl Klaipėdos krašto perleidimo Vokietijai. Dar kelias valandas prieš sutarties pasirašymą Klaipėdos uostą užėmė Vokietijos karo laivai. Klaipėdos krašto netekimas buvo labai skaudus politinis ir moralinis smūgis Lietuvos valstybei ir lietuvių tautai. Dauge lyje miestų ir miestelių vyko protesto mitingai, buvo iškeltos gedulo juosta perrištos valstybinės vėliavos. Tai labai skaudžiai paveikė Lietuvos ekonomiką. Lietuva neteko visų į Klaipėdos uosto plėtrą investuotų lėšų. Socialinę problemą kėlė ir iš Klaipėdos pasitraukę lietuviai tarnautojai, įvairių profesijų žmonės: reikėjo jais pasirūpinti, surasti darbus, suteikti pastoges (Žepkaitė 1986: 172).

Atgaunamas Vilnius ir dalis krašto

Svarbių pokyčių vyko ir Lietuvos santykiuose su Sovietų Sąjunga. Per derybas, 1939 m. spalio 10 d. vykusias Maskvoje, buvo pasirašytas svarbus istorinis dokumentas – Lietuvos Respublikos ir SSRS „Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo ir Lietuvos–Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartis“. Pagal sutartį į Lietuvą buvo įvestos SSRS karinės įgulos, Lietuvai perduotas Vilniaus miestas ir siauras ruožas į rytus nuo jo. Lietuvos valstybės siena, pripažinta 1920 m. liepos 12 d. sutartimi, nebuvo „prisiminta.“

Ar galėjo Lietuva pasielgti kitaip: nenorėdama įsileisti sovietų kariuomenės, nes tai riboja valstybės suverenumą, nepasirašyti

sutarties? Bet ir toliau likti be Vilniaus. Kito kelio nebuvo. Dėl Lietuvos likimo jau buvo nuspręsta. Kai per derybas Maskvoje mūsų valstybės atstovai išreiškė abejonę dėl to, kad Vilniaus atgavimas siejamas su rusų kariuomenės įvedimu į Lietuvą, Stalinas atsakė: „Imsit ar neimsit Vilnių, bet rusų įgulos į Lietuvą vis tiek bus įvestos“ (Musteikis 1989: 32). Būtų nutikę taip, kaip suplanuota Maskvoje. Istorija vargu ar kada nors dar būtų suteikusi Lietuvai galimybę atgauti sostinę.

Šia proga reikia prisiminti Algirdo Juliaus Greimo pastebėjimą – atgaudama Vilnių, Lietuva atgavo ir savo istoriją, esmingai svarbią tautinio tapatumo dalį. Reikia pridurti, jog kai kurie svarbūs Lietuvos istorinio palikimo paminklai – Krėvos, Lydos, Alšėnų pilys ar jų likučiai – nebuvo atgauti, taip ir liko už Lietuvos valstybės ribų. Tai mūsų bendros su baltarusiais istorijos palikimas.

Vilniaus atgavimas džiugino tautą, stiprino jos pasitikėjimą, tačiau tikrovė atrodė niūrokai. Miestas su dalimi Vilniaus krašto buvo gana apleistas ir nuskurdintas, dar ir apiplėštas sovietinės kariuomenės. Buvo dedama daug pastangų, kad Vilnius atsigautų, kultūriškai ir ekonomiškai įsiliėtų į visos šalies gyvenimą, realiai taptų valstybės sostine. Po dvidešimties okupacijos ir atskirties metų tai pasiekti buvo labai sudėtinga.

Iš laikinosios sostinės Kauno buvo perkeliamos valstybės institucijos, mokslo ir kultūros įstaigos, dažnai su darbuotojais, iš visos Lietuvos kviečiami įvairių sričių specialistai. Reikėjo daug lėšų valstybės įstaigų pastatams statyti, tarnautojų šeimoms apgyvendinti. Visa tai sunkia našta gulė ant Lietuvos visuomenės pečių, kuri, ilgai puoselėjusi sostinės atgavimo lūkesčius, sunkumus atlaikė.

Darbą sunkino destruktivi lenkų pagrindinių organizacijų veikla, antilietuviškai nusiteikusi gyventojų dalis, skleidusi nuomonę, kad lietuviai – okupantai, valdantys laikinai. Buvo tikima, kad

Vokietija karą pralaimės, bus atkurta Lenkijos valstybė prieškarinėmis sienomis, Vilniaus kraštas bus grąžintas Lenkijai (Žepkaitė 1990: 66–67). Vokietija karą pralaimėjo, Lenkija savo prieškarinių sienų neatgavo, jos santykiuose su Lietuva daug kas pasikeitė.

Ultimatumas ir iš rytų

Nors su Sovietų Sąjunga buvo pasirašyta „savitarpio pagalbos sutartis“, saugumu iš rytų nedvelkė. Nepasitenkinimą ir nerimą visuomenei kaip koks svetimkūnis kėlė sovietiniai kariniai daliniai, įvesti į Lietuvą 1939 m. spalį, perduodant Vilnių. Vargu ar kas nors numatė, kad ta sutartis – tai tik rengiamo okupacijos scenarijaus „paradinis“ veiksmas. Kiti veiksmai – pramanyti sovietų kaltinimai Lietuvai.

1940 m. gegužės 25 d. V. Molotovas, pasikvietęs Lietuvos nepaprastąjį pasiuntinį Ladą Natkevičių, įteikė trumpą notą ir pasakė, kad Lietuvoje iš karinių įgulų dingę du sovietų kareiviai ir kad jų dingimas surengtas su Lietuvos valdžios žinia. Jeigu Lietuva to įvykio neišsiaiškina ir neprisiims dėl to atsakomybės, sovietai gali imtis kitų priemonių užkirsti kelią tokiems reiškiniams (Audėnas 1990: 186).

1940 metais, vėlų birželio 14 d. vakarą, artėjant vidurnakčiui, Lietuva gavo ultimatumą, į kurį atsakyti duota laiko iki 10 val. ryto. Reikalaujama Lietuvoje sudaryti naują, Maskvai priimtina vyriausybę, įsileisti neribotą sovietų karinį kontingentą, perduoti teismui aukštus pareigūnus – Vidaus reikalų ministrą Kazį Skučą ir Valstybės saugumo policijos viršininką Augustiną Povilaitį.

Naktį į birželio 15-ąją posėdžiavusios vyriausybės narių dauguma nusprendė ultimatumą priimti, net neįvardinusi jo kaip agresyvaus akto, nepareiškusi protesto. Prezidento Antano Smetonos siūlymui priešintis ginklu nebuvo pritarta. Taip pat paaiškėjo, kad naktį į birželio 15-ąją sovietų kareiviai apšaudė pasienio policijos

būstą, esantį Lietuvos pusėje, įsiveržė į jį ir, išsivedę apsimiegojusį sargybos viršininką Aleksandrą Barauską, čia pat kardo smūgiais ir šūviu į galvą jį nužudė (Vitkūnas 2020: 38).

1940-ųjų metų birželio 15-osios rytą tūkstančiai Sovietų Sąjungos karių keliuose vietose perėjo Lietuvos sieną, netrukus pasirodė ir Kaune, užėmė kitus svarbiausius miestus, strateginius objektus.

Birželio 17 d. buvo sudaryta marionetinė Liaudies vyriausybė, vadovaujama Justo Paleckio. Iš kalėjimų paleisti komunistai, kai kurie jų iš karto užėmė aukštas pareigas. Inscenizuotas Liaudies seimas paskelbė Lietuvą sovietų socialistine respublika, o 1940 m. rugpjūčio 3 d. mūsų šalis buvo oficialiai įtraukta į SSRS sudėtį. Toks pat likimas ištiko ir Latviją bei Estiją. Baltijos šalių okupacijai sovietai pasirinko tokį laiką, kai pasaulio dėmesį buvo patraukęs Vokietijos karinių pajėgų įsiveržimas į Prancūziją.

Ar galėjo Lietuva 1940 m. okupacijai pasipriešinti ginklu? Be abejo, galėjo ir privalėjo. Nors apsiginti vilčių nebuvo, bet būtų buvęs išsaugotas nepriklausomos valstybės orumas ir savigarba, pasauliui parodytos pastangos ginti savo laisvę. Kariuomenė ir tauta tam nebūtų pristigusios ryžto. Tai parodė 1941 m. birželio sukilimas, pokariu beveik dešimtmetį trukęs partizaninis karas.

Ryžto ir patriotizmo pristigo karinė ir valstybinė vadovybė. Pristigo ir adekvačios strateginės orientacijos – valstybės gynimui buvo rengiamasi, galvojant apie grėsmes iš pietų ir vakarų, bet ne iš rytų. 1919–1920 m. kovose savanorių apgintoji nepriklausomybė 1940 m. buvo prarasta „be šūvio“.

Kai 1940 m. birželio 15 d. Raudonosios armijos daliniai žygiavo Lietuvos keliais, prezidentas Antanas Smetona ties Kybartais jau buvo pasitraukęs į Vokietiją. Iki šiol galima girdėti priekaištų, kad jis „pabėgo“, palikęs tautą likimo valiai. Bet ką gero būtų galėjęs nuveikti pasilikdamas? Neabejotinai, būtų buvęs verčiamas

pasirašyti kokius nors okupantų padiktuotus politinius dokumentus, galiausiai, ištremtas į Sibirą. Kaip tik taip nutiko pasilikusiems su savo tautomis Latvijos ir Estijos prezidentams. Antanui Smetonai, kaip prezidentui, pasitraukimas buvo vienintelė racionali išeitis.

Okupacijos dešimtmečiai

Sovietų okupuota Lietuva prarado politinę nepriklausomybę, bet išlaikė valstybinę teritorinę vientisumą su sostine Vilniumi, nors tik pseudovalstybės – „sąjunginės respublikos“ Sovietų Sąjungos sudėtyje statusu. Dar ir šiek tiek išsiplėtė teritoriškai. Kai 1940 m. rugpjūčio 3 d. SSRS Aukščiausioji taryba patvirtino „Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos“ priėmimą į SSRS, kartu patvirtino ir Baltarusijos SSR siūlymą perduoti Lietuvai, tik ką tapusiai sovietine respublika, kai kurias Baltarusijai atitekusias vietas, kuriose didžioji gyventojų dalis buvo lietuviai. Ar toks Baltarusijos „dosnumas“ nebuvo inspiruotas Maskvos – atviras klausimas.

Sprendimas pradėtas įgyvendinti 1940 m. pabaigoje, nors dėl atskirų vietovių dar reikėjo derėtis. Lietuvos delegacijai pavyko atgauti Švenčionių rajono rytinę dalį, šalia esantį Adučiųkį, taip pat Druskininkus, Marcinkonis, Dieveniškės su aplinkiniais lietuviškais kaimais. Gal būtų pavykę atgauti ir kitas lietuviškas vietas, bet sutrukdė 1941 m. birželio 22 d. prasidėjęs SSSR–Vokietijos karas. Per kelias dienas vokiečių kariuomenė užėmė Lietuvą su visu Vilniaus kraštu. Aplinkybės visiškai pasikeitė, likusių lietuviškų vietovių prijungimas prie Lietuvos pasidarė neįmanomas. Bet karas sustabdė ir prasidėjusį iš visos Lietuvos, taip pat ir iš atgautųjų žemių, žmonių trėmimą į Sibirą.

Vokiečių okupacinė administracija nuo 1942 m. balandžio 1 d. Lietuvą apibrėžė kaip „Lietuvos generalinę sritį“, apimančią ir kai

kurias rytų Lietuvos vietoves, priklausančią didesniai administraciniam vienetai – Ostlando reichskomisariatui.

Po karo viso to nebeliko. Lietuviški Vidžių, Apso, Astravo, Rodūnios ir Varanavo rajonai, 1940 m. rugpjūčio 3 d. Maskvos sprendimu numatyti perduoti Lietuvai, taip ir liko už Lietuvos ribų. Sovietinė Lietuvos vadovybė to klausimo nekėlė, gal todėl, kad negavo nurodymo ar leidimo iš Maskvos. Nustatyta nauja Lietuvos SSR ir Baltarusijos SSR siena tebegalioja ir dabar (Žepkaitė 1993: 176).

Lietuvoje, kaip ir kitose per Antrąjį pasaulinį karą nepriklausomybės netekusiose šalyse, buvo tikimasi ir siekiama ją atgauti, karui pasibaigus. Bet nebuvo savaime aišku, kokios teritorijos – prieškarinės ar karo metais pasikeitusios – galės būti atkuriamą nepriklausoma Lietuva ir kas tai lems.

Nerimą kėlė žinios, kad Londone įsikūrusi Lenkijos emigracinė vyriausybė neatsisako pretenzijų į Lietuvą, numato atkurti prieškarinės teritorijos Lenkijos valstybę. Vadinas, su Vilniumi ir visu buvusiu okupuotu kraštu. Kad tikrai to siekiama, tam ruošiamasi, ir ne tik žodžiais, bet ir darbais, rodė emigracinės vyriausybės vadovaujama Armijos Krajovos dalinių veikla pietryčių Lietuvoje 1942–1945 metais, lietuvių terorizavimas. Tai parodė ir 1944 m. vasaros Armijos Krajovos bandymas, vykdant emigracinės Lenkijos vyriausybės įsakymą, užimti Vilnių, stengiantis įveikti ten esančią vokiečių įgulą iki Raudonosios armijos atėjimo. Norėta dar kartą atplėšti Vilnių ir pietrytinę Lietuvą nuo Lietuvos (Buchaveckas 1994: 2). Dėl Vilniaus panašiai buvo galvojama ir didelės dalies Lenkijos visuomenės. Tebebuvo gyvas tikėjimas, kad Lenkija, nors ir sutriuškinta, atgims dar didesnės teritorijos (Voldemaras 1992: 40). Žinant visa tai, lietuvių slėgė netikrumas dėl ateities – perspektyva atgauti nepriklausomybę tik prieškarinio valstybinėmis sienomis, vėl liekant be istorinės sostinės.

Karas baigėsi, Vidurio Europos šalių politinis gyvenimas klostėsi pagal Sovietų Sąjungos projektą – jose atsirado komunistinės pakraipos valstybės, vadinamos liaudies demokratinėmis respublikomis. Ne prieškariniu, bet nauju – Liaudies demokratinės respublikos pavidalu – atsikūrė ir Lenkijos valstybė. Jos teritoriniai praradimai rytuose buvo kompensuojami vakaruose buvusiomis vokiškėmis, vadinamomis atgautosiomis, žemėmis. Teritorijos atžvilgiu buvo prarasta daugiau, negu atgauta.

Karo pabaiga Lietuvai atnešė ne laisvę ir nepriklausomybę, o tik naują, kelis dešimtmečius trukusią sovietinę okupaciją. Kaip vienos iš „sąjunginių respublikų“, Lietuvos santykių su Lenkija reikalai atiteko Maskvos kompetencijai, tad dėl Vilniaus, dabar jau kaip Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos sostinės, nebuvo jokių abejonių. Kildamas iš karo griuvėsių, Vilnius ir aplinkinis regionas galėjo visapusiškai įsitraukti į šalies ir tautos gyvenimą. Paradoksiškas „vingis“ tautos istorijoje – valstybės sostine tikrąja, ne tik istorine prasme Vilnius gali tapti tada, kai pati valstybė jau nebėra nepriklausoma.

Apie tai, ką Lietuva prarado per okupacijos dešimtmečius, kiek gyventojų neteko, ką būtų galėjusi pasiekti, būdama nepriklausoma, yra nemažai rašyta mokslinėje ir memuarinėje literatūroje. Vis dėlto okupacijos dešimtmečiai, žiūrint platesne prasme, nebuvo vien „prarastas laikas“. Ėjo metai, reikėjo išgyventi, prisitaikyti, su daug kuo nesusitaikant, reikėjo dirbti, auginti jaunąją kartą, mokytis. Tam nestigo tinkamų sąlygų. Kai atlėgo politinės represijos, galėjo grįžti tremtiniai ir politiniai kaliniai, prasidėjo oficialiai skelbiamas „brandusis socializmas“, gerokai padidėjo visuomenės laisvėjimo, kūrybinės veiklos galimybės. Kūrėsi naujos studijų ir mokslo įstaigos, plėtėsi kūrybinės organizacijos, gausėjo inteligentijos, didėjo visuomenės išsilavinimas ir kultūrinis išprusimas.

Kai prasidėjo M. Gorbačiovo paskelbta „pertvarkos“ („perestrojkos“) politika, ėmė laisvėti ir įvairėti viešasis gyvenimas. Steigėsi laisvi atviri diskusijų klubai, juose buvo svarstomi Lietuvos ekonominio ir kultūrinio savarankiškumo, konstitucijos, valstybinės kalbos, kiti opūs klausimai. Kilo viešumon ir Lietuvos suverenumo, valstybingumo būklės klausimai, nors daugiau istorine, kultūrine, ne atvirai politine prasme.

Veiklūs šių renginių dalyviai buvo jaunieji mokslininkai iš Lietuvos mokslų akademijos institutų. Daugiausia jų pastangomis 1988 m. birželio 3 d. Mokslų akademijos Didžiojoje salėje buvo surengtas forumas Lietuvos ekonominio savarankiškumo klausimais. Klausytojų pilnoje salėje, jiems pageidaujant ir skatinant, nuo ekonomikos buvo pereita prie politikos. Diskusijoms einant į pabaigą, buvo išrinkta Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio Inicijatyvinė grupė, pradėjusi visuomeninį politinį judėjimą – Sąjūdį, tiesusį kelią į Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą.

Reikia sutikti su nuomone, kad be „perestrojkos“ Sąjūdžio nebūtų buvę (Laurinkus 2020: 4). Taip pat galima drąsiai sakyti, kad Sąjūdis ir Kovo 11-osios nepriklausoma Lietuva išaugo ant Sovietų Lietuvoje susikūrusių socialinių, kultūrinių ir mokslinių pamatų.

Reikia sąjungininkų		152
Atrama – pilietiškumas		154
Nesusipratimai		156

VĒL NEPRIKLAUSOMA VALSTYBĒ

Po 1990 m. Kovo 11-osios Lietuvos Respublika vėl išėjo į laisvąjį pasaulį kaip nepriklausoma valstybė. Atsinaujino prieškarinių metų, mezgėsi nauji tarptautiniai ryšiai, prasidėjo diplomatiniai pripažinimai.

Prasidėjo neatidėliojamų darbų ir sprendimų dienos – reikėjo kurti savo įstatymus ir institucijas, tuo pačiu atsisakant pavaldumo sovietiniams įstatymams ir institucijoms. Tai vedė į priešpriešą su sovietine vadovybe Kremliuje, o santykių su ja normalizavimas kaip tik ir buvo esminės svarbos žingsnis valstybės saugumui. Kasdien buvo laukiama nieko gero nežadančio „atoveiksmio“ iš tos pusės.

Ilgai laukti nereikėjo – 1990 m. balandžio 18 d. prasidėjo Lietuvos ekonominė blokada, ne tik ekonominio, bet ir politinio spaudimo būdas. Atėjo ir reikalavimas – norėdama derėtis, Lietuva turi grįžti į Kovo 10-osios dienos būklę, tai yra atsisakyti Nepriklausomybės Akto. Toks reikalavimas buvo nepriimtinas. Lietuvos delegacija buvo pasirengusi visus klausimus spręsti derybomis, derybų objektas negalėjo būti tik Nepriklausomybės Atstatymo Aktas. Derybos su tuometine SSRS vadovybe neprasidėjo. Lietuvos delegacija, atvykusi derybų, Kremliaus pareigūnų paprasčiausiai nebūdavo priimama.

Neapsiribota tik politiniu spaudimu. Sovietų kariniai daliniai 1991 m. sausio 11–13 dienomis Vilniuje ėmėsi ir agresyvių veiksmų, per kuriuos žuvo 14, buvo sužeisti 604 beginkliai žmonės, padaryta daug materialinių nuostolių. Bet tai neįbaugino žmonių, tik sutelkė juos, kilus naujiems pavojams, ginti savo nepriklausomą valstybę.

Padėtis ėmė keistis, kai po nesėkmingo bandymo 1991 m. rugpjūčio mėn. Maskvoje įvykdyti valdžios perversmą, Rusijos, Ukrainos ir Baltarusijos vadovai Belovežo girioje (Bresto sritis) 1991 m. gruodžio 8 d. pasirašė vadinamąjį Belovežo susitarimą, teigiantį Sovietų Sąjungos pabaigą ir steigiantį Nepriklausomų Valstybių Sandraugą. Išaugo Rusijos, dabar jau nepriklausomos valstybės, bet kartu ir žlugusios sąjungos galių perėmėjos, vaidmuo.

Reikėjo užmegzti ir sureguliuoti santykius su Rusija jau kaip su nepriklausoma kaimynine valstybe. Tai buvo padaryta 1991 m. liepos 29 d. Maskvoje, Vytautui Landsbergiui ir Borisui Jelcinui pasirašius sutartį dėl šalių tarpvalstybinių santykių pagrindų. Neilgai trukus, pasirašytos sutartys dėl santykių atskirose srityse.

1992 m. rugsėjo 8 d. Maskvoje pasiektas susitarimas dėl Rusijos Federacijos karinių pajėgų išvedimo iš Lietuvos (*Svarbiausios Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys 1918–1995*. 1997: 200–208).

Okupacinė SSRS kariuomenė iš Lietuvos pasitraukė 1993 metais, tai yra metais anksčiau nei iš Vokietijos bei kai kurių kitų Europos valstybių. 1993 m. rugpjūčio 31 d. paskutinis Rusijos karinis ešelonas pervažiavo Lietuvos valstybinę sieną (Stankevičius 2002: 19, 44). Tai buvo neabejotina lietuvių tautos ir valstybės sėkmė, rodanti galutinę Lietuvos išsilaisvinimą. Santykiai su Rusija įgavo normalaus kaimyninio bendravimo pobūdį. 1997 m. spalio 24 d. buvo pasirašyta Lietuvos Respublikos ir Rusijos Sovietų Federacinės Respublikos sutartis dėl valstybinių sienų (*Svarbiausios Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys 1918–1995*. 1997: 168–176).

Tačiau santykius su Lenkija gaubė neaiškumas ir netikrumas. To priežastis – liūdna prieškario santykių atmintis, slogūs išpūdziai, kuriuos paliko 1938 m. Lenkijos ultimatumo, karo ir pokario metų Armijos Krajovos veiksmai Vilniaus krašte. Santykių su Lenkija būklę kurį laiką buvo „išaldęs“ okupacijos reliktas – sovietinės

LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS

A K T A S

DĖL LIETUVOS NEPRIKLAUSOMOS VALSTYBĖS ATSTATYMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais avetimos jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suvereniųjų galių vykdymas, ir nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 16 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo nustoję teisinės galios ir yra Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas.

Lietuvos valstybės teritorija yra vieninga ir nedalomą. Jeigu neviešia jokios kitos valstybės konstitucija.

Lietuvos valstybės pabrėžia savo ištikimybę visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams, pripažinta sienų neliečiamumą, kaip jis suformuluotas 1978 metų Europos saugumo ir bendradarbiavimo partnerimo Helsinkyje Baigiamajame akte, garantuoja žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suvereniųjų galių reikšėja šiuo aktu pradeda realizuoti visą Valstybės suverenitetą.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS PIRMININKAS

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS SEKRETORIUS

Vilnius, 1990 m. kovo 11 d.

Vytautas Landsbergis
V. LANDSBERGIS
L. SABUTIS

[Handwritten signatures and names of members of the Supreme Council of Lithuania, including names like Mactelis, Namis, and many others.]

Kovo 11-osios Akto tekstas

su Aukščiausiosios Tarybos / Atkuriamojo Seimo deputatų parašais

(Visuotinė lietuvių enciklopedija. X. 2006, p. 691)

kariuomenės užsibuvimas Lietuvoje. Kai ši kariuomenė išsikraustė, Lietuva tapo laisva, bet kartu ir „atvira“ kieno nors negeriams keitinimams iš šalies. Nebuvo aišku, kaip bus sprendžiamas Lenkijos valstybės atkūrimas, kaip su ja klostysis Lietuvos santykiai (Žepkaitė 1990: 139). Pokalbiai su Lenkijos politikais dėl diplomatinių santykių užmezgimo vyko nuo 1991 m. pradžios, tačiau vangiai, lenkams vis savaites ir mėnesius atidėliojant susitikimus ir pokalbius.

Lenkijos pripažinimo buvo sulaukta 1991 m. rugpjūčio 26 d., tuoj po žlugusio pučo Maskvoje, kai ilgiau delsti jau, matyt, nebuvo galima. Tą pačią dieną Lietuvą pripažino dar dešimt valstybių, o devynios valstybės jau buvo pripažinusios. Pirmoji tai padarė Islandija. Kas Lenkijai trukdė pripažinti Lietuvos Respubliką anksčiau? Tik 1994 m. balandžio 26 d. pasirašyta „Lietuvos Respublikos ir Lenkijos Respublikos draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo sutartis“. Savo valstybių vardu ją pasirašė Algirdas Brazauskas ir Lechas Valensa (Wałęsa). Nors uždelstas, vis dėlto tai buvo labai reikšmingas Lietuvos užsienio politikos pasiekimas.

Reikia sąjungininkų

Šimtmečiais gyvenę nesaugiame Europos regione tarp Rytų ir Vakarų, ne kartą nukentėję tiek nuo vienos, tiek nuo kitos pusės, atkūrę nepriklausomą valstybę, taip pat negalėjome būti tikri, kad neteks daryti dar kokių nors gera nežadančių „vingių“. Niekas negalėjo numatyti, ar ateitis neatneš naujų grėsmių lietuvių kalbai, raštui, valstybei.

Nuo pirmųjų nepriklausomybės dienų buvo aišku, kad išsivadavusi Lietuva negalės būti saugi, jeigu liks, kaip ir prieškario metais, be patikimų sąjungininkų. Jų įgijimo kelias taip pat buvo aiškus – jungimasis į vakarietiškas demokratinę valstybių bendrijas.

Tokios bendrijos – NATO, į kurią Lietuva buvo priimta 2004 m. kovo 29 d., taip pat Europos Sąjunga, kurios nare Lietuva tapo 2004 m. gegužės 1 dieną. Šios organizacijos buvo reikalingos ne tik mums, mes joms taip pat buvome strategiškai reikalingi.

Tapusi šių organizacijų nare, Lietuva negali nesilaikyti normų ir kriterijų, palaikančių bendrijų integralumą, taip pat atitinkančių valstybių narių, neišskiriant ir Lietuvos, interesus. Kaip ir bet kokia kolektyvinė narystė, tai šiek tiek riboja valstybės suverenumą, kita vertus, lengvina bendravimą, skatina neatsilikti, siekiant tų pačių tikslų, stiprina išorinį saugumą. Taigi, teigiamų dalykų daugiau nei neigiamų.

Tokių pasaulinių galybių kaip JAV, Rusija, Kinija aplinkoje susikūrusi, Europos Sąjunga, kad išsilaikytų, turi ir pati būti stipri ir darni. Tam reikalinga glaudi narių tarpusavio integracija, kai kuriose srityse – ir valdymo centralizacija. Kartu vyksta tai, ką galima pavadinti kai kurių valstybės sričių europine kosmopolitizacija. Tai, galimas daiktas, veda prie Bendrijos federalizacijos, dar labiau mažinančios atskirų valstybių savarankiškumą ir politinį svorį.

Ne valstybės naudai šiandien veikia ir kapitalistinio pasaulio laisvė, į kurią įžengėme, atsikratę „brandaus socializmo“ varžtų. Ta laisvė, be ko kito, reiškia kapitalo laisvę, nes jam „nėra sienų“. Nacionalinės valstybės, įkūnijančios tautų istorinę atmintį ir vertybes, tampa neparankios, nes gali vienaip ar kitaip šią laisvę varžyti. Tad kapitalizmui naudinga atskirti tautas nuo valstybių, paversti jas tik administraciniais mechanizmais (Rubavičius 2019).

Nors tokios tendencijos pasaulyje vyrauja, vis dėlto nėra vienintelės, šalia jų aiškiai matomos ir priešingos – euroskeptiškos bei antiglobalistinės tautų nuostatos. Apie jas liudija kai kuriose Europos Sąjungos valstybėse kylantys judėjimai, nepritariantys Bendrijos centralizacijai, siekiantys, kad daugiau teisių iš Briuselio būtų

perduota nacionalinėms valstybėms. Nuo to, kaip klostysis šių siekių santykis, daug priklauso Europos Sąjungos ateitis. Galima tikėti, jog tai subrandins jos reformų poreikį.

Atrama – pilietiškumas

Atsilaikyti prieš kosmopolitines tendencijas Lietuvai gali padėti, be politikų veiklos, tautiečių pilietiškumas, kai dauguma žmonių įsisąmonina savo sąsają su valstybe ir jos istorija, su bendrapiliečiais, jaučia dėl jų atsakomybę. Tai kuria vidinę valstybės tvirtybę, atsparumą destruktiviems poveikiams iš šalies. Pilietiškumo, kartu ir valstybingumo, sąmonė yra „pulsuojantis“ reiškinys, gali prigesti ir nusilpti, bet ir vėl sustiprėti, kai vyksta politiniai sukrėtimai, kyla pavojus valstybės pamatams. Mūsų tautos istorijoje taip buvo nutikę ne kartą.

Reikšmingas valstybingumo sąmonės matmuo yra istorinė atmintis, siejanti dabartį su artimesne ir tolimesne praeitimi. Tai nėra tik žinios apie praeities įvykius ir jų herojus, bet ir jų vertinimas bei aiškinimas. Įvykiai kaip faktai yra objektyvūs dalykai, juos sunku paneigti, nors galima nepaisyti. Bet platus yra jų supratimo ir aiškinimo laukas. Jame dažnai susiduria skirtingi ar net priešiški vienas kitam požiūriai ir vertinimai.

Tai jautri ir svarbi sritis. Per vienokias ar kitokias interpretacijas į viešąją nuomonę, į tautos istorinę atmintį gali smelktis, netgi būti priimami, svetimi požiūriai, neadekvačiai, „iškreiptai“ aiškinantys to, kas vyko seniau, istorinį turinį ir prasmę. Tai nesunkiai gali peraugti į savotiškas idėines „kovas dėl praeities“, o netiesiogiai – ir dėl ateities. Žinomas senas posakis – kas užvaldo praeitį, tam priklauso ir ateitis.

Skirtingų požiūrių į praeities įvykius sankirta yra normalus dalykas mokslinėse diskusijose, kai siekiama neutralaus objektyvumo.

Kitaip yra, kai į praeities įvykių aiškinimą žiūrima kaip į gyvybiškai svarbią tautos istorinio tapatumo, valstybinio sąmoningumo dedamąją. Tokiais atvejais kertiniai tautos praeities įvykiai turi būti nušviečiami ir visuomenei pateikiami daugiau ar mažiau vienareikšmiškai. Praktiškai žiūrint, to reikia, pavyzdžiui, kad istorinių įvykių, iškilių asmenybių gyvenimo vietos galėtų būti nuolatos primenamoms, jas ženklinant atminimo lentomis, paminklais ir pan.

Pagrįstas požiūris į savo tautos ir valstybės istoriją neatsiranda savaime, jį reikia kurti, tyrinėjant dokumentus apie buvusius įvykius. Sunku išvengti ginčų su svetimomis interpretacijomis. Tenka ir ginčytis, ir siekti tiesiog išsivaduoti iš svetimų – lenkiškų, rusiškų, vokiškų Lietuvos istorijos aiškinimų. Tam tikru laiku tai buvo itin svarbus mūsų tautos atgimimo ir išsilaisvinimo kovų baras (Kuzmickas 1989: 17–87).

Istoriškumo negalima pamiršti ir šiandien, jokia nacionalinė valstybė negali egzistuoti be savo istorijos politikos. Lietuvai būtina nacionalinė istorijos, istorinės savimonės ugdymo politika. Reikalinga valstybingumo ideologija, paremta kultūrine ir istorine atmintimi. Ji gali būti kuriama tik stiprinant visų humanitarinių mokslų tyrinėjimus, teigia filosofas Vytautas Rubavičius (Rubavičius 2019: 12–21).

Šitokio supratimo pritrūksta tiek politikams, tiek ir, kas itin svarbu, profesionaliems istorikams. Atrodo, kad daug kas iš jų yra apleidę savo priedermę – moksliniais darbais palaikyti ir stiprinti tautinio tapatumo ir valstybingumo sąmonę. Tai matome, kai reikšmingi istoriniai įvykiai yra vadinami neadekvačiais pavadinimais, pateikiami kaip kokiai nors „kitai pusei“ naudingi aiškinimai.

Akivaizdus pavyzdys – karinis konfliktas su Lenkija 1919–1920 metais. Vilniaus ir dalies Lietuvos teritorijos atplėšimas aiškinamas ne kaip kaimyninės valstybės įvykdyta okupacija, o kaip „vida-

karas,“ vykęs tarp „naujalietuvių“, kovojančių dėl Lietuvos nepriklausomybės, ir tariamųjų „senlietuvių“, o tiksliau – sulenkėjusios dvarininkijos, iš kurios kilęs ir pats J. Pilsudskis, svajojančios apie unijos su Lenkija atkūrimą.

Panašiai mąstant, istorinės atminties duomenimis grindžiamas patriotizmas gali būti vadinamas pavojingu nacionalizmu, kaip buvo sovietmečiu, o okupacija suvokiama kaip išlaisvinimas. Tokių ir panašių požiūrių sklaida silpnina visuomenės pilietiškumą, kartu ir vidinę valstybės tvirtybę.

Nesusipratimai

Lietuvių kalbos padėtį ir teises valstybėje užtikrina 1993 m. įsteigta Valstybinė lietuvių kalbos komisija, 1995 m. priimtas Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymas, įpareigojantis ją globoti, rūpintis jos ugdymu, mokymu ir vartojimu viešajame gyvenime.

Svarbus pasiekimas yra tai, kad bendradarbiaujant humanitarinių ir technologinių mokslų specialistams, buvo įtvirtintos lietuvių kalbos teisės elektroninių komunikacijų erdvėje. Taip įgyvendinama pilietinė vertybinė lietuvių nuostata, kurią dar 1932 m. nusakė žymusis kalbininkas Juozas Balčikonis – „Tautos turtas neturi nykti“ (Balčikonis 1978: 116).

Tai ne tik kalbininkus, bet ir kiekvieną pilietį įpareigoja rūpintis gimtosios kalbos būkle, taisyklingai ja kalbėti ir rašyti. Taip pat ir galvoti apie tai, kad kalba „neatsilikytų nuo gyvenimo“, kad būtų kuriamos naujos sąvokos ir terminai, naujam mokslo, meno, technikos, politikos pasaulio turiniui išreikšti. Stokodami jam savų žodžių, vartosime kitų kalbų žodžius, nors be skolinių iš kitų kalbų neišsiverčia nė viena kalba. Verta prisiminti Algirdo Juliaus Greimo

samprotavimus apie tai, kad lietuvių kalba yra sena ir jauna, ji nuolat auga ir turtėja: „Lietuviškoji civilizacijos kalba tėra dar tik kūrimosi stadijoje, dešimtys tūkstančių žodžių yra pagaminti ir pasiskolinti nuo „Aušros“ laikų, šimtai ir tūkstančiai žodžių, ačiū Dievui, kasmet papildo lietuviškąjį žodyną...“ (Greimas 1991: 75, 342, 348).

Lietuvių kalbai, kaip ir visai jos kuriamai kultūrai, kyla gana prieštaringas klausimas: „ar geriau išlaikyti savitą kultūrą užsidarius – ir, tam tikra prasme, neinant į priekį, – ar atsidaryti atviriau pasauliui, rizikuojant prarasti savo kultūrinį specifiškumą“ (Greimas 1991: 75, 342, 348).

Šios mintys tinka ir dabarčiai, kuriai būdingas globalusis atvirumas. Vienas iš jo savitumų yra tai, kad kai kuriose srityse (politikos, ekonomikos, mokslo ir technologijų) įsivyrąja viena kalba – anglų, kaip kadaise – lotynų kalba. Mūsų šalies piliečiai išsitraukia į tarptautines politines, ekonominės, kultūrinės veiklos sritis, kurių turinys ir reikšmė dažnai išeina už Lietuvos interesų ribų. Neįmanoma išsiversti be gero kelių užsienio kalbų mokėjimo, nepamirštant, kad „kelias į svetimas kalbas eina per gimtą kalbą“, kaip yra pastebėjęs kalbininkas Juozas Balčikonis (*Kalba ir mintis* 1980: 10). Šitokio požiūrio Lietuvos viešajame gyvenime nepriekaištingai laikomasi.

Iššūkių, su kuriais susiduria lietuvių kalba, apstu, jų poveikis siekia ir platesnes sritis, švietimo ir mokslo įstaigas. Kaip vienas iš pavyzdžių gali būti „tarptautiškumo“ reikalavimas, keliamas vertinant mokslo ir mokymo įstaigų darbą. Norima, kad būtų bendradarbiaujama su kitų šalių mokslo ir mokymo įstaigomis, gebama su jomis derinti tyrimo ir mokymo programas, rengti globaliajai rinkai tinkamus absolventus. Siekiant tokio tikslo, viena iš sąlygų yra anglų kalbos vartojimas, pamažu pereinant prie jos mokymo ir mokslo įstaigose, išstumiant ar tik siaurinant jose lietuvių kalbos

vartojimą. Tai reikštų ir lietuvių kalbos vartojimo viešajame gyvenime ribojimo pradžia.

Verta vėl prisiminti A. J. Greimą, pastebintį, jog tarptautiniai ryšiai akademiniuose sluoksniuose nėra naujas dalykas, jie žinomi nuo labai seniai, tačiau dabarties negerovė yra tai, kad tokių ryšių plėtra ima stumti lietuvių kalbą į paribius. Jai lieka vis mažiau vietos mokslo darbuose, pradedant jau nuo disertacijų rašymo.

Peršasi analogija su sovietmečiu, kai mokslo valdininkų viršūnėse vienu metu buvo siūloma visų respublikų aukštosiose mokyklose pereiti prie dėstymo „visiems suprantama“ rusų kalba, naikinant respublikų aukštojo mokslo ir šiaip jau nedidelį autonomiškumą. Tik laiko pritrūko tai įgyvendinti.

Tuomet grėsmės buvo aiškiai suvokiamos, stengtasi joms priešintis kultūros priemonėmis. 1961 m. pasirodė tęstinis leidinys *Kalbos kultūra*, skirtas kalbos teorijai ir praktikai, kalbiniam visuomenės švietimui. 1966 m. pradėta leisti „Lituanistinė biblioteka“ – tęstinė senųjų lietuviškų raštų serija. Išėjo 33 knygos. Jos atliko svarbų lietuvių istorinės ir literatūrinės sąmonės palaikymo vaidmenį.

Iššūkių lietuvių kalbai esama ir dabar, bet trūksta atitinkamos reakcijos į juos. Siekiant daugiau tarptautiškumo aukštajame moksle, Lietuvos universitetų rektorių konferencijoje (2018 m. kovo 30 d.) buvo keliamas siūlymas, kad aukštųjų mokyklų vadovams neturėtų būti taikomas reikalavimas mokėti lietuvių kalbą. Aiškinta, kad tai atvertų galimybę užsienio šalių piliečiams konkuruoti dėl vadovaujančių pareigybių. Manyta, kad tai padėtų pritraukti užsienio šalių mokslininkus, pakeltų studijų kokybę. Parėmus tokį siūlymą, lietuvių kalbai būtų tekę trauktis iš mokyklų vadovų kabinetų, gal ir iš auditorijų. Tai būtų aiški nuostata prieš tautos ir valstybės interesus. Kai kurių kalbininkų, veikiamų neoliberalios mąstysenos,

nuomone, reikia atsisakyti kalbos norminimo, esą, kalba turi rutuliotis savaime, kalbininkai neturi jos reguliuoti (Klimka 2019: 11).

Tokia nuomonė turi šalininkų ir iš politikų. Per LRT laidą teko girdėti vieną jų sakant, kad reikia kalbėti be taisyklių, laisvai ir moderniai, taip, kaip dabar kalba jaunimas. Artimo požiūrio laikosi net tokia oficiali įstaiga, kaip Valstybinė kalbos inspekcija, nutarusi atšaukti baudų skyrimą už netaisyklingą lietuvių kalbos vartojimą.

Sutinkant, kad asmens nuomonė yra gerbtina, negalima pritariti raginimui nepaisyti kalbos taisyklių, nes tai sukelia gramatikos irimą, kalbos eroziją, vedančią prie kalbos išsigimimo (V. Labutis. *Lietuvos žinios*. 2007-11-12). Ne kitaip, o tik spaudimu, net ir iš kai kurių politikų pusės, galima vadinti reikalavimą įvesti į lietuvių kalbos abėcėlę raides *w*, *q*, *x*, esą reikalingas užsienio asmenvardžių rašybai. Tai tariamai darytų mus „europietiškesnius“, negalvojant apie tai, jog šitaip būtų keičiama visa norminė lietuvių kalbos rašyba.

Atidžiau pažvelgus, matosi ir kitoks motyvas – raidės *w* primygtinai reikalauja kai kurie Lietuvos lenkų bendruomenės vadai, kad galėtų lenkiškai rašyti ne tik savo asmenvardžius, bet ir gatvių bei miestelių pavadinimus. Akivaizdi politinė potekstė – šiandien reikalaujama lenkiškų užrašų gatvėse, rytoj bus pareikalauta autonomijos.

Dera prisiminti, kad raidės *w*, kaip ir kitų lenkiškos abėcėlės raidžių, dar XIX a. pabaigoje atsisakė lietuvių tautinio atgimimo kūrėjai – aušrininkai ir varpininkai – klodami moderniosios lietuvių raštijos pamatus (*Voruta*. Nr. 10, 2017-10-28). Kitos tautos, taip pat ir lenkai, neįsileidžia į savo raidynus nei mūsų *č*, *š*, *ž*, nei *q*, *e*, *é*. Kovos dėl raidžių tampa pastangų išlaikyti tautos tapatumą ir valstybės suverenumą dalimi.

Nenuostabu, jog kai kurie Lietuvių kalbos komisijos sprendimai nesulaukia visuomenės pritarimo, yra prilyginami kalbos darkymui. Norint nuo to apsisaugoti, pravartu prisiminti dar 1890 m. Vinco Kudirkos siūlymą svetimvardžius rašyti pagal tarimą lietuviškais rašmenimis, o jų tikrai autentišką formą be lietuviškų galūnių – atitinkamos originalo kalbos rašmenimis (Tamošiūnas 2020). Deja, tokių pamatuotų pastebėjimų valdžios aplinkoje mažai paisoma.

Pabaigai

Būdama ES ir NATO narė, Lietuvos valstybė gali nebijoti išorinių grėsmių, tad šiuo požiūriu esame gan saugiam istoriniame kelyje. Bet tai nereiškia, kad valstybei negali kilti kitokio pobūdžio problemų. ES yra dinamiškas politinis darinys, gali keistis, galbūt transformuotis į federaciją. Tam gali skatinti tiek išorinės aplinkybės, tiek vidinė raida.

Tokioje perspektyvoje tautų valstybingumui, ypač mažesniųjų, tuo pačiu ir tautiniam tapatumui, kiltų grėsmė pamažu silpti ir „tirpti“. Tokios prognozės pasigirsta kai kurių ES aukštų pareigūnų kalbose. Prognozėms pildantis, artėtų laikas, kai į suverenią valstybę – sąjungos narę – būtų žiūrima tik kaip į administracinį vienetą, nevertinamą nei tautiškumo, nei suverenumo požiūriais.

Šitokia perspektyva, kaip atrodo, atitiktų ir galingų tarptautinių finansinių grupuočių interesus, nes nacionalinių valstybių sienos ir įstatymai nėra parankūs laisvam kapitalo judėjimui. Ne mažareikšmį poveikį judėjimui tokia kryptimi jau ir dabar daro globalusis informacinis atvirumas, Lietuva, kaip ir kitos šalys, yra šiuolaikinio informacijos srautų pasaulio dalis.

Vis tik tai nėra lemiančios šiuolaikinio pasaulio tendencijos. Tautoms jos žadina ir priešingas reakcijas, žadina tautinę savivoką ir savivertę, norą neprarasti kultūrinio bei istorinio savitumo.

Tikrovė yra tokia, jog tautiškumo ir suverenumo idėjos turi giliausią šaknis daugelio tautų sąmonėje, veiksmingos iki šiol. Tai labiausiai būdinga Vidurio Europos tautoms, ne kartą patyrusioms politines ir kultūrinės svetimųjų spaudas. Tokia šalis yra ir Lietuva.

Tautinio savitumo savivokos nėra pamiršę ir Vakarų europiečiai, ne visiems yra patraukli federalizmo perspektyva. Apie tai liudija vienur kitur raiškiai kylančios, federalizmui nepalankios,

tautiškumą puoselėjančios politinės iniciatyvos. Tad galime turėti vakarų bendraminčių ir sąjungininkų, jeigu mūsų šaliai dėl anksčiau apibūdintų aplinkybių tektų pavojingai „vingiuoti“, stengiantis išlaikyti tautinį savitumą.

Be abejonės, teks daug kuo keistis, kartu su visa europine bendrija, reikės priimti kai kuriuos pokyčius, o kai kuriems turėsime atsispirti, gal net stengtis daryti „grįžtamojo“ poveikio. Svarbiausia, kad esminius tautos ir valstybės reikalus lemtų ne koks nors išorinis spaudimas (gal jo ir neišvengsime), bet mūsų pačių pasirinkimai ir apsisprendimai. Būna vieningai dirbti ir tikėti, kad gebėsime ir toliau kūrybiškai tęsti savo kalbos, kultūros ir valstybės tradicijas.

Būdami veržlaus globalėjančios informacijos pasaulio dalis, nepaisydami neaiškumų ir sunkumų, turime pasakyti, kad esame gan gerame kelyje. Tai nereiškia, kad ateityje neteks išgyventi naujų pokyčių ir negandų. Neabejotina, kad teks „vingiuoti“ kartu su aplinkinio kultūros ir politikos pasaulio pokyčiais.

LITERATŪRA

- Albrecht D. 1955. *Wege nach Sarmatien. Zehn Tage Preussenland*. Luneburg: Verlag nordostdeutsches Kultur.
- Aleksandravičius E., Kulakauskas A. 1996. *Carų valdžioje: XIX a. Lietuva*. Vilnius: Baltos lankos.
- Aleksandravičius E. 1993. *XIX amžiaus profiliai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Audėnas J. 1990. *Paskutinis posėdis. Atsiminimai*. Vilnius: Mintis.
- Bagdonavičius V. 2001. *Sugrįžti prie Vydūno. Straipsniai. Esė. Pokalbiai*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.
- Bagdonavičius V. 2008. *Spindulys esmi begalinės šviesos*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.
- Balčikonis J. 1978. *Rinktiniai raštai*. I. Vilnius: Mokslas.
- Balčikonis J. 1980. „...be kalbos nėra minties“. *Kalba ir mintis*. Vilnius: Mokslas.
- Baltų gentys IX–XII amžiais*. Atvirukų rinkinys. 2001. Vilnius: Elektroninės leidybos namai.
- Basanavičius J. 1970. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Vaga.
- Biržiška M. 1940. *Senasis Vilniaus universitetas 1579–1842*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Brakas M. 1995. *Mažosios Lietuvos politinė ir diplomatinė istorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Buchaveckas S. 1994. *Armija krajo: istorija ir dabartis*. *Respublika*, rugpjūčio 17 d.
- Bumblauskas A. 2005. *Senosios Lietuvos istorija. 1009–1795*. Vilnius: R. Paknio leidykla.
- Butėnas V. 1988. *Vincas Kudirka. Biografinė apybraiža*. Vilnius: Vyturys.
- Butkevičius A. 2020. „Teisės viršenybė“ prieš nacionalines valstybes. *Respublika*, lapkričio 28 – gruodžio 4 d.

- Butkus A. 2018. Lietuvos valstybingumo pobūdžiai ir interpretacijos. *Voruta*. Gegužės 26.
- Butkus A. 2012. *Baltiškos impresijos. Baltijas impresijas*. Kaunas: Aesti.
- Butkus Z. 1993. *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Daukantas S. 1976. *Raštai*. I. Vilnius: Vaga.
- Daugirdaitė–Sruogienė V. 1956. *Lietuvos istorija. Lietuva amžių sūkury*. Chicago: Tėvynės mylėtojų draugija.
- Dundulis B. 1981. *Lietuva Napoleono agresijos metais /1807–1812/*. Vilnius: Mokslas.
- XX amžiaus Lietuvos valstybingumo problemos*. Sudarė G. Duoblys. 1990. Kaunas: Šviesa.
- Eidintas A. 1990. *Antanas Smetona. Politinės biografijos bruožai*. Vilnius: Mintis.
- Garšva K. 1991. *Pietryčių Lietuvos autonomijos klausimai*. Vilnius: Eksperimentinė Technikos paminklų restauravimo įmonė.
- Gedimino laikai*. Parengė Stephen C. Rowell. 2003. Vilnius: Vaga.
- Gimbutienė M. 1985. *Baltai priešistoriniais laikais*. Vilnius: Mokslas.
- Gineitis L. 1995. *Prūsiškasis patriotizmas ir lietuvių literatūra*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Greimas A. J. 1979. *Apie dievus ir žmones. Lietuvių Mitologijos studijos*. Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas.
- Greimas A. J. 1991. *Iš arti ir iš toli. Literatūra, kultūra, grožis*. Vilnius: Vaga.
- Greimas A. J., Žukas S. 1993. *Lietuva Pabaltijy. Istorijos ir kultūros bruožai*. Vilnius: Baltos lankos.
- Gudavičius E. 1994. Liublino unijos padariniai. *Lietuvos aidas*. Nr. 128.
- Gudavičius E. 2001. *Lietuvos istorija*. I tomas: *Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Gustaitis A. 1983. *Tikroji Lietuva*. Chicago: Lietuvos šaulių sąjunga tremtyje.
- Herbačiauskas J. A. 2001. *Lietuvos atgimimas lenkiškosios idėjos atžvilgiu*. Vilnius: Regnum fondas.

- Yla S. 1938. *Krikščionybės įvedimas Lietuvoje*. Kaunas: Sakalas.
- Jablonskis K. 1973. *Lietuvių kultūra ir jos veikėjai*. Vilnius: Mintis.
- Jablonskis K. 1979. *Istorija ir jos šaltiniai*. Vilnius: Mokslas.
- Jakas P. 1986. *Ko katalikybė nedavė Lietuvai?* Vilnius: Mintis.
- Jakštas J. 1969. *Pavėluotas Lietuvos krikštas*. Lietuvių katalikų mokslo akademija. *Suvažiavimo darbai*. VI. Roma.
- Jancevičius A. 1979. *Vilniaus universitetui – 400*. Vilnius: Mokslas.
- Jogaila*. Redagavo A. Šapoka. 1935. Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija.
- Johansenas B. J. 1975. *Menas ir mes*. Vilnius: Vaga.
- Jokubaitis A., Lopata R. 2014. *Lietuva kaip problema. Filosofiniai istoriniai politikos tyrinėjimai*. Vilnius: Tyto Alba.
- Jonynas A. 1984. *Lietuvių folkloristika*. Vilnius: Vaga.
- Jovaiša E. 2013. *Aisčiai*. I. *Kilmė*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, Lietuvos mokslų akademija.
- Jovaiša E. 2016. *Aisčiai. Lietuvių ir Lietuvos pradžia*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, Lietuvos mokslų akademija.
- Jovaišas A. 1969. *Liudvikas Rėza*. Vilnius: Vaga.
- Jučas M. 1968. *Lietuvos metraščiai*. Vilnius: Vaga.
- Jučas M. 1970. *Nuo Krėvos sutarties iki Liublino unijos*. Kaunas: Šviesa.
- Jučas M. 2013. *Žalgirio mūšis*. Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, Lietuvos dailės muziejus.
- Jučas M. 2013. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Istorijos bruožai*. 2013. Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, Lietuvos dailės muziejus.
- Jungfer V. 1938. *Litauen. Antlitz eines Volkes*. Leipzig: Verlag von Breitkopf in Leipzig.
- Juozaitis A. 2018. Dvigubos pilietybės sąžalė. *Delfi*, rugpjūčio 22 d.
- Kabelka J. 1982. *Baltų filologijos įvadas*. Vilnius: Mokslas.
- Kalba ir mokslas*. Sudarytojas B. Savukynas. 1980. Vilnius: Mokslas.

- Kavolis V. 1986. *Sąmoningumo trajektorijos. Lietuvių kultūros modernėjimo aspektai*. Chicago: Algirdo Mackaus knygų leidimo fondas.
- Kavolis V. 1991. *Velnio įsiveržimas: Lietuvos kultūros pokyčiai naujųjų amžių pradžioje*. Vilnius: Baltos lankos, p. 43–60.
- Klimka L. 2019. Turėjome tapti europiečiais nebūdami lietuviais. *Respublika*. Lapkričio 16–22.
- Kuolys D. 1991. Asmenybės ir tautos ugdymo klausimai M. Daukšos, Mykolo Lietuvio ir M. Strijkovskio raštuose. *Lietuvos pedagoginės minties raida XVI–XVII a. kultūros veikėjų raštuose*. Kaunas: Šviesa.
- Kuzmickas B. 1989. *Tautos kultūros savimonė*. Vilnius: Mintis.
- Kuzmickas V. 1980. *Julius Anusavičius. Viena pavasario diena*. Vilnius: Vaga.
- Labutis V. 2007. *Lietuvos žinios*. Lapkritis.
- Laukaitytė R. 1994. Legalios katalikiškosios spaudos pradžia Lietuvoje. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos. 7. Atgimimas ir Katalikų bažnyčia*. Vilnius: „Katalikų pasaulio“ leidykla.
- Laučkaitė L. 2002. *Vilniaus dailė XX amžiaus pradžioje*. Vilnius: Baltos lankos.
- Laurinkus M. 2020. Be kaukės. *Lietuvos rytas*. Sausio 25 d., p. 4.
- Lebedys J. 1963. *Mikalojus Daukša*. Monografija. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Lebedys J. 1972. *Lituanistikos baruose. Studijos ir straipsniai*. Vilnius: Vaga.
- Lebedys J. 1976. *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*. Vilnius: Mokslas.
- Lebedys J. 1977. *Senoji lietuvių literatūra*. Vilnius: Mokslas.
- Lietuva 1918–1938*. Leidinys 20 metų Lietuvos nepriklausomybės sukakčiai paminėti. Redagavo Vincas Kemežys. 1990. Kaunas: Šviesa.
- Lietuvininkai. Apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devynioliktajame amžiuje*. 1970. Vilnius: Vaga.
- Lietuvių etnogenezė*. 1987. Atsakingoji redaktorė R. Volkaitė-Kulikauskienė. Vilnius. Mokslas.
- Lietuvių karas su kryžiuočiais*. Redagavo J. Jurginis. 1964. Vilnius: Mintis.

- Lietuvos didikai*. 2011. Kaunas: Šviesa.
- Lietuvos heraldika*. Sudarytojas ir parengėjas E. Rimša. 1998. Vilnius: Baltos lankos.
- Lietuvos istorija*. Redagavo A. Šapoka. 1936. Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisija.
- Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1917–1994*. Dokumentų rinkinys. 1998. Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“.
- Lietuvos metraštinis. Bychovco kronika*. 1971. Vilnius: Vaga.
- Lietuvos TSR bibliografija. Serija A*. 1969. Vilnius: Mintis.
- Lietuvos TSR istorija*. I. 1985. Vilnius: Mokslas.
- Lukšaitė I. 1991. Lietuvių kalbos ir asmenybės ugdymas K. Sirvydo raštuose. *Lietuvos pedagoginės minties raida XVI–XVII a. kultūros veikėjų raštuose*. Kaunas: Šviesa.
- Lukšienė M. 1985. *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje: XVIII a. antroji – XIX a. pirmoji pusė*. Vilnius: Mokslas.
- Maciūnas V. 1939. *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje*. Kaunas.
- Maksimaitienė O. 1969. *Lietuvos sukilėlių kovos 1863–1864 m.* Vilnius: Mintis.
- Mažiulis V. 1966. *Prūsų kalbos paminklai*. Parengė V. Mažiulis. Vilnius: Mintis.
- Mažvydas M. 1974. *Pirmoji lietuviška knyga*. Vilnius: Vaga.
- Merkys V. 1978. *Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.)*. Vilnius: Mokslas.
- Merkys V. 1982. *Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*. Vilnius: Mokslas.
- Mickevičius A. 1948. *Konradas Valenrodas*. Kaunas: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Mikulicz S. 1976. *Klajpeda w polityce europejskiej 1918–1939*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Mykolas Lietuvis. 1966. *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*. Vilnius: Vaga.
- Musteikis K. 1989. *Prisiminimų fragmentai*. Vilnius: Mintis.
- Palionis J. 1979. *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*. Vilnius: Mokslas.

- Pašuta V. 1971. *Lietuvos valstybės susidarymas*. Vilnius: Mintis.
- Penki Lenkijos Seimo amžiai. 2000. Paroda, iš ciklo „Europos parlamentai Lietuvos Seime“. Vilnius.
- Petkevičiūtė D. 1988. *Laurynas Ivinskis*. Vilnius: Mokslas.
- Petrulis. 2019. Ar lietuvių kalba išgyvena aukso amžių? *Respublika*.
Liepos 27 – rugpjūčio 2 d.
- Puzinas J. 1998. Lietuvių tautinės sąmonės raida ir tautinės srovės susidarymo pradmenys. *Lietuvių tauta*. II. Vilnius.
- Raila E. 2007. *Apie 1791 Gegužės 3-sios konstituciją*. Vilnius: Aidai.
- Raulinaitis A. 1971. Ką mena įrašai? *Mokslas ir gyvenimas*. Nr. 9.
- Rėmeris M. 1989. *Lietuvos sovietizacija 1940–1941*. Vilnius: Lituanus.
- Riškus J. 1982. *Lietuvių literatūra XIX a. pirmoji pusė*. Vilnius: Mokslas.
- Rubavičius V. 2019. Prezidentas Antanas Smetona; politinė ir simbolinė svarba šių dienų Lietuvai. *Voruta*. Spalio 26 d.
- Rubavičius V. 2019. Valstybė, tauta ir šiuolaikinė istorijos politika. *Voruta*.
Gruodžio 21 d.
- Ruigys P. 1986. *Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas*.
Vilnius: Vaga.
- Ruseckas P. 1988. Spaudos draudimo gadynė. *Knygnešys*. I
- Sabaliauskas A. 1979. *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija. Iki 1940 m.*
Vilnius: Mokslas.
- Sabaliauskas A. 1986. *Mes baltai*. Kaunas: Šviesa.
- Salys A. 1985. *Baltų kalbos, tautos bei kultys. Lietuvių giminaičiai*. Vilnius:
Baltos lankos.
- Savaitė*. Nr. 40. 2020 m. spalio 1, 22 d.
- Skrupskelis I. 1967. *Lietuviai XVIII amžiaus vokiečių literatūroje*. Roma:
Lietuvių katalikų mokslų akademija.
- Sliesoriūnas F. 1974. *1830–1831 metų sukilimas Lietuvoje*. Vilnius: Mintis.
- Stakauskas J. 1934. *Lietuva ir Vakarų Europa XIII-me amžiuje*. Kaunas:
Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija.

- Stakutis G. 2009. Šv. Brunonas galėjo pakeisti Lietuvos istoriją. *Veidas. Istorija*. Specialusis priedas Nr. 2, p. 14–15.
- Stankevičius Č. V. 2002. *Derybos su Rusija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos*. Vilnius: Leidybos centras prie KAM.
- Strakauskaitė N. 2005. *Klaipėda, Kuršių nerija. Karaliaučius*. Vadovas. R. Paknio leidykla.
- Svarbiausios Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys 1918–1995*. Sudarė: V. Sirutavičius, E. Nekrašas, R. Lopata. 1997. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Šalkauskis S. 1992. *Rinktiniai raštai. Pedagoginės studijos I–II*. Vilnius: Leidybos centras.
- Šležas P. 1988. *Vytauto konfliktas su Lenkija dėl karūnacijos. Vytautas Didysis, 1350–1430*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų leidykla.
- Šneidereitis O. 1989. *Prūsai*. Vilnius: Mintis.
- Švoba J. 1990. *Seiminė ir prezidentinė Lietuva*. Istorinė apybraiža. Kaunas: Vyturys.
- Tamošiūnas M. 2020. Laisvė kalbos darytojams, vargas skaitytojams. *Respublika*. 2020 m. lapkričio 28 – gruodžio 4 d.
- Terleckas V. 2010 m. *Jonas Vailokaitis. Gyvenimo ir veiklos bruožai*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.
- Trumpa V. 1989. *Lietuva XIX-tame amžiuje*. Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas.
- 1990 kovo 11 Lietuvos valstybingumo raidoje*. Sudarė S. Kašauskas, B. Valionytė. 2010. Vilnius.
- Ulevičius P. 1960. *Pietų Amerikos lietuviai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Urbšys J. 1990. *Atsiminimai*. Kaunas: Spindulys.
- Valančius M. 1972. *Raštai*. II. Vilnius: Vaga.
- Vėbra R. 1990. *Lietuva carizmo naguose. XX amžius: Lietuvos valstybingumo problemos*. Kaunas: Šviesa.

- Visuotinė lietuvių enciklopedija*. I–XXV. 2001–2014. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Vydūnas. 1991. *Raštai*. II. Vilnius. Mintis.
- Vydūnas. 2001. *Septyni šimtmečiai vokiečių-lietuvių santykių*. Vilnius: „Mintis“.
- Vygandas Marburgietis. 1999. *Naujoji Prūsijos kronika*. Vilnius: Vaga.
- Vileišis V. 1935. *Tautiniai santykiai Maž. Lietuvoje ligi Didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje*. Kaunas: Politinių ir socialinių mokslų instituto leidinys, *Vilnius University*. 2001. Vilnius: Office of Information and Public Relations.
- Vitkūnas M. 2019. Liublino unija – prieštaringa, bet reikalinga. *Savaitė*. Liepa.
- Vitkūnas M. 2020. Pasienietis Aleksandras Barauskas – pirmoji sovietų okupantų auka. *Savaitė*. Birželis.
- Vitkūnas M. 2020. Steigiamasis Seimas sustiprino valstybės pamatus. *Savaitė*. Gegužė.
- Vitkūnas M. 2020. Aleksandras – paskutinis Lietuvos valdovas, mokėjęs lietuviškai. *Savaitė*. Nr. 21.
- Vitkus A. 2000. *Lietuvos istorijos įvykių chronologija*. 1918–1926. Kaunas: Varpas.
- Vytautas Didysis, 1350–1430. Red. P. Šležas. 1988. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija.
- Vladimirovas L. 1979. *Knygos istorija. Senovė. Viduramžiai, Renesansas. XVI–XVII amžius*. Vilnius: Mokslas.
- Voldemaras A. 1992. *Pastabos saulėlydžio valandą*. Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius Z. 1980. *Kalbotyros pradmenys*. Kaunas: Šviesa.
- Zinkevičius Z. 1984. *Lietuvių kalbos istorija I. Lietuvių kalbos kilmė*. Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius Z. 1988. *Lietuvių kalbos istorija III. Senųjų raštų kalba*. Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius Z. 1990. *Lietuvių kalbos istorija. IV. Lietuvių kalba XVIII–XIX a.* Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius Z. 1992. *Lietuvių kalbos istorija. V. Bendrinės kalbos iškilimas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

- Zinkevičius Z. 2013. *Lietuviai. Praeities didybė ir sunykimai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Žepkaitė R. 1986. *Lietuva ir didžiosios valstybės 1918–1939 m.* Kaunas: Šviesa.
- Žepkaitė R. 1990. *Vilniaus istorijos atkarpa. 1939–1940*. Vilnius: Mokslas.
- Žepkaitė R. 1993. Lietuvos valstybės teritorijos, sienų, sostinės problemos (1919–1940 m.). *Lietuvos rytai*. Straipsnių rinkinys. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
- Žymiausi Lietuvos kariuomenės mūšiai ir karinės operacijos. Lankstinys. Atsakingasis redaktorius Albertas Karosas. 2002. Vilnius: KAM leidybos ir informacinio aprūpinimo tarnyba.
- Žiugžda J. 1971. *Antanas Mackevičius. 1863–1864 metų sukilimų reikšmė lietuvių tautos istorijoje*. Vilnius: Mintis.
- Žmonijos istorija. Kelionė laiku po praeitį, dabartį ir ateitį. *Savaitė*. Nr. 22.
- Žukas S. 1995. *Pirmoji lietuviška knyga ir jos kultūrinis kontekstas. Martyno Mažvydo katekizmas*. Vilnius: Baltos lankos.
- Анушкин А. А. 1970. *На заре книгопечатания в Литве*. Vilnius: Mintis.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

A

Akelaitis Mikalojus 88
 Albrecht D. 25, 167
 Albrechtas, kunigaikštis 21, 27
 Aleksandras I, caras 82
 Aleksandras II, caras 85
 Aleksandras, kunigaikštis 47, 174
 Aleksandravičius E. 92, 167
 Anusavičius Julius 88, 170
 Audėnas J. 128, 130, 131, 141, 167

B

Bagdonavičius V. 167
 Balčikonis Juozas 73, 156, 157,
 167
 Baltrušaitis Jurgis 116
 Barauskas Aleksandras 142, 174
 Basanavičius Jonas 87, 105, 112,
 167
 Bekas (Beck) J. 135
 Bernatovičius Feliksas 98
 Biržiška 84
 Biržiška M. 167
 Bychovcas 171
 Brakas M. 20, 30, 167
 Brandenburgietis Albrechtas 20
 Brazauskas Algirdas 152
 Brėmenietis Adomas 12

Bretkūnas Jonas 24
 Brunonas, šv. 37, 38, 42, 173
 Buchaveckas S. 144, 167
 Būga Kazimieras 9
 Bumblauskas Alfredas 39, 43, 44,
 167
 Būtėnas J. 107
 Butėnas V. 167
 Butkevičius A. 167
 Butkus 43, 56
 Butkus A. 168
 Butkus Z. 168

C

Charvatas F. 136

D

Darius S. 133
 Daugirdaitė-Sruogienė V. 29, 89,
 168
 Daukantas Simonas 101, 102, 168
 Daukša 76
 Daukša Edvardas 88
 Daukša Mikalojus 70, 72–75, 170
 Donelaitis Kristijonas 26
 Dovydas, karalius 24
 Dundulis B. 83, 168
 Duoblys G. 168

- E
- Eidintas A. 126, 127, 168
- F
- Frydrichas I, karalius 26
- G
- Galvanauskas Ernestas 121
- Garšva K. 168
- Gediminaičiai 52, 61
- Gediminas, kunigaikštis 45, 47, 55, 61, 168
- Giedraitis Merkelis 70, 72
- Gimbutienė Marija 13, 168
- Gineitis L. 30, 168
- Girėnas S. 133
- Gizevijus Eduardas 16
- Gorbačiovas M. 146
- Greimas Algirdas Julius 44, 86, 140, 157, 158, 168
- Grinius Kazys 126
- Grunau S. 45
- Gudavičius Edvardas 18, 40, 62, 64, 67, 168
- Gustaitis 30
- Gustaitis A. 12, 15, 16, 66, 168
- H
- Herbačiauskas J. A. 99, 168
- Herkus Mantas 17, 18
- Husovianas Mikalojus (Hussoviani Nicolai) 49
- I
- Inocentas IV, popiežius 41
- Ivinskis Laurynas 102, 103
- J
- Jablonskis K. 24, 51, 52, 59, 169
- Jadvyga, karalienė 56
- Jakas P. 56, 169
- Jakštas 42
- Jakštas Adomas 108
- Jakštas J. 169
- Jancevičius A. 169
- Jasinskis Jokūbas 80
- Jaunius Kazimieras 9
- Jelcinas Borisas 150
- Jogaila, karalius 40, 50, 56, 57, 60, 169
- Jogailaičiai 20
- Johansenas B. J. 169
- Jokubaitis A. 103, 105, 169
- Jonas Paulius II, popiežius 92
- Jonynas A. 33, 169
- Jovaiša 14
- Jovaiša E. 169
- Jovaišas A. 169
- Jučas M. 17, 33, 45, 49, 52, 64, 67, 169

- Jucevičius Liudvikas 101
 Jungfer V. 59, 169
 Juozaitis A. 169
 Jurginis J. 170
 Juška Antanas 90
- K**
 Kabelka J. 14, 169
 Kalinauskas Konstantinas (Kostas)
 86, 87
 Kamarauskas J. 44
 Kantas Imanuelis 25, 26
 Karosas Albertas 175
 Kašauskas S. 173
 Kavolis Vytautas 21, 47, 61, 64, 66,
 67, 80, 170
 Kazimieras Jogailaitis 47
 Kemežys Vincas 170
 Kleinas Danielius 24
 Klementas Antanas 100
 Klimka L. 159, 170
 Kolontajus H. (Kollątaj Hugo) 91
 Kondratavičius-Sirokomlė L. 88
 Konradas I Mazovietis, kunigaikštis
 15
 Kosciuška Tadas 79
 Kristus 34
 Krupavičius Mykolas 130
 Kubiliūtė Marcelė 125
 Kudirka Vincas 107, 160
- Kulakauskas A. 167
 Kulvietis Abraomas 21
 Kuolys D. 49, 74, 170
 Kuršaitis Aleksandras Teodoras 97
 Kuzmickas Bronislovas 1, 3, 4, 88,
 155, 170
 Kuzmickas V. 170
- L**
 Labutis V. 159, 170
 Landsbergis Vytautas 150
 Laučkaitė L. 66, 170
 Laukaitytė R. 108, 170
 Laurinkus M. 146, 170
 Lebedys Jurgis 29, 46, 68, 73, 75,
 76, 170
 Ledesma J. 72
 Lelevelis Joachimas 98
 Lietuvis Mykolas (Lituani Michalonis)
 48, 52, 170, 171
 Liugailienė Ona 4
 Lopata R. 103, 105, 169, 173
 Lukšaitė I. 76, 171
 Lukšienė M. 98, 171
- M**
 Mačiuika V. 18
 Maciūnas V. 100, 171
 Mackevičius Antanas 86, 87,
 175

- Mackus Algimantas 168, 173
 Mackus Algirdas 170
 Maksimaitienė O. 88, 171
 Malinauskaitė J. 42
 Marburgietis Vygandas 54, 174
 Mažiulis V. 20, 22, 171
 Mažvydas Martynas 4, 19, 21–23, 48, 171, 175
 Merkys V. 90, 106, 171
 Mickevičius Adomas 99, 101, 171
 Mikalojus, šv. 45, 46
 Mikulicz S. 122, 171
 Milkus (Mielcke) Kristijonas 25, 26
 Mindaugas, karalius 18, 40–43, 47, 52, 55, 56
 Molotovas V. 141
 Morta, karalienė 42
 Muravjovas M. 90
 Musolinis B. 128
 Musteikis K. 140, 171
- N
- Napoleonas 83, 85
 Narbutas Teodoras 45, 98
 Natkevičius Ladas 141
 Nekrašas E. 173
 Neselmanas Georgas 9
 Netimeras 37, 41
 Noimanas (Neumann) E. 128
- O
- Oginskis Mykolas Kleopas 82
 Onacevičius Ignas 98
 Otokaras II, karalius 20
- P
- Paknys R. 167, 173
 Paleckis Justas 142
 Palemonas 48
 Palionis J. 25, 172
 Pašuta V. 41, 172
 Petkevičiūtė D. 103, 172
 Petrulis 172
 Pilsudskis J. 127, 135, 156
 Plečkaitis Jeronimas 126
 Poška Dionizas 99, 100
 Povilaitis Augustinas 141
 Protasevičius Valerijonas 70
 Puzinas J. 94, 172
- R
- Radvila Boguslavas 20
 Raila E. 79, 81, 172
 Rapolionis Stanislovas 20, 21
 Raulinaitis A. 46, 172
 Rémeris M. 172
 Rėza J. 24
 Ribentropas, fon J. (von Ribbentrop) 139
 Rimša E. 63, 171

- Rimša Petras 94
 Riškus J. 99, 101, 172
 Rotundas Augustinas 49, 52
 Rowell Stephen C. 168
 Rubavičius Vytautas 153, 155, 172
 Ruigys P. 172
 Ruseckas P. 172
- S
- Sabaliauskas A. 9, 10, 13, 14, 31, 33,
 34, 40, 172
 Salys A. 172
 Savukynas B. 169
 Simonaitytė Ieva 31
 Simpsonas Dž. 124
 Sirutavičius V. 173
 Sirvydas Konstantinas 74–76, 171
 Skorina Pranciškus 51
 Skrupskelis I. 26, 172
 Skučas Kazys 141
 Sliesoriūnas F. 86, 172
 Smetona Antanas 127, 133, 142,
 143, 168, 172
 Stakauskas J. 172
 Stakutis G. 38, 173
 Stalinas 140
 Stanevičius Simonas 100
 Stankevičius Č. V. 150, 173
 Storosta Vilhelmas (Vydūnas) 31–33,
 167, 174
- Strakauskaitė N. 123, 173
 Strijkovskis Motiejus 50, 170
- Š
- Šapoka A. 11, 56, 58, 63, 110, 169,
 171
 Šalkauskis Stasys 116, 129, 173
 Šileris Fridrichas 99
 Škirpa K. 136
 Šležas P. 59, 173, 174
 Šneidereitas Otas 16, 26, 173
 Šulcas J. 25
 Švoba J. 126, 127, 135, 137, 173
- T
- Tacitas Kornelijus 9, 20
 Tamošiūnas M. 160, 173
 Terleckas V. 115, 173
 Toporovas V. 10
 Traidenis, kunigaikštis 18
 Trubačiovas O. 10
 Trumpa V. 80, 91, 99, 173
- U
- Ugianskis Antanas 90
 Ulevičius P. 132, 173
 Urbšys Juozas 129, 137, 139, 173
- V
- Vailokaitis Jonas 115, 173

- Valančius Motiejus 94, 103, 104,
108, 173
- Valenrodas Konradas 171
- Valensa (Wałęsa) Lechas 152
- Valionytė B. 173
- Vanagas 103, 104
- Vėbra R. 85, 173
- Vijkas-Kojalavičius Albertas 49, 50
- Vileišis 27
- Vileišis Petras 109
- Vileišis V. 174
- Vitkūnas M. 64, 65, 130, 142, 174
- Vitkus A. 30, 174
- Vytautas Didysis, kunigaikštis 40, 49,
50, 56–60, 121, 133, 173, 174
- Vladimirovas L. 22–24, 174
- Voldemaras A. 145, 174
- Volkaitė-Kulikauskienė R. 170
- Y
- Yla Stasys 54, 62, 72, 169
- Z
- Zasas T. (Sass T.) 128
- Zebedenas 37
- Zigmantas I, karalius 58
- Zigmantas, imperatorius 40
- Zinkevičius Zigmas 9, 21, 26, 32, 35,
37, 43, 45, 51, 55, 56, 59, 71, 74, 84,
89, 93, 174, 175
- Ž
- Žepkaitė R. 120, 135, 137, 139, 141,
144, 152, 175
- Žiugžda J. 87, 175
- Žukas S. 19, 23, 86, 168, 175
- Žygimantas Augustas 64
- Анушкин А. А. 53, 175

Bronislovas Kuzmickas, filosofas, profesorius, politikas, keliolikos knygų autorius, mokslinį darbą derino su politine veikla. Įsitraukęs į Sąjūdžio judėjimą, du kartus išrinktas į Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą, vadovavo Lietuvos delegacijai Europos Tarybos Parlamentinėje Asamblėjoje, atstovavo Lietuvai užsienio politikos srityje. Kovo 11-osios Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Akto signataras.

Bronislovas Kuzmickas
Vingiuotas tautos kelias

Dailininkė Ona Liugailienė
Kalbos redaktorius dr. Artūras Judžentis
Korektorė Rasa Kašėtienė
Maketuotoja Ona Liugailienė

Išleido VšĮ „Versmės“ leidykla
Geležinkelio g. 6, 02100 Vilnius, www.versme.lt
Spaudai parengta 2021 09 13
Tiražas 700 egz.
Spausdino „Standart Impresa“
S. Dariaus ir S. Girėno g. 39, 02189 Vilnius, www.standart.lt

Knygoje „Vingiuotas tautos kelias“ apibūdinamos esminės lietuvių tautos tapatumo sritys: raštija gimtąja kalba ir valstybė. Parodoma, kad jų plėtra kurį laiką menkai siejosi viena su kita.

Raštija lietuvių kalba pradėta kurti kaimyninėje Prūsijos karalystėje, kuriai priklausė Mažoji Lietuva.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės viešajame gyvenime ilgai buvo vartojamos lotynų, kanceliarinė slavų, lenkų kalbos. Rašyti lietuviškai pradėta XVI amžiaus pabaigoje.

Rusijos imperijos valdymo metais lietuviškas raštas, kartais ir kalba, viešajame gyvenime buvo draudžiama.

Tik 1918 m. vasario 16-ją paskelbus Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą, lietuvių kalba ir valstybingumas tapo viena istorinė tėkmė.